

Роднае слова

2017/5

(353)

май

Рэдакцыйная калегія

доктар філалагічных навук А. Бельскі (намеснік)
 доктар філалагічных навук М. Прыгодзіч (намеснік)
 доктар педагагічных навук М. Яленскі (намеснік)
 доктар педагагічных навук Г. Валочка
 доктар мастацтвазнаўства Т. Габрусь
 доктар філалагічных навук У. Гніламёдаў
 доктар мастацтвазнаўства В. Дадзіёмава
 доктар філалагічных навук В. Іўчанкаў
 доктар філалагічных навук І. Казакова
 доктар гістарычных навук, доктар архітэктуры А. Лакотка
 доктар філалагічных навук А. Ліс
 доктар філалагічных навук А. Лукашанец
 доктар філалагічных навук В. Максімовіч

доктар мастацтвазнаўства У. Мартынаў
 доктар філалагічных навук А. Ненадавец
 доктар філалагічных навук В. Новак
 доктар культуралогіі А. Павільч
 доктар мастацтвазнаўства В. Пракапцова
 доктар філалагічных навук В. Рагойша
 доктар філалагічных навук І. Роўда
 доктар філалагічных навук І. Саверчанка
 доктар філалагічных навук В. Старычонок
 кандыдат філалагічных навук М. Трус
 доктар філалагічных навук М. Тычына
 доктар філалагічных навук І. Чарота
 доктар філалагічных навук Т. Шамякіна

Навуковыя кансультанты

Р. Аладава, М. Аляхновіч, Г. Арцамянак,
 А. Багданава, З. Бадзевіч, А. Белая,
 Н. Гаўрош, Д. Дзятко, Т. Казакова,
 І. Капылоў, В. Карамазоў, У. Каяла,
 В. Лемцюгова, Е. Лявонава, В. Ляшук,

В. Ляшчынская, А. Макарэвіч, З. Мельнікава,
 П. Міхайлаў, М. Мушынскі, М. Новік,
 В. Русілка, У. Сенькавец, А. Солахаў,
 А. Станкевіч, П. Сцяцко, Н. Усава,
 Н. Шаранговіч, І. Штэйнер

Рэдакцыйная рада

Р. Бабашка, М. Бубешка, І. Булаўкіна,
 В. Давідовіч, В. Душэўская, Р. Ільіна,
 Г. Запартыка, З. Камароўская, В. Кажура,

Л. Лазарчык, А. Ляшковіч, А. Марціновіч,
 Г. Марчук, М. Пазнякоў, А. Панфіленка,
 Т. Прадзед, Л. Собаль, І. Таяноўская

Над нумарам працавалі

рэдактары:

Вольга Крукоўская (Тэст на ўроку, У дапамогу педагогу, Настаўнік прапануе, З вопыту работы, Гуляй і вучыся, Мая радзіма – Беларусь, Дыдактычны матэрыял, Малады даследчык прапануе),

Крысціна Пучынская (Літаратура ў кантэксце часу, Асобы, Таямніцы слова, Роздум над кнігай, Постаці, Водсветы, Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён; Крыжаванка),

Ларыса Сагановіч (Пачынальнікі, Помнікі беларускага пісьменства, Светлыя імёны Беларусі, Нацыянальная карціна свету, Перастварэнні, Крытыка і бібліяграфія),

Наталля Шапран (Мова першадрукаў, Мастацтва кнігі, З гісторыі выяўленчага мастацтва, З архіваў часу, З гісторыі кнігі),

намеснік галоўнага рэдактара
 адказны сакратар
 дзяжурны рэдактар
 літаратурныя рэдактары
 тэхнічны рэдактар
 галоўны бухгалтар

Марыя Кныш,
Вольга Барздова,
Ларыса Сагановіч,
Крысціна Пучынская, Вольга Крукоўская,
Канстанцін Лісецкі,
Валянціна Ракіцкая.

ЗАСНАВАЛЬНІКІ:
 МІНІСТЭРСТВА
 АДУКАЦЫІ
 РЭСПУБЛІКІ
 БЕЛАРУСЬ,
 ГРАМАДСКАЕ
 АБ'ЯДНАННЕ
 "САЮЗ
 ПІСЬМЕННІКАЎ
 БЕЛАРУСІ"

УСТАНОВА
 «РЭДАКЦЫЯ ЧАСОПІСА
 "РОДНАЕ СЛОВА"»

Часопіс выходзіць
 з 1988 года
 (у 1988 – 1991,
 №№ 1 – 48,
 выдаваўся пад назвай
 "Беларуская мова
 і літаратура ў школе")

Галоўны рэдактар

**Зоя Іванаўна
 ПАДЛІПСКАЯ**

ДА 500-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА КНІГАДРУКАВАННЯ	
Паўлавец Дзмітрый. Свет роднай мовы, абуджаны і натхнёны Скарынам	3
Гаранін Сяргей. Перакладное рэлігійнае пісьменства Вялікага Княства Літоўскага ў кантэксце літаратурных традыцый і духоўных пошукаў эпохі Адраджэння ...	7
Будзько Ірына. Лінгвістычныя і тэксталагічныя асаблівасці пражскіх выданняў Францыска Скарыны	13
Чамярыцкі Вячаслаў. Пра нацыянальнае самавызначэнне Францішка Скарыны	18
Прыгодзіч Мікалай. Палеаграфічныя асаблівасці выданняў Францыска Скарыны	20
Сурыновіч Сяргей. Свядомая ці неўсвядомленая памылка Францішка Скарыны	23
Жаўняровіч Пятро. “Беларусь вытрымала экзамен перад Еўропай”: Публіцыстычны вобраз Францыска Скарыны ў эсе Уладзіміра Караткевіча	26
Штэйнер Іван. Не сёння напісанае чытаю сёння: Кніга перастварэнняў “Францыск Скарына. Маём найбольшае самі” Алеся Разанава	30
Дзядова Алена, Півавар Кацярына. Францыск Скарына як прэцэдэнтнае імя ў беларускай лінгвакультуры	34
Кірушкіна Марыя. Адметнасці ўвасаблення вобраза Францішка Скарыны ў беларускай паэзіі XX – пачатку XXI ст.	39
Мельнікава Анжэла. Нацыяхоўная функцыя беларускай літаратуры	42
Тананушка Кір. Беларускія пераклады Новага Запавету (XX – пачатак XXI ст.)	45
Пікулік Алена. Скарынаўскія традыцыі ў беларускім кірыліцкім кніжным мастацтве XVI – XVIII стст.	51
Герасімаў Глеб. Асаблівасці сюжэтнага ўвасаблення вобраза Францыска Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст.	57
Трус Мікола. “Францішк Скарына”: гісторыя адной паштоўкі	62
Шчасная Кацярына, Врублеўскі Юрый. Да 500-годдзя беларускага кнігадрукавання: Комплексныя заданні (IX клас)	64
Казачэнка Ірына. Дарогамі першадрукароў: Вэб-квэст (IX клас)	67
Карпечына Таццяна. Вобраз Францыска Скарыны ў беларускай літаратуры: Урок-праект (XI клас)	69
Дашкевіч Алена. Францыск Скарына – беларускі асветнік і першадрукар: Вусны часопіс (VII – VIII класы)	70
Петрашкевіч Марына. Асветнік беларускай зямлі: Гульня (VIII – XI класы)	75
Дашкевіч Таццяна. Імя і справа: Францыск Скарына: Гульня (IX – X класы)	79
Казека Ала. “І вечным застанецца слова”: Інтэлектуальны рынг (IX – X класы)	81
Казека Ала. Жыццё і дзейнасць Францыска Скарыны: Тэставая работа (IX клас)	83
Маркоўка Юлія. Стварэнне адукацыйнага комікса: Комікс-біяграфія Францыска Скарыны	84
Цін Чжоу. Эвалюцыя форм кітайскай кнігі ад першабытнасці да Сярэднявечча	89
У метадычную скарбонку. Францыск Скарына: Па старонках “Роднага слова” (78, 95).	
Цікава ведаць. Друкаваная спадчына Францыска Скарыны (74).	
Крытыка і бібліяграфія. Даніловіч М. Пра кнігу “Мовазнаўцы” Д. Дзятко, П. Міхайлава (49).	
Паэтычная старонка. Багдановіч М. Безнадзейнасць (65), Танк М. Гравюры Скарыны (73), Пазнякоў М. Скарына (74).	
Крыжаванка. Целеш Л. “Любіце і шануйце, як святыню, роднае слова” (96).	
Каляндар памятных датаў і юбілейных дзён на 2017 год. Ліпень (41, 50).	

Часопіс уключаны ў Пералік навуковых выданняў ВАК Рэспублікі Беларусь для друкавання вынікаў дысертацыйных даследаванняў па філалагічных навук, мастацтвазнаўстве, культуралогіі, педагагічных навук (тэорыя і методыка навучання беларускай мове і літаратуры).

У адпаведнасці з Законам аб друку аўтары нясуць адказнасць за дакладнасць прыведзеных у артыкуле фактаў і звестак. Рэдакцыя пакідае за сабой права друкаваць артыкулы ў парадку абмеркавання, не падзяляючы пункту гледжання аўтара. Пры перадруку спасылка на “Роднае слова” абавязковая.
Патрабаванні да афармлення матэрыялаў і ўмовы прыняцця матэрыялаў для аспірантаў гл. на сайце часопіса www.rs.unibel.by.

ДА 500-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА КНІГАДРУКАВАННЯ

Пачынальнікі

СВЕТ РОДНОЙ МОВЫ, АБУДЖАНЫ І НАТХНЁНЫ СКАРЫНАМ

*Ты растварыў эпохі змрок,
Твой след – у памяці народа.
Ты Слову даў і зрок, і крок,
І час яму – не перашкода.*

Роберт Мінулін,
народны паэт Татарстана.

Сялетні год багаты на юбілейныя даты, сярод якіх самая значная – 500-гадовы юбілей першай друкаванай беларускай кнігі. Гэтая гадавіна нагадвае, што паўтысячы гадоў таму на нашым небасхіле, асвятліўшы цемру Сярэднявечча, узышла зорка Францішка Скарыны, якога час паклікаў на вялікую справу – падараваць нашым продкам першую друкаваную кнігу. Паспрабуем і мы ў гэтым артыкуле аддаць належнае несмяротнаму генію славутага палачаніна.

Набыткі вывучэння спадчыны Ф. Скарыны вельмі значныя, яна грунтоўна разгледжана з розных бакоў (філалагічнага, філасофскага, мастацтвазнаўчага), асабліва плённа ў 80 – 90-я гг. XX ст. Сучасныя беларускія мовазнаўцы (А. Жураўскі, А. Булыка, У. Анічэнка, Л. Шакун, М. Прыгодзіч і інш.) прааналізавалі слоўнік выданняў Скарыны, граматычны лад, фанетыка-арфаграфічныя асаблівасці, стылістычную і тэкставую структуру прадмоў і саміх перакладаў, між тым застаецца не да канца вызначаны лінгвістычны феномен яго мовы.

Большасць даследчыкаў лічаць, што мова скарынаўскіх кніг па сутнасці сінкрэтычная, у ёй прысутнічаюць дзве асноўныя моўныя стыхіі – царкоўнаславянская і беларуская. Сапраўды, падлікі лінгвістаў паказваюць, што ў выданнях Ф. Скарыны царкоўнаславянскія моўныя рысы дасягаюць 63,4%, беларусізмы – 36,6% [1, с. 219]. Мова перакладаў і прадмоў да сёння не мае адназначнага акрэслення: яе называюць то царкоўнаславянскай, то спрошчанай царкоўнаславянскай, то асобным тыпам царкоўнаславянскай, то беларускім варыянтам царкоўнаславянскай, то славенабеларускай, то беларускай. Такая двухпланавасць абумоўлена тым, што яе аснову складае царкоўнаславянская мова, якая цесна пераплятаецца з жывой народнай, таму, падаецца, яе варта называць асобным тыпам царкоўнаславянска-беларускай мовы, прамежковым зв'язом у працэсе пераходу ад царкоўнаславянскай мовы да беларускай у сферы рэлігійнага ўжытку [2, с. 33]. Але з пункту гледжання асветніка яна была асобнай літаратурнай мовай. Яе ён сам называў “рускай” і не характарызаваў

як славянскую: “*Бивлія Греческим языком Польскіи сказуеця книги*”.

Тут дарэчным будзе выказванне І. Дварчаніна: “Ні ў якім разе нельга дапусціць, каб вучоны Скарына, чалавек, які аб’ехаў усю Еўропу, дзе тады дыскусавалася моўная праблема, не адрозніваў царкоўнаславянскую мову ад народнай. Калі б ён не адрозніваў моў, наўрад ці ён займаўся б моўнай трансфармацыяй. Скарына адрозніваў: а) тлумачэнне (выклад) мовай і б) тлумачэнне словам. Гэта ясна. Выкладанне мовай – гэта пераклад, выкладанне словам – тлумачэнне на палях, глосы” [3, с. 101].

Кнігі Ф. Скарыны нельга лічыць у поўным сэнсе перакладам на беларускую мову, бо царкоўнаславянская моўная аснова іх выступае дастаткова выразна. У сукупнасці ўсе моўныя навацыі Скарыны значна аддалілі яго мову ад традыцыйнай царкоўнаславянскай мовы ўсходнеславянскай рэдакцыі. Мова перакладу скарынаўскіх выданняў можа быць пазначана як беларускі варыянт царкоўнаславянскай мовы [4, с. 424 – 426]. З іншага боку, “істотная, як нам здаецца, не колькасць беларусізмаў у царкоўнаславянскіх тэкстах. Куды істотней сама прысутнасць у гэтых тэкстах беларускамоўнай стыхіі. Бо менавіта яна, стыхія, шчодро выпраменьвае матэрыяльнае і духоўнае багацце таго народа, які быў да нас, ёсць сягоння і, напэўна, будзе заўтра, шмат стагоддзяў наперад” [5, с. 71].

Тут варта нагадаць, што, беручы ў рукі друкаваную кнігу часоў Сярэднявечча, мы забываемся пра тое, што нормы пісьмовай мовы на той час яшчэ не былі сталымі, а граматычная правільнасць – абавязковай. Падаецца, што мова выданняў Францішка Скарыны – першае ўспрыманне лінгвістычных канцэпцый Адраджэння на тэрыторыі Вялікага Княства Літоўскага, звязанае са станаўленнем нацыянальных літаратурных моў на аснове сінтэзу царкоўнаславянскай традыцыі і народнай мовы. Разам з тым “моватворчасць Скарыны выходзіла далёка за межы звыклых для царкоўнаславянскай мовы судакрананняў з мясцовым моўным субстратам. Яна больш адпавядала тым тэндэнцыям, якія адбываліся ў развіцці стылістычнай сістэмы старабеларускай літаратурнай мовы і заключаліся ў выкарыстанні розных моўных структур, смелым вар’іраванні выяўленчымі сродкамі ў межах таго або іншага жанру літаратуры” [6, с. 197].

У гэтым сэнсе Ф. Скарына ішоў наперадзе свайго часу. На жаль, яго ідэя фарміравання беларускай літаратурнай мовы новага тыпу на аснове сінтэзу царкоўнаславянскай традыцыі і жывой народнай мовы не знайшла канчатковага ўвасаблення ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы па пазалінгвістычных абставінах.

Імкнучыся злучыць у адно дзве моўныя плыні – царкоўнаславянскую, арыстакратычную, развітую і беларускую народна-размоўную, жывую, – Скарына засведчыў, што царкоўнаславянская мова, якая выступала як адзіная літаратурная мова ўсходніх славян, страціла сваё адзінства, а побач з ёю фарміравалася, сталела старабеларуская.

Перакладаючы Біблію, Ф. Скарына аб’ядноўваў два досведы – свяшчэнны і свецкі. «Скарына разумеў важнасць роднай мовы як фактара, які спрыяе захаванню цэласнасці народа, яго адзінства і нацыянальнай самабытнасці. Таму ён замацаваў родную мову ў высокай літаратуры сусветнага значэння, выдатным помнікам якой з’яўляецца Біблія, як раўнапраўную, “боскую” побач з класічнымі агульнапрызнанымі кананічнымі (лацінскай, грэчаскай, старажытнаўрэйскай) мовамі. Ён даказаў яе права на свяшчэннасць» [7, с. 27]. Гэта сціслая і адначасова ёмістая ацэнка культурна-асветніцкай дзейнасці нашага першадрукара, які запаліў і высока ўзняў паходню Адраджэння не толькі на Беларусі, але і ва ўсім усходнеславянскім свеце.

Друкаваная кніга дазволіла чалавеку ўпершыню “ўбачыць” вымаўленае – мову, на якой ён размаўляе, якую чуе. Такім чынам людзі змаглі зрабіць бачным сваё нацыянальнае адзінства, злучыўшы яго з адзінствам моўным. Спалучаючы розныя моўныя плыні, Ф. Скарына напэўняў тэкст поліфаніяй, шматгалоссем, пераплятаў блізкія мовы, надаючы своеасаблівае гучанне сэнсу. Яго слова сваё, собскае, гэта акно ў навакольную рэчаіснасць. Пераклады Скарыны – “магутная моватворчая лабараторыя, якая праз перакладчыцкі канал звязала мову Белай Русі з унікальнай культурай старажытнасці ў яе найбольш высакародным варыянце, нарэшце, з культурай заходніх славян і ўсяе Еўропы” [8, с. 101]. Сапраўды, праз перакладчыцкую дзейнасць Ф. Скарыны старабеларуская мова зведала плённы ўплыў царкоўнаславянскай, пазычыла культуру біблейнага слова, узбагацілася вобразна-выяўленчымі сродкамі. Чуццё вучонага падказвала яму, што Біблія будзе больш зразумелай, блізкай, калі напоўніцца вобразамі з мясцовага жыцця, побыту, прыроды.

Ніл Гілевіч заўважыў, што «ў мове Скарыны, кажучы словамі Марселя Пруста – “формы старажытнай душы” нашага народа. Па старонках ягоных выданняў “праходзіш” – як па старажытных вуліцах і вулачках Полацка, Гародні, Вільні...». Жывучы доўгі час па-за межамі радзімы, адарваны ад бацькоўскага гнязда-сялібы, Францішак Скарына паказаў, што нішто так не жывучае, як матчына мова. Ён прыпадае да жывой мовы, каб спатоліць сваю любоў да родных

мясцін, выказаць пашану бацькоўскаму слову. Чытач адразу звяртаў увагу на чароўныя гукі роднай яму мовы, услухоўваўся ў іх мелодыю. Скарына адчуў, якая моц і характэрнасьць тояцца ў роднай гаворцы, у беларускім слове. Далучэннем беларускай мовы да мовы Святога Пісання Скарына паказаў яе жыццяздольнасць, даводзіў, што Божы храм і народ павінны размаўляць адной мовай – моваю гэтай зямлі.

Нягледзячы на тое, што аснову лексікі пражскіх выданняў складаюць словы царкоўнаславянскага паходжання, сляды беларускамоўнай стыхіі няцяжка адшукаць ва ўсім тэксте Бібліі, а не толькі ў прадмовах і пасляслоўях. Беларускіх слоў у творах Ф. Скарыны даволі шмат. У іх заключаны прыродны каларыт і водар нашай мовы. Гэта словы, народжаныя ў полі, на сенажаці, за бяседным сталом, якія вырастаюць і спеюць на ніве. Падамо для прыкладу некаторыя з іх: *назоўнікі боламут, ботян, вежа, великдень, волотове, гай, господар, гуля, дойдид, должиня, дочка, дубец, жена сварливая, жито, звезды рекомые возъ, зода, кохание, криница, каня, кобылка 'саранча', клопот, кривда, каша крупяна, корогод, кут, кухар, лелека, лытки, малевание, матка, моц, неделя, полонянка, праца, приповесть, помста, промень, скарбы, сукня, шия, смуток, сосед, ужиток, шибеница, ящерка; дзеясловы вечерявшие, втекати, гледети, дбати, досегати, жадати, заховати, зрозумети, лаяти, мовити, обещати, пановати, помстити, порушають, працювати, привитати, не сварися, сплутуетеся, уживати, ховати; прыметнікі вдячна, властная, даремный, dorosлый, досконалый, дужий, збройный, хлопотный, лепший, моцный, мужныя, недбалый, певный, пилный, пригожа, смачнейший, смутный і інш. “Малая падарожная кніжка” вылучаецца вялікай колькасцю лічэбнікаў, прыметнікаў на *-ы / -и*: *первы, вторы, трети, четверты і г. д.; небесны чело вече, чесны предтече, земны ангеле і г. д.; пераходам пачатковага [y] ў [ÿ]: вченик, навчитель, повчати, вдарити, втешение, вчинити*. Да ўсяго ж гэта першы пісьмовы помнік, у якім паддзены народныя назвы месяцаў, у той час як у помніках пісьменства карысталіся выключна лацінскімі: *генуарь – стычень, февраль – люты, март – марець, апрель – кветень, май – май, июнь – чирвець, июль – липець, август – серпень, септеврий – вресень, октяврий – листопад, ноябрь – грудень, декаврий – просинець*.*

Гэтыя словы паўтараліся дзень пры дні, па некалькі разоў, без іх не абыходзіліся ў сваім жыцці, каб і хацелі, нашы продкі тады, ды і не могуць абысціся цяпер. Усе адзінкі былі арганічнымі для беларускай самабытнасці. Такім чынам Скарына камень за каменем мураваў велічны

хорам літаратурна-пісьмовай мовы, ставіў яе на службу народу. Словы гучалі дакладна, выразна, спеўна, краналі патаемныя струны душы, рабілі біблійны тэкст больш зразумелым, бліжкім. Той, хто разгортваў Біблію і сустракаў у ёй словы *збіраць, смачнейшы, страха, трава, сенажаць, святкі, сцежка, тхор, уцякаць, узгорак і іншыя*, адразу апынаўся ў роднамоўнай стыхіі, быў захоплены жывым струменем, перад ім адчувальна паўставала роднае наваколле, пах травы, водар сенажаці, знаёмы жывёльны свет. Роднае слова не толькі аздабляла царкоўнаславянскі тэкст, рабіла яго больш зразумелым, прыземным, простым для ўспрымання, сугучным душэўнаму настрою, але і знаходзіла адгалосак у душы чытача.

Францішак Скарына валодаў здольнасцю да індывідуальнай словатворчасці, якая абпіралася на нацыянальныя моўныя асаблівасці. На думку даследчыкаў, да такіх наватвораў адносяцца лексемы *вестец, глуповство, дуровство, ленивство, книжница 'бібліятэка', певница, полонянка, последовник, придверник 'швейцар', предмова, тужилец 'тубылец', приросток 'падлетак' і інш.* Акрамя таго, у царкоўнаславянскім моўным асяроддзі пражскіх выданняў прысутнічае заходнеславянская лексіка, у прыватнасці чэхізмы і паланізмы, вывучаныя А. Булыкам.

Друкуючы кнігі, Скарына пашыраў магчымасці для выражэння ўнутранай мовы і думкі, бо ў рукапіснай культуры яны былі вельмі абмежаванымі: “пісьменнік не мог выкарыстоўваць сваю родную мову як сістэму звароту да публікі. Якраз са з’яўленнем кнігадрукавання адбылося адкрыццё нацыянальнай мовы як сістэмы звароту да публікі” [9, с. 285], што паспяхова прадэманстравана Ф. Скарына, кнігавыдавецкая дзейнасць якога і ёсць зварот на зразумелай мове да прадстаўнікоў розных узростаў, ступеняў ведаў, рознага сацыяльнага стану. Яскравае сведчанне гэтага – шырокія грамадскія колы (*людem всим*), да якіх ён апелюе ў сваіх прадмовах (*младенцы, дети малые, младые, dorosлыe, в летех мужества, старые, дети в начатке науки, докторове, учителя, люди мудрыe, люди простые и посполитые, богатые и вбогие, родители*), адрасуючы прадмовы “*не единому человеку, всему... собору... русского языка*”. Прадмовы – гэта ўдалая спроба пранікнуць углыб рэлігійнага тэксту, даходліва растлумачыць яго змест, гэта мост-пераход ад высокага царкоўнага стылю да свецкага, народна-гутарковага.

Пераклад Бібліі Ф. Скарынам меў не толькі асветніцкія мэты. Ён мае непасрэдна адносінны да станаўлення нацыянальнай беларускай літаратурнай мовы.

Галоўная мэта тытанічнай працы Францішка Скарыны, як падаецца, – стварэнне такой свецкай літаратурнай мовы, што *“всякий человек простой и посполитый чтучи их [кнігі] или слушаючи может поразумети что есть потребно к душевному спасению его”*. Скарынава ідэя дэмакратызацыі царкоўнаславянскай мовы за кошт народнай для разумення *“простых людей”*, бяспрэчна, грунтуецца на ідэях трактата *“Пра народную мову”* Дантэ, звязаных з дэмакратызацыяй і ўзаконьваннем жывой народнай мовы, якія сталі агульнаеўрапейскімі схемамі фарміравання нацыянальных літаратурных моў. Скарына не мог заставацца ўбаку ад ідэй Дантэ, з якімі ён пазнаёміўся ў Італіі, верагодна, у час знаходжання ў Падуі. Якраз арыентацыяй Ф. Скарыны на матчыну мову можна растлумачыць неаднаразовы зварот асветніка да *“рускай”* (беларускай) мовы таму, што з ёй яго *“Бог на свет пустил”*; ён *“нороженный в русском языке”*; слугуе *“своему прироженному рускому языку”*; нагадвае, што *“более уметь язык свой справовати: от него же все злые и добрые речи исходят”*; амаль у кожным выданні не забываецца падкрэсліць мову перакладу: *“по руски выложено”*; *“тиснути рускым языком”*; *“выложена на русский язык”*; *“выкладывается же рускым языком, по-русски говорячы, по руски сказуется”*.

Важна і тое, што Скарына не быў славалюбны, не абсалютызаваў свой пераклад, не лічыў яго ісцінай у апошняй інстанцыі. Таму ў прадмове да Бібліі заўважаў: *“О сихъ книгахъ всея Библии подле малости розуму моего розделы вкратце положих. А в чем бых ся омылих, разумнейшии поправте прошу вас”*.

Наватарскімі адносінамі да мовы рэлігійнай пісьменнасці ён прадвызначыў лёс і асноўныя кірункі развіцця царкоўнаславянскай мовы на Беларусі, садзейнічаў пераўтварэнню яе ў асобны беларускі тып. Моватворчасць Ф. Скарыны аказала выключнае ўздзеянне на беларускіх кніжнікаў XVI і наступных стагоддзяў, а таксама абумовіла развіццё філалагічнай думкі ва ўсходніх славян. Без перабольшання можна сказаць, што выказванні Францішка Скарыны пра мову, яго стаўленне да яе – гэта парастак, з якога вырасла магутнае дрэва сярэдневяковай адукаванаці і мовазнаўства ў Вялікім Княстве Літоўскім. Крыштальныя словы навукі, шчодро засеяныя на роднай ніве, далі дружныя ўсходы кнігадрукавання, развіцця мовазнаўства і буйна закаласілі ў дзейнасці яго паслядоўнікаў С. Буднага, В. Цяпінскага, Л. Зізанія, П. Бярынды, М. Сматрыцкага і інш.

Каб больш поўна высветліць феномен Скарыны-філолага, адзначым яго тонкую назіральнасць і бліскавае майстэрства тлумачэння не-

зразумелых слоў на палях кніг. Тут Ф. Скарына творча абагульніў і выкарыстаў досвед вядомых гласарыяў – невялікіх слоўнікаў, прыкладзеных да кніг. Зрабіўшы першы крок да самастойнага збірання, шырокага тлумачэння незразумелых слоў, ён заклаў падмурак айчынай лексікаграфіі, абудзіў цікавасць да слоўнікавай працы сярод беларускіх кніжнікаў XVI – XVII стст., якія ў сваіх творах нярэдка карысталіся прыёмам тлумачэння незразумелых слоў сродкамі старабеларускай мовы.

Гуманістычная культурна-асветніцкая дзейнасць нашага першадрукара, выказаныя ім у прадмовах ідэі, лінгвістычны досвед падрыхтавалі метадалагічныя перадумовы для стварэння першых усходнеславянскіх слоўнікаў і граматык у сучасным разуменні гэтых слоў. Пачатая Скарынам кнігавыдавецкая дзейнасць вымагала агульнаабавязковых правілаў правапісу, марфалогіі, сінтаксісу, стабільных лексічных дапаможнікаў. Неўзабаве лексікаграфічны досвед Ф. Скарыны стаў падмуркам першых царкоўнаславянска-беларускіх слоўнікаў Л. Зізанія, П. Бярынды, якія творча выкарысталі і пашырылі асноўныя сродкі раскрыцця значэння слоў, вядомыя са слоўнікавай практыкі Ф. Скарыны. Скарынаўскія ідэі дабрадатна паўплывалі на развіццё граматычнай думкі Беларусі XVI – XVII стст., у прыватнасці на Л. Зізанія і М. Сматрыцкага.

Так, Л. Зізаній, развіваючы тэзіс Ф. Скарыны пра галоўную ролю граматыкі пры вывучэнні сямі вызваленых навук, сцвярджаў, што граматыка – гэта ключ да розуму, лесвіца, па прыступках якой кожны *“если хочет всех наук дойдет”*, што без граматыкі нельга засвоіць ні рыторыкі, ні мовы, ні філасофіі, ні багаслоўя. М. Сматрыцкі, цалкам падтрымаўшы скарынаўскую ідэю вывучэння граматыкі па кнігах Святога Пісання, рэкамендаваў карыстацца для гэтага перакладамі на *“русскую мову”* *“з Притчей Соломоновых, альбо з Премудрости его, либо Сираховы”*. Верагодна, ён меў на ўвазе Скарынавы пераклады, бо вельмі блізка тут пераклікаецца яго думка са скарынаўскім прызначэннем кніг Бібліі. След Скарыны прасочваецца ў згаданых граматыках і ў рэкамендацыі тлумачыць незразумелыя словы сродкамі *“простай рускай мовы”*. Погляды ўсіх трох асветнікаў на граматыку вызначаліся сярэдневяковым сінкрэтызмам і адзінствам: граматыка для іх – гэта і від мастацтва, і дапаможнік для навучання правільнаму чытанню, пісьму і маўленню. Л. Зізанія і М. Сматрыцкага збліжае з Ф. Скарынам і тое, што ў граматыках яны прызнавалі існаванне на Беларусі дзвюх моў, паводле іх тэрміналогіі – славянскай і простае рускай, – і дакладна размяжоўвалі іх.

Падводзячы вынікі нашага разгляду, падамо цікавае выказванне мастацтвазнаўцы Яўгена Шунейкі, які, разважаючы пра ролю культурных дзеячаў Адраджэння, заўважыў, што “творцы ўсіх эпох былі як вазніцы на квадрагах, што перамаглі ў саборніцтве з часам, а за імі гнаўся абуджаны і натхнёны імі свет”. Гэтыя словы як найлепш стасуюцца з дзейнасцю Францішка Скарыны. Сапраўды, славыты палачанін узяў верх у змаганні з часам, вызначыў арыенціры руху не толькі беларускай, але і ўсходнеславянскіх культур, натхніў іх на плённае развіццё, далучыўшы да галактыкі Гутэнберга – кнігадрукавання на роднай мове, навечна пакінуўшы след у народнай памяці.

Спіс літаратуры

1. Булыка, А. М. Мова выданняў Францыска Скарыны / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 253 с.
2. Анічэнка, У. В. Беларуская-іншаславянскі сінкрэтызм мовы выданняў Францыска Скарыны / У. В. Анічэнка, А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 36 с.

3. Дварчанін, І. С. Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве / І. С. Дварчанін ; пер. Т. Кароткай. – Мінск : Навука і тэхніка, 1991. – 187 с.

4. Жураўскі, А. І. Мова прадмоў Ф. Скарыны / А. І. Жураўскі // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1988.

5. Каўка, А. Тут мой народ : Францішак Скарына і беларуская літаратура XVI – пачатку XX ст. / А. Каўка. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 255 с.

6. Шакун, Л. М. Карані роднай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск, 2001. – 206 с.

7. Францыск Скарына : зборнік дакументаў і матэрыялаў / [прадм., уклад., камент., паказ. В. І. Дарашкевіч]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 349 с.

8. Яскевіч, А. Мова перад яе новым лёсам / А. Яскевіч // Вобраз-90 : літ.-крыт. арт. – Мінск : Маст. літ., 1990. – С. 86 – 124.

9. Маршалл, М. Л. Галактика Гутенберга : Сотворение человека печатной культуры / М. Л. Маршалл. – Киев : Ника-Центр, 2003. – 432 с.

Дзмітрый ПАЎЛАВЕЦ,

кандыдат філалагічных навук,

дацэнт кафедры беларускай культуры і фалькларыстыкі

Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта

імя Францыска Скарыны.

Літаратура ў кантэксце часу

ПЕРАКЛАДНОЕ РЭЛІГІЙНАЕ ПІСЬМЕНСТВА ВЯЛІКАГА КНЯСТВА ЛІТОЎСКАГА Ў КАНТЭКСЦЕ ЛІТАРАТУРНЫХ ТРАДЫЦЫЙ І ДУХОЎНЫХ ПОШУКАЎ ЭПОХІ АДРАДЖЭННЯ

УДК 821.161.3'04.091:81'25«14/16»

Актывізацыя перакладчыцкай і рэдактарска-выдавецкай справы ў Вялікім Княстве Літоўскім у XVI ст. звязваецца з уздзеяннем на Беларусь еўрапейскай рэнесансава-гуманістычнай і рэфармацыйнай думкі, якая пераважна ўплывала на прагрэсіўныя зрухі ў грамадскай свядомасці нашай краіны тады [3; 4; 5; 6]. Аднак яшчэ значна раней за эпоху Адраджэння і Рэфармацыі пераклады і выпраўленне кананічных тэкстаў і чытальных твораў пачалі ажыццяўляцца ў рэчышчы другога паўднёvasлавянскага ўплыву, што паслужыў імпульсам для ажыўлення літаратурнага працэсу ў XIV – XV стст. ва ўсёй Усходняй Еўропе [1; 2]. Інтэнсіўнасць уздзеяння гэтых процілеглых напрамкаў развіцця славеснай культуры на кананічнае пісьменства і ўвогуле на ўсю літаратуру тагачаснай Беларусі была, вядома, неаднолькавай і залежала ад умоў і мэтай перакладу, што ставілі перад сабой кніжнікі, якія маглі

належаць да розных плыняў рэлігійнай думкі, што з'явіліся напярэдадні Рэфармацыі. Нават у самім праваслаўным асяроддзі прынцыпы перакладання і рэдагавання кананічных тэкстаў зазнавалі на працягу XV – XVI стст. некаторыя змены, абумоўленыя пераўвасабленнем самой кірыла-мяфодзіўскай традыцыі, што налічвала да гэтага часу каля шасці стагоддзяў гісторыі. Увогуле кажучы, такая традыцыя ад самага пачатку засноўвалася на іншых гнасеалагічных прынцыпах, чым тыя, якімі абумоўлівалася ўзнікненне перакладаў кананічных тэкстаў у Заходняй Еўропе.

Пашырэнне хрысціянства ў першай палове I тысячагоддзя суправаджалася шматлікімі спробамі перакладу Бібліі, яе асобных раздзелаў і апакрыфічных казанняў на мовы плямён і народнасцей Міжземнамор'я, кантынентальнай Еўропы, Блізкага Усходу і Паўночнай Афрыкі. Яшчэ ў першай палове IV ст. арыянскі епіскап

 НИГЯ ЙСЪСГЯ СИРЯХОВЯ РЕКОМНА
 ПЯНЯРТОСЪ ЕКЛЕСІЯСТЫКЪСЪ ИЛИ
 ЦЕРЬКОВНИКЪ • ЗЪПОЛНЕ ВЫЛОЖЕ
 НЯ НЯРЪСКИИ ЯЗЫКЪ • ДОКТО
 РОМЪ ФРАНЦИСКОМЪ СКОРНОЮ СПОЛОЦКА :-
 ЯТОСЛСТАНОЯКАЯДОБГОДЯНЯСОНКОВАСНЯ,
 РЯДЦИИЧЕСТЯВИНЕНЬСКОГО.

Тытульны ліст да кнігі “Ісус Сірахаў”.

Ульфiла пераклаў Бiблiю на гоцкую мову; каля гэтага ж часу быў створаны арамейскi і комплекс асобных лацінскiх (Vetus Latina) тэкстаў. Розначытаннi памiж апошнiмi прымусiлi каля 380 г. 37-га рымскага бiскупа Дамасiя (якi, дарэчы, першым назваў сябе папам) арганiзаваць упарадкаванне лацінскiх перакладаў. Практычнае выкананне было даручана блажэннаму Еранiму Стрыдонскаму, якi ў асноўным завяршыў працу каля 405 г. Так з’явілася Вульгата – пераклад Бiблiі, што лiчыцца нарматыўным у Каталiцкай царкве. Аднак паралельна стваралiся iншыя пераклады: у 405 – 406 гг. армянскi манах-асветнiк Месроп Маштоц ажыццявіў пераклад Бiблiі на старажытную армянскую мову (тэкст удакладнены ў 432 г.), неўзабаве з’явілiся сiрыйскi (Пешыта), копцкi, эфiюпскi, грузiнскi, магчыма, арабскi і iншыя пераклады. Напрыканцы V ст. мелася ўжо не менш за дзесяць перакладных тэкстаў, а ў VI узнiклi больш за пяцьсот разнастайных бiблейскiх і псеўдабiблейскiх кнiг на “варварскiх” гаворках. Абгрунтоўваючы правамоцнасць сваёй дзейнасцi, перакладчыкi спасылалiся на аўтарытэт iўдзейскага кнiжнiка Ездры, якi зрабiў самы старажытны пераклад на арамейскую мову – Таргум, аднавіў iўдзейскую супольнасць у Іерусалiме, склаў першы бiблейскi канон і да та-

го ж сам выступаў бясспрэчным аўтарам “Кнiгi Ездры”. Як правiла, пераклады Бiблiі рабiлiся ў асяроддзi вернiкаў, якiя ў большай ці меншай ступенi адхiлялiся ад артадоксiі (арыянамі, нестарыянамі, маранiтамі і iнш.). Таму нiякага кантролю з боку царквы за якасць перакладаў не было. У вынiку недакладнасцей, ды і недасканаласцi “варварскiх” моў сутнасць свяшчэннага тэксту скажалася, прычым ерэтыкi ў палемiцы з артадоксамi спасылалiся на ўласныя пераклады Святога Пiсання або на кнiгi, якiя яны лiчылi свяшчэннымi і таксама перакладалi.

Паколькi бiблейскi канон – спiс тэкстаў, што лiчацца сапраўднымi, – быў канчаткова зацверджаны толькi ў 692 г. Трульскiм саборам (а ў Заходняй Еўропе ўвогуле ў XVI ст.), то нараканнi выклiкалi не толькi нiзка якасць перакладаў на “варварскiя” гаворкi, але і сама наменклатура тэкстаў, сярод якiх разам з пералiчанымi ў 85-м апостальскiм правiле перакладалiся і распаўсюджвалiся “2-я кнiга Еноха”, “Вiдзежа Ісаi”, Евангеллi ад Фамы, ад Мiкодыма, фальсiфикаваныя дзеi і пасланнi апосталаў, апакрыфiчныя апакаліпсiсы і шмат iншых сачыненняў. Урэшце з 600 г. у Заходняй Еўропе выкарыстанне перакладных тэкстаў Бiблiі было абмежавана Вульгатай, а ў 1079 г. канчаткова забаронена папам Грыгорыем VII. Улiчваючы рэальную пагрозу адзiнству Каталiцкай царквы з боку ерасi катараў, якiя абапiралiся на тэкст Евангелля, дзеяннi папы былi матываванымi і апраўданымi. Аднак калi ў XIII ст. ерэтыкi былi пераможаны, Касцёл дазволiў парыжскiм багасловам перакласцi Бiблiю на французскую мову. Забарона і ў далейшым не выконвалася паслядоўна. Так узнiклi iтальянскi пераклад Нiкола дэ Малербi, польскi Анджэя з Яшовiц, скарочаны французскi XV ст. і iнш.

І ўсё ж актыўная перакладчыцкая дзейнасць падчас позняга Сярэднявечча і Рэнаісмансу ў Заходняй Еўропе была звязана з рэлігійным вальнадумствам. Развiццё аналітычнага мыслення, рацыяналізму, перадрэфармацыйных рухаў, абуджэнне самасвядомасцi асобы і любоў да сваiх нацыянальных моў вялi да спроб рабiць аўтарскiя пераклады Бiблiі яшчэ да пачатку Рэфармацыi. Так у 1380 г. узнiкла англiйская Бiблiя Дж. Вiклiфа; да 1477 г. ажыццёўлена пяць нямецкiх, а ў перыяд 1477 – 1518 г. яшчэ дзевяць верхнянемецкiх і тры ніжнянемецкiя пераклады, у 1478 г. зроблена спроба іспанамоўнага перакладу Б. Фэрэра (тыраж знiшчаны), у 1480 г. з’явілася галандскае выданне, у 1488 г. апублiкавана пражская Бiблiя на чэшскай мове і iнш. Звернем увагу на тое, што калi раннiя пераклады (да 600 г.) нярэдка служылi прычынамі адасаблення некаторых

цэркваў (армянскай, копцкай) і ўзнікнення ерасей, то выданні Бібліі на народных мовах робяцца сапраўднай зброяй у руках ужо існых рэлігійных групавак у іх барацьбе супраць папства. Але з іншага боку, пашырэнне перакладаў на раманскіх, германскіх і славянскіх мовах адлюстроўвала працэс станаўлення нацыі, стымулявала развіццё нацыянальнай самасвядомасці еўрапейскіх народаў і ўзнікненне рацыяналізму і гуманізму, г. зн. было шчыльна звязана з фактарамі, якія ляжалі ўжо ў іншай – не рэлігійнай – культурнай плоскасці.

На першы погляд здаецца, што перакладчыцкая і выдавецкая дзейнасць Францыска Скарыны цалкам адпавядае перадрэнесансавым і перадрэфармацыйным тэндэнцыям развіцця культуры і бібліястыкі Заходняй Еўропы. Аднак ключавым адрозненнем з’яўляецца ўсё ж тое, што беларускі асветнік не перакладаў Біблію на старабеларускую мову. Пытанне пра мову перакладаў Ф. Скарыны дыскусійнае, але відавочна: мова выданняў нашага першадрукара адрозніваецца ад жывой народнай мовы таго часу і ў аснове сваёй застаецца царкоўнаславянскай (асабліва ў “Псалтыры” і “Апостале”), што абумоўлівалася не толькі блізкасцю тады царкоўнаславянскай і старабеларускай моў, але і ўздзеяннем на Ф. Скарыну культурна-гістарычнай традыцыі Усходняй Еўропы.

Перш за ўсё адзначым у сувязі з гэтым, што царква на Усходзе ніколі не забараняла распаўсюджваць Біблію. Нават наадварот, адзін з трох усяленскіх свяціцелей і настаўнікаў царквы, Іаан Златавуст, заклікаў вернікаў да чытання Бібліі, а Іаан Дамаскін – да разважанняў пра Боскія пытанні. Праўда, і ўзнікненне старажытнагрэчаскага тэксту Бібліі – Септуагінты – было ахутана легендай, згодна з якой цар Егіпта Пталемей II Філадэльф (285 – 245 гг. да н. э.) папрасіў прыслаць яму арыгінальны старажытнаўрэйскі тэкст Бібліі і дасведчаных кніжнікаў, якія выклалі б яго па-старажытнагрэчаску. Першасвяшчэннік іўдзейскі прыслаў семдзесят двух старцаў і патрэбную кнігу. Перакладчыкі працавалі асобна семдзесят дзён, а калі скончылі сваю работу і зверылі перакладзенае, то ўбачылі, што вынікі працы цудоўным чынам цалкам супалі ва ўсіх. Насамрэч тэкст Септуагінты фарміраваўся паступова ў суполках іўдзеяў, якія размаўлялі па-старажытнагрэчаску, але цуд быў лепшым пацверджаннем сапраўднасці і аўтэнтычнасці перакладу, чым усе філалагічныя даследаванні, параўнанні, лагічныя доказы і сапраўдныя гістарычныя сведчанні. Набажэнства таксама ажыццяўлялася на зразумелай простым прыхаджанам мове – старажытнагрэчаскай. І нарэшце, некаторыя біблейскія кнігі, т. зв. друкананічныя

Тытульны ліст да кнігі “Плач Ераміі”.

і кнігі Новага Запавету, былі вядомымі толькі на старажытнагрэчаскай мове. Аднак калі на Захадзе хрысціянiзацыя германскіх і іншых плямён адбывалася даволі рана і, па меншай меры, ужо з IX ст. без прамой залежнасці ад таго, былі кананічныя тэксты даступны масе вернікаў ці не, то на Усходзе моўны фактар адыгрываў істотную ролю ў распаўсюджанні хрысціянства. Прычым санкцыі (дазвалення) на пераклад працяглы час царквой увогуле не прадугледжвалася. Кніжнік мусіў атрымаць бласлаўленне на працу, а не давол. У якім аб’ёме была перакладзена Біблія славянскімі асветнікамі Кірылам і Мяфодзіем і іх вучнямі на стараславянскую мову – пытанне не вырашанае. Дапушчальна як тое, што Біблія была перакладзена амаль цалкам за выключэннем “Кнігі Макавейскіх”, так і тое, што пераклад абмяжоўваўся тым фундам, які адлюстравалася ў славянскіх і старажытнарускіх апракасных Евангеллях і “Псалтыры”, “Парамійніку”, “Палеі”, некаторых дыдактычных зборніках, а таксама “Актоіху” і цытатах, уключаных у жыцці святых ці ў творы айцоў царквы, служачы для патрэб набажэнства і элементарнага павучання вернікаў. Ва ўсякім разе старажытная Русь не атрымала поўнага спіса вялікай Кнігі. Варта здзіўлення і ўдумлівага асэнсавання тое, што

рэлігійная культура ўсходнеславянскага Сярэднявечча, згодна з уяўленнямі якой свяшчэнныя тэксты ўтрымлівалі ўсе даступныя пазнанню звесткі пра найвышэйшую ісціну, а сам Сусвет, яго мінулае, яго цяперашняе і будучыня разумеліся толькі ў біблейскім кантэксце, – гэтая тэацэнтрычная па самой сваёй сутнасці культура не ведала поўнага тэксту Бібліі на даступнай мове болей за пяцьсот гадоў існавання!

Калі з’яўленне Септуагінты лічылася вынікам Боскага адкрыцця, то іншыя пераклады такой святасці не мелі, аднак доказам сапраўднасці кірыла-мяфодзіеўскага перакладу было далучэнне салунскіх братоў да ліку святых. Магчыма, нейкую, не зразумелую цяпер, ролю адыгрываў у свой час і цуд атрымання салунскімі братамі мошчаў святога Клімента. Але далейшая праца ў гэтым напрамку вялася ва Усходняй Еўропе непаслядоўна – Царква чакала Адкрыцця... І, мусіць, ужо толькі пасля Грыгорыя Паламы тырнаўцы ўсё сур’эзней пачалі меркаваць і верыць, што і старажытныя, з іх погляду, славянскія тэксты таксама з’явіліся ў выніку асаблівага Боскага дабрадару. Не будзе перабольшаннем сказаць, што яўфіміеўская рэформа была ў многіх адносінах кансервацыяй асвятчонах традыцыяў тэкстаў з усімі адпаведнымі наступствамі (дарэчы, не адпаведнымі асновам ісіхасцкага вучэння) і містычнай сакралізацыяй самой мовы, на якой гэтыя тэксты былі напісаны.

Ісіхасты былі схільнымі да абмежавання кампетэнцыі разумовых здольнасцей спазнаннем створанага свету. Ісціна, сапраўдныя веды, Фаворскае святло адкрываліся “па веры”, а не ў выніку разумовага аналізу тэксту. Ад праваслаўнага чалавека на ўсходзе Еўропы патрабавалася моцная вера, а не якое-небудзь рацыянальнае веданне пра Бога, атрыманае ва ўніверсітэце ці ў школе. Паколькі веры і Ісціне навучыцца нельга (бо яны даюцца ў сінергіі, у працы духоўнай і ў адкрыцці), то ўрэшце і ўся пісьменнасць, кніжнасць, рэлігійная навука зрабіліся ў справе выратавання душы дапаможным, а пасля і зусім не галоўным сродкам. Ад праваслаўнага святара патрабавалася верыць і службыць, а не разумець і тлумачыць. Веды, рацыяналізм, філасофія ды і ўсякая “свецкая” навука асацыяваліся з элінскай і д’ябальскай хітрасцю, вучэнне – з дзёрзкай і самачыннай дзейнасцю без Бога і ўрэшце супраць Бога. Уласныя разважанні пра веру, царкву і чалавека аказваліся непатрэбнымі для выратавання. У выніку ў праваслаўным асяроддзі развілася знявага да адукацыі, у тым ліку і багаслоўскай, недавер да эмпірычных ведаў і г. д. Даволі хутка многія праваслаўныя святары сталі непісьменнымі; да 30 – 50-х гг. XVI ст. непісьменнасць сярод духавенства ВКЛ мела

ўжо амаль татальны характар, што пагаршалася ўнутрыпалітычнымі акалічнасцямі. У Расіі справы былі не лепшымі. Аднак падзенне Візантыі, вызваленне ад мангола-татарскай навалы, няспраўджанне эсхаталагічных чаканняў і іншае вывелі былую ўскраінную мітраполію на пазіцыі лідара ў праваслаўным свеце. У XV ст. Масква атрымала абсалютна законнае права на самастойную думку адносна рэлігійных пытанняў. Але галоўнага тэксту яна так і не мела, хаця магла самастойна вырашаць, патрэбны ён ці не. Пачалі выкарыстоўвацца розныя спосабы выпраўлення кніг і ажыццяўлення перакладаў. Прыгадаем імя Максіма Грэка, які стварыў па тым часе цэлую (дарэчы, вельмі слушную) тэорыю перакладу, гісторыю стварэння Генадзіеўскай Бібліі. Пры гэтым трэба мець на ўвазе, што пераклад рабіўся на царкоўнаславянскую, а не на старажытнарускую мову. Праўда, царкоўнаславянская і ў XV, і ў XVI стст. была добра зразумелай як з прычыны агульнаславянскай асновы, так і ў выніку яе паслядоўнага выкарыстання ў рускай царкве і ў пісьменстве Русі на працягу стагоддзяў. Ва ўсім гэтым адлюстроўвалася традыцыя ашчаднага стаўлення да біблейскага тэксту, падыход да яго як да святыні, чаканне Богага адкрыцця, малітва аб ім і спадзяванне на яго – традыцыя, характэрная для ўсяго ўсходняга хрысціянства, якая наўрад ці можа быць суаднесена з “ахоўнай” традыцыяй каталіцкага Захаду, дзе, як ужо адзначалася вышэй, пераклады былі практычна забаронены.

Разам з тым было б вельмі памылковым лічыць перакладчыцкую дзейнасць Ф. Скарыны непасрэдным працягам выпраўлення і рэдагавання перакладаў біблейскіх кніг, ажыццёўленых паслядоўнікамі тырнаўскай школы ва Усходняй Еўропе. Па-першае, актыўная фаза другога паўднёваславянскага ўплыву завяршылася на Беларусі задоўга да нараджэння нашага асветніка, і перанесеныя з Балканаў патрабаванні да стылю і мовы фармалізаваліся ўжо ў 70 – 80-я гг. XV ст. Па-другое, ні пра якое перастварэнне біблейскага тэксту для патрэб “людей простых посполитых” у рэчышчы ісіхасцкіх ідэй і гутаркі быць не магло: тырнаўцы і іх паслядоўнікі імкнуліся да абсалютна дакладнага (літаральнага) ўзнаўлення старажытнага тэксту абсалютна безадносна да таго, ці зразумелы тэкст не толькі што чытачам, а нават і ім самім.

Іншая справа, што з’яўленне ва Усходняй Еўропе мясцовых ерасей абумоўлівала новае стаўленне да біблейскага тэксту: ён стаў прадметам аналізу, сродкам пацверджання ўласных думак пра свет і наваколле, аб’ектам смелага перакладу і вытлумачэння. Пры гэтым варта нагадаць, што ерэтыкі XV ст. не лічылі сябе адступнікамі.

Яны лічылі сябе шчырымі вернікамі і рупліўцамі хрысціянскай справы і таму таксама маглі выкарыстоўваць царкоўнаславянскую мову. У Расіі рэлігійныя вальнадумцы не пакінулі значнага следу, бо іх творы за рэдкім выключэннем былі знішчаны яшчэ ў XV ст. Але на тэрыторыі ВКЛ яны маглі адносна вольна распачаць філалагічную дзейнасць, не тоесную, але суадносную з перадрэнесанснымі спробамі перакладаў Бібліі ў Заходняй Еўропе. Каля другой паловы XV ст. у ерэтычных суполках на Украіне ажыццяўляліся першыя спробы перакладу Бібліі на ўкраінскую мову. Найранейшы з вядомых цяпер стараўкраінскіх тэкстаў датуецца 1489 г., і напрыканцы стагоддзя з украінскіх перакладаў пачалі рабіцца даўнебеларускія спісы. У сярэдзіне – другой палове XVI ст. пераклады і рэдагаванне тэкстаў рабіліся свецкімі людзьмі і дробнымі клірыкамі розных, пераважна пратэстанцкіх, вызнанняў на “руську мову” – старабеларускую і стараўкраінскую, якія ўступілі ў канкурэнцыю з царкоўнаславянскай. Беларускія перакладчыкі ажыццяўлялі наноў пераклад асобных тыпаў “Псалтыра”, нягледзячы на розначытанні ў саміх псалмах; у далейшым Сергій Кімбар “перэглаживал и прилагал” Евангелле на мову, блізкую да народнай і г. д.

Такім чынам у дзейнасці даўнебеларускіх біблістаў паралельна развіваліся два працэсы: пераклады некаторых тэкстаў на беларускую мову (што называлася перакладчыкамі “рускай”) і пераклады на царкоўнаславянскую (якую называлі “славенской”) з улікам выпрацоўкі беларускага варыянта апошняй. У царкоўнаславянскіх тэкстах таго часу нярэдка сустракаюцца беларускія глосы, што сведчыць пра адноснае ўзаемадзеянне дадзеных тэндэнцый, бо калі філалагічныя прынцыпы былі рознымі, то гнасеалагічныя ў многім супадалі. Напрыклад, у 1502 – 1507 гг. у Вільні і ў Супрасльскім манастыры па замове пісара вялікага князя літоўскага Фёдара Янушкевіча ствараецца т. зв. “Дзесятаглаў” Мацея Іванавіча. Вядома, Мацей Дзесяты выступіў як перапісчык і часткова рэдактар і ілюстратар кодэкса. Нягледзячы на тое, што тэкст Мацея Дзесятага – даволі дасканалы царкоўнаславянскі, праца, праведзеная ім, сведчыць пра змену самога стаўлення да свяшчэннага тэксту. Біблія яшчэ разумеецца старабеларускім кніжнікам як кніга Боскага паходжання, але Адкрыццё, змешчанае ў ёй, павінна быць патлумачана, раскрыта асобным дасведчаным чалавекам для іншых, малаадукаваных людзей. Вось чаму Мацей змяшчае ў “Дзесятаглаве” вялікае аўтабіяграфічнае паведамленне, быццам абгрунтоўваючы асабістае права на рэдагаванне і перапрацоўку тэксту (абсалютна неда-

пушчальную стагоддзе таму). Паводле шчырага прызнання Мацея, здольнасць да стварэння кніг дадзена яму небам, але матыў яго дзейнасці ўжо ў многім антрапацэнтрычны (“*wохоте написати своею рукою*”). Ісціна выступае адной вялікай загадкай, адгядку на якую перапісчык ведае і паслядоўна выкладае яе на зразумелай пісьменным людзям мове. Змест “адгядкі” збольшага маральна-этычны, у нечым блізкі да народнай жыццёвай мудрасці, зафіксаванай у прыказках і прымаўках. Нездарма Мацей змяшчае ў кодэксе разам з Бібліяй “Кнігу Менандра”. Павучанні прарокаў і мудрасць Менандра нібыта ўраўнаважаны. Тым самым свяшчэнны тэкст выступае ўжо не аб’ектам пакланення і шчырай веры, а шараговай, хоць і вельмі аўтарытэтай і карыснай кнігай – аб’ектам аналізу і вытлумачэння “па частках”, г. зн. у нечым дэсакралізуецца.

Натуральна, што ў гнасеалагічных адносінах перакладчыцкія пачынанні Ф. Скарыны амаль цалкам упісваліся ў дадзены кантэкст, прыносячы ў яго гуманістычна-рэнесансавы складнік. А ў адносінах філалагічных Ф. Скарына аб’ядноўваў імкненне адных перакладаць на “рускую мову” і імкненне іншых пісаць “словенским языком”. Гэта азначае, што імкнучыся ўкараніць у высокаразвітой кніжнай мове, якой карысталася царкоўнае пісьменства Беларусі, жывы народны элемент, Ф. Скарына рабіў па сутнасці тую самую справу, што зрабіў Марцін Лютэр у дачыненні да мовы нямецкай. Непрыманне афіцыйнымі канфесіямі скарынаўскага перакладу не дазволіла ўкараніцца яго прынцыпам у нашай кніжнасці, што і выступіла ў далейшым адной з прычын выціскання беларускай мовы з пісьмовай сферы і замены яе польскай мовай. (Пераклад Лютэра таксама не быў прызнаны Касцёлам, але германскім пратэстантам ён і не быў патрэбны.)

Спроба адрадзіць даўнюю традыцыю *Slavia Orthodoxa* не магла быць ажыццёўлена ў межах вызначанай вышэй тэндэнцыі, хоць і ўплывала на яе. Спадчына старажытнай Русі выкарыстоўвалася тут толькі як матэрыял у большым ці меншым адрыве ад гнасеалагічных пачаткаў, якімі абумоўлівалася ўзнікненне самога гэтага матэрыялу. Вядома, зварот да айчынай старажытнасці таксама быў па сутнасці з’явай адраджэнскай, але напрамак адраджэння быў іншым, чым на Захадзе. Мяркуем, што працяг кірыла-мяфодзіеўскай традыцыі перакладу Бібліі быў звязаны з апасродкаванай уплывам Максіма Грэка своеасаблівай спробай “рэстаўрацыі” раннесярэднявечнага разумення сутнасці, межаў і напрамку творчасці і належаў К. Астрожскаму і А. Курбскаму.

Ужо першыя сутыкненні праваслаўных з католікамі і пратэстантамі, сведкам якіх стаў маскоўскі ўцякач, адкрылі яму гаротнае становішча царкоўнаславянскай адукацыі і кніжнасці. А. Курбскі паспрабаваў знайсці праваслаўных знаўцаў царкоўнаславянскай мовы і лаціны, аднак яго пошукі не далі станоўчых вынікаў: ён стасавалася з ерэтыкам старцам Арцёміем, сабраў некалькі адносна пісьменных людзей, а пасля сам у саракагадовым узросце засеў за вывучэнне лацінскай мовы і іншых гуманітарных навук пад кіраўніцтвам выпускніка Кракаўскага ўніверсітэта Амброжыя. У прадмове да “Новага Маргарыта” князь Андрэй сфармуляваў перакладчыцкія прынцыпы, што фактычна паўтаралі перакладчыцкую тэорыю Максіма Грэка, паслядоўнікам якога А. Курбскі сябе лічыў. Менавіта рэкамендацыямі Максіма ён кіраваўся ў падборы твораў для перакладу, і таму “Новы Маргарыт” не меў амаль што нічога агульнага са старым, старажытнарускім “Маргарытам”. Тым часам А. Курбскі накіраваў у Кракаў, а пасля ў Італію яшчэ аднаго рускага эмігранта – князя Міхаіла Андрэевіча Абаленскага-Нагаткова. Вяртанне М. Абаленскага дазволіла А. Курбскаму вызваліцца з-пад апекі Амброжыя і актывізаваць новыя пераклады. Не пазней за 1577 г. на царкоўнаславянскую мову было перакладзена “Багаслоўе” Іаана Дамаскіна, адрэдагавана па лацінскім спісе “Аповесць пра Варлаама і Іасафа”, а пасля заўчаснай смерці маладога паплечніка – “Дыялектыка”, першая частка “Крыніцы ведаў”, трактат “Аб сілагізме” пратэстанта Іагана Спангенберга. Нарэшце, у маёнтку Мілянавічы ўзнік скрыпторый (С. Вайшэўскі, пратапоп Сіла і інш.), дзе на мяжы 70 – 80-х гг. XVI ст. быў перакладзены або адрэдагаваны цэлы корпус жыццйнай і павучальнай літаратуры, што належаў рэдакцыі візантыйскага пісьменніка Сімяона Метафраста і рэкамендаваўся для чытання Максімам Грэкам. Пераклад Сімяона Метафраста ўзнік паралельна з кнігай “Жыцці святых” Пятра Скаргі і стаў фактычна раўнаважным адказам праваслаўных каталіцкаму аўтару, прычым, як і П. Скарга, А. Курбскі ажыццяўляў пераклад з лацінамоўнага тэксту каталіцкага аўтара Лаўрэнція Сурыя.

Пасля смерці князя Андрэя і яго скрыпторый, і ўтвораны гурток кніжнікаў, і адукацыйныя пачынанні праіснавалі нядоўга, але гэта была першая спроба праваслаўных дзеячаў стварыць адукацыйны асяродак з пэўнай асветніцкай мэтай і канкрэтнай праграмай. Набыткі філалагічнай школы архіепіскапа Генадзія і Максіма Грэка, узбагачаныя дзякуючы элементам заходняй адукацыі, увайшлі пасля А. Курбскага ў дзейнасць Астрожскага гуртка, а таксама Віленскага

і Львоўскага брацтваў, якія мелі свае друкарні. Варта, аднак, падкрэсліць, што дзеячы Астрожскага гуртка ніколі не імкнуліся да стварэння тэксту, даступнага для народа. Ім патрэбны быў максімальна поўны тэкст на царкоўнаславянскай мове, прызначаны для ўнутрыцаркоўнага выкарыстання. Але і артадаксальныя дзеячы XVI ст., не прыняўшы пераклад Ф. Скарыны, і брацкія друкары мусілі ісці да сваёй, няхай сабе і адрознай ад скарынаўскай, мэты тым самым шляхам. Толькі са спазненнем болей чым на паўстагоддзя...

Менавіта ў гэтым асяроддзі не толькі ажыццяўляліся пераклады кананічных тэкстаў, вяршыняй якіх стала стварэнне Астрожскай Бібліі 1581 г., але і ўзнікла “Граматыка” Мялеція Смарыцкага (1617), якая працягла час служыла галоўным падручнікам па мове ва Усходняй Еўропе. Завяршэнне дадзенай тэндэнцыя знайшла ў дзейнасці Кіева-Магілянскай акадэміі ўжо ў XVII ст. Гэта азначае, што абноўленая традыцыя ўсходнеславянскіх перакладаў выступіла адным з напрамкаў развіцця біблістыкі ў ВКЛ – напрамкам, які па сваіх прынцыпах супрацьстаяў і ранейшым спробам перакладаў на “простую мову”, што рабіліся рэлігійнымі вальнадумцамі і гуманістамі (нават калі пераклады выконваліся на царкоўнаславянскую мову), і перакладам, ажыццёўленым у рэчышчы рэфармацыйных школ Захаду (С. Будны і інш.).

Спіс літаратуры

1. **Алексютовіч, М. А.** Скарына, яго дзейнасць і светапогляд / М. А. Алексютовіч. – Мінск : Выд-ва АН БССР, 1969. – 152 с.
2. **Анічэнка, У. В.** Беларуская-іншаславянскі сінкрэтызм мовы выданняў Францыска Скарыны / У. В. Анічэнка, А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1988. – 36 с.
3. **Галенчанка, Г. Я.** Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. – Мінск : Навука і тэхніка, 1993. – 280 с.
4. **Конан, У. М.** Францыск Скарына / У. М. Конан // Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стагоддзяў : у 2 т. / Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Якуба Коласа і Янкі Купалы ; навук. рэд. тома В. А. Чамярыцкі. – 3-е выд., выпр. – Мінск : Беларус. навука, 2010. – Т. 1 : Даўняя літаратура : XI – першая палова XVIII стагоддзя. – С. 283 – 308.
5. **Немировский, Е. Л.** Франциск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Л. Немировский. – Минск : Маст. літ., 1990. – 597 с.
6. **Падокшын, С. А.** Філасофская думка эпохі Адраджэння ў Беларусі: Ад Францыска Скарыны да Сімяона Полацкага / С. А. Падокшын. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 288 с.

Сяргей ГАРАНІН,

кандыдат філалагічных навук,
намеснік дырэктара Інстытута мовазнаўства
імя Якуба Коласа НАН Беларусі.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЛІНГВІСТЫЧНЫЯ І ТЭКСТАЛАГІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ПРАЖСКІХ ВЫДААННЯЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

УДК 811.161.3

Артыкул прысвечаны аналізу пытання мовы пражскіх выданняў беларускага першадрукара Францыска Скарыны. На падставе даследавання паралельных фрагментаў асобных кніг Старога Запавету і параўнання іх з царкоўнаславянскім, чэшскім, грэчаскім і лацінскім перакладамі Бібліі аўтар прыходзіць да высновы, што Скарына кантамінаваў у сваіх перакладах і ўсходнюю, і заходнюю літаратурна-пісьмовыя традыцыі. Створаная Скарынам моўная мадэль можа разглядацца як асаблівы, кніжны варыянт старабеларускай літаратурна-пісьмовай мовы.

Ключавыя словы: *лінгватэксталогія, пратограф, метадыка білінарнага і трылінарнага аналізу старажытнага тэксту, кантамінацыя, інавацыя, перакладчыцкая тэхніка.*

The language of the Prague editions of the first Belarusian book printer Francysk Skaryna is analyzed in the article. The author bases on the research of parallel fragments of several books of the Old Testament and on their comparison with Church Slavonic, Czech, Greek, and Latin translations of the Bible. As a result, the author concludes that Eastern and Western literary and written traditions were blended in Francysk Skaryna's translations. The language model created by Skaryna can be considered a separate bookish version of the Old Belarusian literary and written language.

АКТУАЛЬНАСЦЬ ПРАБЛЕМЫ: БІЛІНАРНЫ І ТРЫЛІНАРНЫ ПАДХОДЫ ДА Вывучэння СТАРАЖЫТНЫХ ТЭКСТАЎ

дыхранічнай лінгвістычнай літаратуры шмат увагі аддаецца пытання моўнай асновы перакладу Бібліі Францыска Скарыны*. Даследчыкі разыходзяцца ў меркаваннях, аддаючы перавагу царкоўнаславянскай моўнай стыхіі (А. Сабалеўскі, С. Ліндэ, Я. Воўк-Левановіч, А. Флароўскі, А. Жураўскі, А. Мартэль) або беларускай літаратурнай з моцным уплывам чэшскіх і польскіх элементаў (П. Уладзіміраў, за ім – Я. Карскі, У. Конан, У. Агіевіч, М. Алексютовіч, Ц. Ломцеў). Некаторыя навукоўцы адзначаюць гібрыдны, двухпланавы характар мовы перакладаў беларускага першадрукара, вызначаючы яе як прамежкавае звяно, пераходны этап ад царкоўнаславянскай да беларускай мовы: “Ф. Скарына вызначыў адзін са шляхоў развіцця нацыянальнай беларускай літаратурнай мовы. Асветнік ішоў наперадзе свайго часу, яго ідэі фарміравання беларускай літаратурнай мовы новага тыпу на аснове сінтэзу Кірыла-Мяфодзіўскай традыцыі і гутарковай мовы не знайшлі свайго канчатковага ўвасаблення ў гісторыі беларускай літаратурнай мовы...” [8, с. 27]. Пры гэтым амаль усе аўтары не лічаць мову скарынаўскіх выданняў “чыстай” і адзначаюць у ёй элементы розных лінгвістычных сістэм.

Аляксандр Булыка вывучаў лексічны склад перакладаў Скарыны. У генетычных адносінах навуковец вылучыў наступныя пласты лексікі: лексіку праславянскага паходжання, лексічныя

адзінкі, якія ўзніклі ў перыяд фарміравання старажытнарускай народнасці. Пры даследаванні апошніх аўтар адзначаў, што “сярод зафіксаваных у выданнях Скарыны даўніх лексічных адзінак большую цікавасць уяўляюць тыя словы праславянскага і старажытнарускага паходжання, якія ў старажытнасці мелі вузкі арэал распаўсюджвання, абмежаваны пераважна беларускай тэрыторыяй, і захаваліся ў спецыфічным беларускім фанетычным афармленні” [3, с. 471]. А. Булыка таксама вылучае ў слоўніку Скарыны ўласнабеларускую лексіку – назоўнікі з суфіксамі *-ач, -ник, -ок*, дзеясловы з прыстаўкамі *вы-, з-, за-, на-, по-, роз-*; у лексічным складзе пражскіх выданняў даследчык вызначыў царкоўнаславянскі, заходнеславянскі, у прыватнасці чэшскі, пласты лексікі [3, с. 472]. Выснова навукоўца гучыць наступным чынам: “Увогуле неабходна адзначыць, што і ў падборы ўласна беларускіх слоў, і ў словатворчых практыкаваннях раскрыўся перакладчыцкі талент пачынальніка беларускага кнігадрукавання, выявіўся яго намер ажыццявіць прагрэсіўную для таго часу мэту – набліжанымі да народнага разумення сродкамі зрабіць тэкст Бібліі даступным простаму чалавеку” [3, с. 505]. Да аналагічнага меркавання, толькі на ўзроўні даследавання дзеяслоўнай марфалогіі ў перакладных выданнях Скарыны, прыйшоў І. Сацута [12, с. 162].

Пра кампаненты розных генетычных вытокаў і сінтэтычны характар сінтаксісу пражскіх выданняў Скарыны пісаў С. Рапацэвіч: «Параўнанне пражскіх выданняў Скарыны з “Астрожскай” і “Маскоўскай” Бібліямі сведчыць аб тым, што сінтаксіс “Бібліі” першадрукара захоўвае царкоўнаславянскую фармальна-граматычную аснову... Перакладныя выданні Скарыны зазналі істотны ўплыў з боку чэшскай Бібліі... Чэшскай Бібліяй вызначаецца выкарыстанне ад-

* Агляд бібліяграфіі гл.: Жураўскі, А. І. Мовазнаўчая Скарыніна / А. І. Жураўскі // Беларуская лінгвістыка. – Вып. 38. – 1990. – С. 3 – 9; Булыка, А. М. Мова выданняў Францыска Скарыны / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мінск: Навука і тэхніка, 1990. – С. 5 – 10.

БОЖНІЯ:~

КОНТАЕТСА КНИГА ВИКОМА ПРЭМУДРЪТЪ • ПО
МОЦНІЮ БОГА ВЪТРОИЦИ ЁДИНАГО • ИМАТЕРИ
ЁГО ПЕРЧОЕ ДВЕНЦИ ИЛРИИ • ПОВЪЛЕНИ
ЕМЪ, ПРАЦЮ, ИВЫКЛАДОМ • ОЧЕНАГО ИДЪЖА
ВЛЪКАРСКИХЪ НАБКАХЪ ДОКТОРА ФРАНЦИСКА
СКОРИНИНА СЫНА, СПОЛОЦКА • ОУСЛЕНОМЪ
СТРОМОМЪ МЕСТЕ ПРАЗКОМЪ • АТТА ПОНА
РОЖЕННІ СПАСИТЕЛА НАШЕГО • ТЫСЦІНІГО ПАЛЪ
СОТАГО ИОСМЪ НАДЕСАТАГО • ИЦІА ГЕНУАРА
ДНА ДВЕНТАГО НАДЕСАТЬ ~

Пасляслоўе да кнігі “Прамудрасць Божая”.

паведных форм перфекта і плюсквамперфекта ў функцыі выказніка... Чэшская першакрыніца рэгламентуе ўжыванне злучальнага злучніка **a** ў складаназлучаных сказах... Пранікненне рыс жывога народнага маўлення назіраецца ў наяўнасці прэдыкатыўнага вінавальнага ў складзе састаўных іменных выказнікаў» [11, с. 15 – 16].

“Апостал” і “Псалтыр” Францыска Скарыны: на шляху ад рэдакцыі да перакладу. У беларускай дыяхраніі прынята лічыць мову названых выданняў беларускай рэдакцыяй царкоўнаславянскай мовы [5, с. 113 – 157], аднак не ўсе даследчыкі з гэтым пагаджаюцца [13, с. 310]. Праведзены аналіз паказаў вялікую ўдзельную вагу ў перакладах беларускіх рыс. Так, у “Апостале” (Вільня, 1525 г.) [1] назіраюцца наступныя асаблівасці: распаўсюджванне канчатка *-y* ў форме *Gsg* назоўнікаў скланення на **-o, -jo* (у 95% захоўваецца стары канчатак, у 5% – *-y, -ю*, прычым у пераважнай большасці гэта неадусаўлёныя назоўнікі), пашырэнне канчатка *-ови, -еви* на скланенне **-o, -jo* (у 15% выпадкаў, прычым практычна ўсе – адусаўлёныя назоўнікі), аналагічная тэндэнцыя і ў форме *Npl*, часта сустракаецца і канчатак *-овъ (-ов’)* (35%) у форме *Gpl*. У галіне дэклінацыі прыметнікаў назіраецца тэндэнцыя да пашырэння фіналі *-ого* (26%) і асабліва *-его* (95%). У гэтым выданні паноюць формы *D-Abl* займеннікаў *тобъ (e)* (72%), *собъ (e)* (91%). Інавацыйныя тэндэнцыі адзначаны і ў галіне дзеяслоўных форм прошлага часу,

у “Апостале” прэваліруюць перфектныя формы (у АБ ім адпавядае толькі 12%). Напрыклад, у першых пяці раздзелах выдання фіксуецца 240 формаўжыванняў прошлага часу дзеясловаў, з іх – 220 (90%) – формы аорыста. З апошніх 179 формаўжыванняў (75%) тэксталагічна адпавядаюць царкоўнаславянскім: *сотворихъ, заповеда, избѣра, постави, гѣла* і інш. Астатнія ўяўляюць сабой мадыфікаваныя царкоўнаславянскія формы (напрыклад *повесивъ са – ниць бывъ АБ, розсаде са – постѣде са АБ, зродихомъ са – родихомъ са АБ, продаваху – продааху АБ*) або з’яўляюцца кампілятыўнымі ўтварэннямі на базе чэшскіх і царкоўнаславянскіх адпаведнікаў (*погледевь же, ц.-слав. възръвь же, чэшск. pohlediew; розделеваху, ц.-слав. дааше, чэшск. rozdelono bylo; продасте, ц.-слав. Ѡдаста, чэшск. prodali; вчини, ц.-слав. сътвориль есть, чэшск. vczynil*).

Варта адзначыць аорыставыя формы, што адпавядаюць царкоўнаславянскім, але маюць дыстрыбутыўнае пашырэнне, якое адпавядае чэшскаму тэксту: *стежа поле* (ц.-слав. *стажа село, чэшск. obdržal gest pole*); *смотраше пилне* (ц.-слав. *прилежаше, чэшск. patrzyl pilne*), *возьѣви сына* (ц.-слав. *възѣвигъ отрока, чэшск. zgewiw syna*). З перфектных элавых формаўжыванняў, адзначаных у аналізаваным тэксце, толькі частка тэксталагічна адпавядае чэшскім: *крѣтилъ есмь* (ц.-слав. *крсти, чэшск. krzstil gest*), *причтенъ былъ* (ц.-слав. *причтенъ бѣ, чэшск. pryzczen byl*). Большасць з іх – мадыфікаваныя царкоўнаславянскія адпаведнікі: *положилъ еси* (ц.-слав. *положи, чэшск. polozył*), *не солгалъ есь* (ц.-слав. *не солга, чэшск. neselhals*), *продалъ* (ц.-слав. *продаста, чэшск. prodal*). Як адзначаў нямецкі даследчык Г. Ротэ, “Скарына кампіляваў свой тэкст з царкоўнаславянскіх і чэшскіх крыніц. Пры параўнанні яго Апостала з пражскімі выданнямі Старога Запавету выяўлена, што ў апошніх удзел царкоўнаславянскіх элементаў значна шырэйшы, чым у віленскіх выданнях... Скарына ў большасці выпадкаў у адным і тым жа сказе, выказванні і нават у адным слове камбінаваў абедзве крыніцы” [14, с. 1033].

Менш увагі даследчыкі аддаюць вывучэнню тэксталагічнай базы Бібліі ў выданнях Скарыны, хоць менавіта вызначэнне ўзорнага тэксту (ці тэкстаў), а таксама прыёмаў перакладу, якімі карыстаўся беларускі першадрукар, і магло б даць адказ на пытанне, якім чынам адбываўся адбор тых ці іншых выразаў, лексем і словаформ. Такі падыход дазволіў бы выявіць адметнасці перакладчыцкай тэхнікі Скарыны. Заўважым, што розныя кнігі Бібліі ў яго выданнях па-рознаму суадносяцца з царкоўнаславянскай або чэшскай тэксталагічнай базай. А. Жураўскі выказваў меркаванне, што “выкарыстанне тых

ці іншых сродкаў залежала ад сюжэту выкладу” [6, с. 9].

“Старажытныя кніжнікі практыкавалі паслоўны пераклад, строга трымаліся грэчаскага арыгінала, а багаслоўе святых айцоў адрозніваецца звышскладаным сінтаксісам, з-за чаго і несапсаваны пераклад цяжка асэнсаваць” [4, с. 54], таму прынцып прэзентацыі паралельных фрагментаў старажытных тэкстаў (а з ім і далейшы прынцып даследавання гэтых тэкстаў) атрымаў назву *білінарнага*. У старажытным беларускім грамадстве пісьмовая спадчына ўвабрала ў сябе і артадаксальную (грэчаска-царкоўнаславянскую), і лацінска-польскую пісьмовыя традыцыі, такім чынам асноўны прынцып аналізу старабеларускіх тэкстаў павінен быць *трылінарным*, у выпадку аналізу перакладаў беларускага першадрукара – царкоўнаславянска-чэшска-старабеларускі.

Вядома, што Скарына карыстаўся царкоўнаславянскай Бібліяй (адным са спісаў, які лёг у аснову Генадзеўскай Бібліі 1499 г. і які потым амаль цалкам увайшоў у якасці тэксталагічнай базы ў Астрожскую Біблію 1580 – 1581 гг.), а таксама чэшскім перакладам, т. зв. Венецыянскім выданнем 1506 г. Праўда, з царкоўнаславянскім тэкстам не ўсё так проста, бо палітычныя і эканамічныя сувязі Віленшчыны і Наўгародскіх зямель у пачатку XVI ст. былі вельмі абмежаваныя, таму факт наяўнасці Наўгародскага спіса ў Вільні ў той час падвяргаецца сумненню. Даследчыкі старажытных помнікаў пісьменнасці адзначаюць, што ў ВКЛ фарміраваўся свой разгалінаваны корпус кананічных тэкстаў на царкоўнаславянскай мове, які выкарыстоўваўся для праваслаўнага набажэнства. “На пачатку XVI ст. поўны збор біблейных тэкстаў з’явіўся і ў Вялікім княстве Літоўскім – ён звязаны з дзейнасцю кнігапісцаў Мацвея Дзясятага і дыякана Фёдара” [9, с. 72]. Пры лінгватэксталагічным супастаўленні скарынаўскага тэксту з царкоўнаславянскай і чэшскай тэкставай базамі відавочны факт паралелізму старабеларускага перакладу з царкоўнаславянскім і чэшскім варыянтамі.

ПРАЯВЫ КАНТАМІНАЦЫІ Ў ПЕРАКЛАДАХ БЕЛАРУСКАГА ПЕРШАДРУКАРА

Калі падчас перакладу ў адным тэкставым узусе сутыкаюцца дзве культурныя і моўныя стыхіі, непазбежнымі робяцца кантамінацыйныя працэсы як вынік кантакту: “у гісторыі канкрэтнай мовы, асабліва ў перыяд станаўлення літаратурнай мовы, пакуль яна яшчэ недастаткова кадыфікавана, кантамінацыя можа быць крыніцай стварэння новых моўных адзінак” [7, с. 238], якія з часам могуць увайсці ў мову ў якасці нормы.

Кантамінацыя на фанетычным узроўні

У кнізе “Быццё” Скарыны адзначана 30 формаўжыванняў з рэфлексамі праславянскіх **trət*, **tlət*, пераважная большасць з іх мае няпоўнагалосную афарбоўку: *гласць, злато, посреди, владети, древо*. Іх адпаведнікі ёсць не толькі ў царкоўнаславянскім, але і ў чэшскім тэксце: *гласць – hlas, злато – zlato, посредь – wpostrzed, древо – drzewo*; частка няпоўнагалосных формаўжыванняў “падтрымліваецца” толькі чэшскім тэкстам, у царкоўнаславянскім ёсць іншыя адпаведнікі: *прахь* (Скар.) – *proch* (чэшск.) – *земля* (АБ), *предь* (Скар.) – *przed* (чэшск.) – *прамо* (АБ), *престаль* (Скар.) – *przestal* (чэшск.) – *почи* (АБ); адзіная поўнагалосная форма – *прамы* пераклад з чэшскай мовы: *хворостина* (Скар.) – *chrastina* (чэшск.), у царкоўнаславянскай – *злакь*. Рукапісныя кнігі прэзентуюць сістэмную падачу поўнагалосных форм: *дерево, золото, голось, головный, порошок* і *переделитися* (у некананічнай частцы); у “Хранографе” адзначана адно ўжыванне няпоўнагалоснай формы ў складзе сінтагмы *впосредь раю* (у Скар. *посреди раю*); сустракаецца таксама пара па супастаўленні: *припустиль* (Хран.) – *перепустиль* (Бельск.), польск. *przepuścił*.

Пераклад “Эклезіяста” (першыя 6 частак) налічвае 43 словаўжыванні з рэфлексам праславянскіх **trət*, **tlət*, з іх большасць мае няпоўнагалосную фанетычную афарбоўку. Гэта розныя формы дзеясловаў *навратити, обратити, прыназоўнік предь* і дзеяслоўны прэфікс *пре-*. 20 словаўжыванняў з няпоўнагалоснай рэалізацыяй рэфлексу маюць “падтрымку” толькі ў чэшскім тэксце: *навратаетса* (чэшск. *nawraczige se*, ц.-слав. *влечетъса*), *предошло* (чэшск. *přebeho*, ц.-слав. *бысть*), *предь* (чэшск. *przed*, ц.-слав. *o*), *пресагнуль* (чэшск. *przesahl*, ц.-слав. *приложихса*), *обратиль* (чэшск. *obrátil*, ц.-слав. *o*), *превышилъ* (чэшск. *przewýssyl*, ц.-слав. *възвеличихса*). Толькі 6 словаўжыванняў маюць тэксталагічныя адпаведнікі ў царкоўнаславянскім тэксце, у чэшскім перакладчык ужыў іншыя намінацыі: *обратаетса* (чэшск. *nawráczige*, ц.-слав. *обратаетса*), *древа* (чэшск. *sstupiow*, ц.-слав. *древесъ*), *владети* (чэшск. *panowati*, ц.-слав. *обладати*). Некаторыя няпоўнагалосныя формы не маюць адпаведнікаў ні ў чэшскім, ні ў царкоўнаславянскім тэкстах: *выстрегса* (чэшск. *wywarowal*, ц.-слав. *o*), *пребываше* (чэшск. *trwala*, ц.-слав. *оустави са*), *пребывати* (чэшск. *powolowati*, ц.-слав. *o*), *прѣбывають* (чэшск. *trwagij*, ц.-слав. *бѣдѣтъ*). Заслугоўваюць увагі і нешматлікія поўнагалосныя формы: *огороды* (чэшск. *zahrady*, ц.-слав. *ограды*), *(ни) заборониваль* (чэшск. *aniž zbraniowal*, ц.-слав. *(не) възбранихъ*), *пересталь* (чэшск. *przestal*, ц.-слав. *обратихса*).

Переход **je>o*, які з'являється релевантної прикметай усходнеславянських мов, у перекладі книги "Пророк Даниїл" адлюстровані паводле чеської і царкоўнаславянської письмової традиції, у тым ліку і пры адсутнасці тэксталагічных адпаведнікаў: *единаково* (чэшск. *gedno*, ц.-слав. *единъ*), *ниедино* (чэшск. *nižadne*, ц.-слав. *о*).

Рэфлекс **dj* у скарынаўскім перакладзе рэалізуецца выключна як усходнеславянскі: *осужение, прохожалса, ежь, ѡдежа*, аднак таксама паслядоўна адлюстрованы збег галосных згодна з царкоўнаславянскай письмовай традыцыяй: *стоаше, пиаше, ѡбиаше* і інш. З прыкладаў жывога беларускага маўлення ў скарынаўскім перакладзе адлюстрованы толькі два выпадкі: *вышоль, вшоль*.

Кантамінацыя на марфалагічным узроўні

Сярод асаблівасцей іменнага формамянення адно з асноўных месцаў займае змяшэнне парадыгмы скланення субстантываў з асновамі на **o* і **u*, чаму спрыялі не толькі асаблівасці вуснага маўлення перакладчыкаў і перапісчыкаў, але і арыентацыйныя тэксты на заходнеславянскіх мовах, з якіх рабіліся пераклады [2, с. 38]. Даследчыкі адзначаюць актыўнасць скланення на **u* і пашырэнне парадыгмы на сферу скланення на **o*, аднак прычыны ўказваюць розныя: тып скланення на **u* быў больш распаўсюджаны ў праславянскай мове і меў так званыя экспансіўны характар; скланенне на **u* было больш выразным, г. зн. больш экспрэсіўным. У кнізе "Быццё" Скарыны нас цікавіць форма GenSg субстантываў мужчынскага роду скланення на **o*, якія набываюць канчатак *-u* замест праславянскага *-a*. Адзначана 14 формаўжыванняў, з іх лексема *плодъ* выкарыстана толькі з фіналлю *-u*: *ѡ" плоду* (чэшск. *z owoyce*, ц.-слав. *ѡт плода*), што можна лічыць інавацыяй; разнабой назіраецца толькі ва ўжыванні форм *раю* і *рая*, прычым першая зафіксавана ў складзе сінтагмы *ѡ" плоду древа еже есть посреди раю*, у якой форма *плоду* магла правакаваць і словаўжыванне *раю* (чэшск. *wpostzred Raage*, ц.-слав. *посредь Раа*), традыцыйны варыянт адзначаны ў спалучэнні *з^s раа* (чэшск. *z rage*, ц.-слав. *из раа*). Традыцыйны канчатак маюць субстантывы *животъ* у складзе *древо живота* і *человекъ*, што тлумачыцца тэксталагічнымі супадзеннямі з чэшск. *drzewo żywota* (ц.-слав. *древо жизни*).

У перакладзе "Эклезіяста" Скарыны назіраюцца наступныя лінгватэксталагічныя асаблівасці ўжывання форм дзеяслоўнага формамянення. Формы прошлага часу пераважна адпавядаюць чэшскім: яны афармляюцца пры дапамозе элавага дзеепрыметніка і асаб-

вых форм дзеяслова *быти* (або без іх): *плынули* (чэшск. *plynuly*, ц.-слав. *възвращаютъ ити*), *е^{cm} было* (чэшск. *gest bylo*, ц.-слав. *бывшее*), *е^{cm} стало* (чэшск. *gest se stalo*, ц.-слав. *о*), *ѡмыслилъ есмъ* (чэшск. *vložyl gsé w srdcy*, ц.-слав. *въдахъ въ ср^oце*) і пад. Нешматлікія формы прошлага часу пададзены ў Скарыны не ў поўнай адпаведнасці з чэшскім тэкстам: *вышли сут^s* (чэшск. *wyssli*, ц.-слав. *о*), *е^{cm} предошло* (чэшск. *přebichlo*, ц.-слав. *о*), *былъ есми* (чэшск. *byl*, ц.-слав. *быхъ*). Аорыст перакладчык выкарыстоўвае спарадычна, у асноўным ад дзеяслова *быти* і ад дзеясловаў маўлення: *реци* (чэшск. *rzieszy*, ц.-слав. *речетъ*), *рекохъ* (чэшск. *rzekl gsem*, ц.-слав. *рекохъ*), *беша* (чэшск. *byli*, ц.-слав. *быша*). Асобнай увагі заслугоўваюць формы дзеясловаў, што з'явіліся як вынік кантамінацыі абедзвюх тэксталагічных крыніц: *плынуть* (чэшск. *plyni*, ц.-слав. *идѣтъ*), *не можетъ* (чэшск. *netmož*, ц.-слав. *не възможно^m*), *наполняется* (чэшск. *napelniuge se*, ц.-слав. *исполнитса*) і інш. Формы 3-й асобы цяперашняга і будучага простага часу афармляюцца пры дапамозе канчатак *-тъ*, якому ў царкоўнаславянскім тэксце часцей за ўсё адпавядае *-тъ*: *ходить* (чэшск. *chodih*, ц.-слав. *ходитъ*), *ѡмираеть* (чэшск. *umjera*, ц.-слав. *оумретъ*), *ѡ"починеть* (чэшск. *odroczyne*, ц.-слав. *не спитъ*). Інфінітыў мае канчатак *-ти*, што адпавядае царкоўнаславянскай норме, хоць частка словаформ утвора на пры дапамозе кантамінацыйнай мадэлі: *корань* адпавядае лексеме ў чэшскім тэксце, а фіналь – у царкоўнаславянскім: *выкопати* (чэшск. *wukoranija*, ц.-слав. *распръсати*), *оуз^sдравити* (чэшск. *wzdrawowánije*, ц.-слав. *цѣлити*), *роз^sметывати* (чэшск. *rozmijetanije*, ц.-слав. *раскидати*).

Кантамінацыя на лексіка-семантычным узроўні

У перастварэнні кнігі "Быццё" звяртае на сябе ўвагу пераклад грэчаскага *χεῖλος* – *φωνή* і лацінскага *labium* – *sermo* (в. 11: 1), а таксама *χεῖλος* – *labium* (в. 11: 9). Першая лексема мае значэнне 'вусны', другая – 'гук, голас, мова'. Паслядоўна за грэчаскай мовай ідзе толькі Астрожская Біблія: *оуста* – *гласъ*; Скарына адлюстроўвае чэшскае: *азыкъ* – *речь* (чэшск. *yazyk* – *rzecź*); у рукапісных кнігах (Хран., Бібл. 17) перадаецца польская версія: *азыкъ* – *мова* (польск. *język* – *мова*). У в. 11: 9 славянскія пераклады выглядаюць аднастайна: чэшск. *yazyk*, польск. *język*, ст.-бел. *азыкъ*. У в. 11: 7 у класічных перакладах ёсць сінанімічная папярэднім пара: грэч. *γλῶσσα* і лац. *lingua* ў значэнні 'мова як сродак зносін', якія амаль аднастайна перадаюцца ў старабеларускіх тэкстах як *азыкъ* (Скар., Хран., Бібл. 17), толькі ў АБ знаходзім форму *pluralia* згодна

з грэч. γλῶσσαν. У в. 11: 7 грэч. φωνή і лац. vox перадаюцца як *глась* (Скар., у ц.-слав. ѿ, чэшск. hlas) і *голось* (Хран., Бібл. 17).

Кантамінацыйны характар перакладу назіраецца ў в. 11: 2. І грэчаскае *ἀνατολή*, і лацінскае *oriens* ужыты ў значэнні ‘ўсход як напрамак свету’, у заходнеславянскіх перакладах з’яўляецца канкрэтызацыя: чэшск. *wychod sluncze*, польск. *wschod słońca*. У Скарыны – *востокъ солънца* (ц.-слав. *востокъ*), у рукапісных тэкстах – *всходъ сѣнца*.

Лексічная варыятыўнасць у тэкстах розных культурных кірункаў праяўляецца ў в. 11: 3, дзе гаворка ідзе пра матэрыялы, з якіх людзі пачалі будаваць вежу. Грэчаскае *πλίνθος* ‘цэгла, плітка’ і лацінскае *later* ‘цэгла’ маюць наступныя пераклады ў славянскіх тэкстах: *плита* (Скар., чэшск. *czuhla*) – *плиньѡа* (АБ) – *цѣгла* (Хран., Бібл. 17) – *цегла* (Бельск.), прычым у “Хранографі” на палях ёсць глоса *плиньѡа* (польск. *cegła*). Для характарыстыкі матэрыялу, якім замацоўвалі цэглу, выкарыстоўвалі грэчаскае *πηλός* ‘гліна, бруд; пыл, прах’ і лацінскае *bitumen* ‘мінеральная смала, бетон’; для іх перакладу бралі наступныя лексемы: *клеи* (Скар., чэшск. *kley*) – *бреніе* (АБ, ц.-слав. ‘тс’ – ЦСРП, с. 68) – *илъ клееватый* (Хран., Бібл. 17., польск. *il klijowaty*). Намінацыя яшчэ аднаго будаўнічага матэрыялу выглядае наступным чынам: грэч. *ἄσφαλτος* ‘горная смала, асфальт’ і лац. *semento* перакладаюцца як *мель* (Скар., ц.-слав. *мѣль*) і *вапно* (Хран., Бібл. 17, польск. *wapno*, чэшск. *wárno*).

Такім чынам, пры супастаўленні моўных адметнасцей перакладу кніг Францыска Скарыны звяртаюць на сябе ўвагу наступныя асаблівасці:

– найбольшы ўсходнеславянскі ўплыў на мову перакладу назіраецца менавіта ў межах інавацыйных форм, калі перакладчык адыходзіць і ад царкоўнаславянскай, і ад заходнеславянскай тэксталагічнай базы;

– ва ўсе 600 прааналізаваных біблейскіх вершаў беларускі першадрукар унёс змены лінгвістычнага або тэксталагічнага характару;

– у параўнанні з іншымі старабеларускімі перакладамі толькі пераклад Скарыны вылучаецца двухвектарным культурным накірункам, г. зн. толькі скарынаўскі тэкст у максімальным аб’ёме ўвабраў у сябе традыцыі і Slavia Orthodoxa, і Slavia Latina;

– пры вялікай колькасці запазычанняў з царкоўнаславянскага тэксту і пры выдавочнай прыхільнасці беларускага першадрукара да кірыля-мяфодзіеўскай традыцыі няма падстаў лічыць мову яго пражскіх выданняў царкоўнаславянскай; Скарына прапанаваў своеасаблівую моў-

ную мадэль, абапіраючыся на кніжную традыцыю, закладзеную старажытнымі славянскімі асветнікамі, і на народную традыцыю, узорам якой для яго паслужыла перакладчыцкая дзейнасць чэшскіх рэфарматараў.

Скарачэнні

АБ – Астрожская Біблія (1580 – 1581); Бельск. – “Хроніка” М. Бельскага (пачатак XVII ст.); Бібл. 17 – біблейскія кнігі пачатку XVII ст.; Скар. – скарынаўскія выданні; Хран. – “Хранограф” XVII ст.; ЦСРП – Седакова, О. Церковнославяно-русские паронимы: материалы к словарю / О. Седакова. – М.: Греко-латинский кабинет Ю. А. Шичалина, 2005. – 432 с.

Спіс літаратуры

1. Апримене, А. Ю. Язык Апостола Франциска Скорины 1525 г. (морфологическая парадигматика) : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.03 / А. Ю. Апримене. – Шауляй, 1977. – 193 с.
2. Булыка, А. М. Мова выданняў Францыска Скарыны / А. М. Булыка, А. І. Жураўскі, У. М. Свяжынскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 307 с.
3. Булыка, А. М. Выбраныя працы / А. М. Булыка. – Мінск : Беларус. навука, 2015. – 551 с.
4. Верещагин, Е. М. Древнеславянская книжность на Руси. Лингвотекстологические разыскания / Е. М. Верещагин. – М.: Индрик, 2001. – 608 с.
5. Жураўскі, А. І. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – Т. 1. – 372 с.
6. Жураўскі, А. І. Мовазнаўчая Скарыніяна / А. І. Жураўскі // Беларуская лінгвістыка. – Вып. 38. – 1990. – С. 3 – 9.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М.: Сов. Энцикл., 1990. – 685 с.
8. Машчэнская, Л. Р. Мова перакладаў Ф. Скарыны ў перспектыве новай рускай літаратурнай мовы (XVIII ст.) / Л. Р. Машчэнская // Дыялекталогія і гісторыя беларускай мовы: матэрыялы Міжнар. навук. канф. Мінск, 15 – 16 красавіка 2008 г. / Ін-т мовы і літ-ры імя Якуба Коласа і Янкі Купалы НАН Беларусі; навук. рэд. Л. П. Кунцэвіч, Н. В. Паляшчук. – Мінск : Права і эканоміка, 2008. – С. 23 – 28.
9. Нікалаеў, М. Палата кнігапісная. Рукапісная кніга на Беларусі ў X – XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 239 с.
10. Парукаў, А. А. Моўныя асаблівасці неперакладных выданняў Скарыны : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / А. А. Парукаў. – Мінск, 1976. – 152 с.
11. Рапацэвіч, С. Я. Сінтаксіс пражскіх выданняў Францыска Скарыны : аўтарэф. дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / С. Я. Рапацэвіч; НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства. – Мінск, 2000. – 20 с.
12. Сацута, И. В. Формы глаголов в переводных изданиях Ф. Скорины : дис. ... канд. филол. наук : 10.02.02 / И. В. Сацута. – Минск, 1985. – 173 с.
13. Шакун, Л. М. Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / Л. М. Шакун. – Мінск : Універсітэцкае, 1984. – 319 с.
14. Rothe, H. Zum Apostolos, Wilna 1525. Seine Erforschung und seine Quellen / H. Rothe // Biblia Slavica. Serie III : Ostslavische Bibeln. Band 1. Skorina, Komentare / Apostolos 1525. – Paderborn – München – Wien – Zürich : Ferdinand Schoningh, 2002. – S. 952 – 1048.

Ірына БУДЗЬКО,

кандыдат філалагічных навук, дацэнт.

Арткул паступіў у рэдакцыю 19 красавіка 2017 г.

ПРА НАЦЫЯНАЛЬНАЕ САМАВЫЗНАЧЭННЕ ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

Кім быў паводле нацыянальнай прыналежнасці першадрукар усходніх славян, здаецца, ні ў кога не выклікала і не выклікае ніякіх сумненняў – беларус з Полацка. Добра вядома таксама, што этнонім *беларус* (*беларусец*, *беларусін*) у адносінах да карэнных жыхароў сучаснай Беларусі стаў ужывацца даволі позна, з XVI ст. (“*літоўскія беларусы*” згадваюцца ў хроніцы М. Стрыйкоўскага), хоць тапонім *Белая Русь* упершыню сустракаецца ў заходне-еўрапейскіх крыніцах другой паловы XIII ст. (Дублінскі рукапіс) [1]. Найбольш жа пашыранымі найменнямі нашых продкаў у эпоху Сярэднявечча і Адраджэння былі *русін* (усходнія беларусы) і *ліцвін* (заходнія беларусы).

Кім жа лічыў і як называў сябе паводле нацыянальнай прыналежнасці Францішак Скарына? Неабходнасць дакладна адказаць на гэтае пытанне, высветліць гістарычную праўду ўзнікае ў сувязі з тым, што нават у аўтарытэтных, добра дасведчаных навукоўцаў сустракаюцца сцверджанні, быццам бы беларускі асветнік называў сябе то *ліцвінам*, то *русінам* [2]. І гэтае меркаванне пацвярджаецца дакументамі.

Сапраўды, у актах Кракаўскага ўніверсітэта 1506 г. ён запісаны як *ліцвін* [3, с. 58 – 59], а ў актах Падуанскага 1512 г. некалькі разоў названы *русінам* [3, с. 63 – 73]. Дадамо яшчэ, што ў матэрыялах да жыццяпісу М. Лютэра ёсць звесткі пра загадкавую сустрэчу ў 1525 г. у Вітэнбергу нямецкага рэфарматара з нейкім Францыскам, палякам [3, с. 77 – 78], у якім некаторыя вучоныя і пісьменнікі ўбачылі нашага гуманіста. Аднак, як пераканальна растлумачыў Я. Неміроўскі, гэты рэальны факт з біяграфіі М. Лютэра не мае ніякага дачынення да Ф. Скарыны [4, с. 426 – 428].

Каб дакладна высветліць, якое з двух вызначэнняў – *ліцвін* ці *русін* – належыць самому Скарыну і з’яўляецца яго асабістай этнічнай самаідэнтыфікацыяй, неабходна проста звярнуцца да яго ўласных твораў – прадмоваў і пасляслоўяў да кніг.

“*Бівлія руска*” (тут і далей вылучана намі), “*предъсловие... во всю Бивлию рускаго языка*”, “*казал есми тиснути книгу святого Иова руским языком*”, “*книги вторыи Моисеовы, зовемыи Исход, зуполне выложены на русский язык*”, “*доконано ест книга, рекомая Иудиф... людем посполитым рускаго языка к пожитку*”^{*} – вось некалькі

вытрымак са скарынаўскіх тэкстаў, якія выразна і дакладна сведчаць пра моўнае вызначэнне самім першадрукаром сваіх перакладаў і іх нацыянальнай скіраванасці. Больш за тое, Скарына адназначна і пэўна акрэслівае і ўласную этнічную прыналежнасць, гаворыць, што ён “*нароченый в руском языке*”, што яго “*милостивый Бог с того языка на свет пустил*”. Землякі-суайчыннікі для яго – “*братия моя русь*”. Такім чынам, сваю Бацькаўшчыну беларускі асветнік называе *Руссю*, а сябе *русінам*.

Усё гэта бяспрэчна сведчыць пра тое, што менавіта запісы ў актавых кнігах Падуанскага ўніверсітэта наконт нацыянальнай прыналежнасці Скарыны з’яўляюцца яго асабістым самавызначэннем і зроблены, пэўна, з яго ўласных слоў. Цалкам зразумела, што не маглі ў невялікім італьянскім гарадку пачатку XVI ст. дакладна ведаць усходнееўрапейскія гістарычна-палітычныя і этнічныя рэаліі і самі вызначаць нацыянальнасць невядомай асобы, якая прыбыла, як запісана ў актавай кнізе, “з надзвычай далёкіх краёў”. Нават не названа краіна, а толькі горад Полацк. Несумненна, на своеасаблівую біяграфічную анкету ў Падуі Ф. Скарына адказваў сам: хто ён і адкуль.

Іншая справа – Кракаў, сталіца Польшчы, суседняя краіны, з якой тагачасныя Літва і Беларусь былі ў палітычным саюзе, падтрымлівалі цесныя рознабаковыя сувязі. Сакратар факультэта свабодных навук Кракаўскага ўніверсітэта, упісваючы ў кнігу актаў імёны студэнтаў, якія ў 1506 г. атрымалі ступень бакалаўра, рабіў гэта сам на падставе наяўных дакументаў і ўласных ведаў. Напісаўшы “*Францыск з Полацка*”, ён дадаў ад сябе – *ліцвін*, каб, магчыма, пасля не збыталі беларускі горад з блізкім па гучанні польскім Плоцкам, бо добра ведаў, што Ф. Скарына – выхадзец з Вялікага Княства Літоўскага. Такім чынам, слова *ліцвін* у кракаўскім запісе 1506 г. – несумненна, палітонім, што абазначае дзяржаўна-палітычную прыналежнасць, грамадзянства, а не этнічнае паходжанне беларускага гуманіста. Зразумела таксама, што гэта не яго ўласнае самавызначэнне.

Не будзем дэталёва высвятляць, які дакладна сэнс укладваў Ф. Скарына ў паняцце *руская мова*. Са зместу яго прадмоваў зразумела, што гэта агульнаўжывальная ў літоўска-беларускай дзяржаве літаратурная мова, на якой пісалі акты і граматы, складалі летапісы і статуты, на якой

^{*} Скарына, Ф. Творы / Ф. Скарына. – Мінск, 1990. – Тут і далей цытаты падаюцца паводле гэтага выдання.

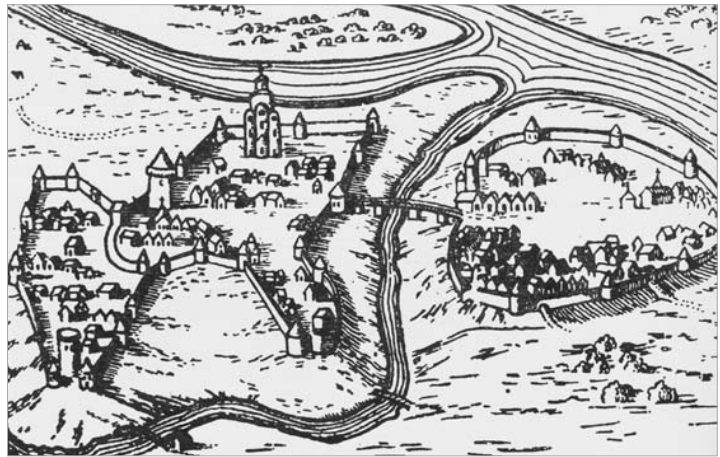
тады гаварылі на яго Радзіме, – *старабеларуская мова*. Якраз пра яе Я. К. Пашкевіч, беларускі паэт першай паловы XVII ст., з гонарам пісаў: “Літва квітнее русчынаю”.

Русь жа, паводле тагачасных геаграфічных уяўленняў, – гэта асноўная, славянская частка Вялікага Княства Літоўскага і Рускага, сучасныя Усходняя Беларусь і Украіна. Невыпадкова аўтар “Пахвалы вялікаму князю Вітаўту” сцвярджаў, што ва ўладанні гэтага князя была “ўся Руская зямля”. Яе жыхары – русіны. У шырокім жа значэнні Руссю, Рускай зямлёю называлі ўсе ўсходнеславянскія землі. Русінаў жа, што жылі на тэрыторыі гістарычнай Літвы, гэта значыць у Верхнім Панямонні і Віленскім краі, а таксама абеларушаных тамтэйшых літоўцаў звычайна называлі ліцвінамі.

Выразнай мяжы паміж Руссю і гістарычнай Літвой ў Вялікім Княстве Літоўскім не было. У часы Скарыны яна праходзіла прыблізна па сярэдзіне сучаснай Беларусі [5, с. 4 – 27]. Таму паводле адных крыніц Менск, напрыклад, размяшчаўся ў Літве, паводле другіх – на Русі (напрыклад, у грамаце 1387 г. караля Ягайлы князю Скіргайлу чытаем: “...на Руской стороне город Менск” [6, с. 50]). Наваградак жа хоць і называўся Літоўскім, аднак у беларуска-літоўскіх хроніках XVI ст. падаецца як русінскі горад (“И кнежечы Рынкголт у не мало лет на Новогородцы и на иных городех русских...” [7, с. 232]). Не ў Літве размяшчалі гэты горад і аўтары Галіцка-Валынскага летапісу (XIII ст.). З другога боку, у замежных сярэднявечных пісьмовых крыніцах, у прыватнасці польскіх і расійскіх, Літвой нярэдка называецца тэрыторыя ўсяго Вялікага Княства Літоўскага.

У сувязі са зменлівасцю, рухомасцю ў даўнія часы паміж рознымі землямі і плямёнамі этнічных і палітычных межаў, зразумела, не было пэўнасці, дакладнасці і ў іх размежаванні як ва ўяўленнях і этнічнай самаідэнтыфікацыі тагачасных людзей, так і ў адлюстраванні гэтых межаў у гістарычных помніках даўняга пісьменства [8]. Скарына ж, як бачым, не вагаўся і не блытаўся ні ў этнічнай самаідэнтыфікацыі, ні ў вызначэнні наймення Бацькаўшчыны.

Важна яшчэ падкрэсліць, што Ф. Скарына не атаясамліваў нацыянальнасць і веравызнанне. Для вызначэння нацыянальнай прыналежнасці асобы, паводле яго ўяўленняў, галоўнае не асаблівасці канфесіі, якой прытрымліваецца чалавек, а этнічнае паходжанне і родная мова. Ён называў сябе русінам і свае кнігі адрасаваў усяму народу, незалежна ад рэлігійных адрозненняў і перакананняў асобных яго прадстаўнікоў.

План Полацка. З гравюры XVI ст.

Пазбаўлены вузкаканфесійнай абмежаванасці, вялікі палачанін зыходзіў перш за ўсё з агульнахрысціянскіх, асветніцка-гуманістычных і патрыятычных пазіцый.

Таму, на нашу думку, не бяспленныя разважанні і спрэчкі наконт імя ці вузкаканфесійнай прыналежнасці Скарыны, а ўсебаковае і аб’ектыўнае даследаванне творчай спадчыны асветніка, паглыбленае асэнсаванне яго тытанічнага культурна-гістарычнага подзвігу, побач з пошукамі новых звестак, што датычацца яго няўрымслівага жыцця і рознабаковай дзейнасці – бадай што найважнейшыя задачы сучаснага скарыназнаўства. Як паказвае ўласны вопыт, нават уважлівы і глыбокі разгляд наяўнага матэрыялу дае значны плён [9].

Спіс літаратуры

1. **Чамярыцкі, В.** Першая згадка пра Белую Русь – XIII ст.! / В. Чамярыцкі, А. Жлутка // Адраджэнне : гістарычны альманах. – Вып. 1. – Мінск, 1995. – С. 143 – 152.
2. **Энцыклапедыя гісторыі Беларусі.** – Мінск, 1993. – Т. 1. – С. 466.
3. **Францыск Скарына:** зборнік дакументаў і матэрыялаў. – Мінск, 1988.
4. **Немировский, Е.** Францыск Скорина: Жизнь и деятельность белорусского просветителя / Е. Немировский. – Мінск, 1990.
5. **Насевіч, В.** “Русь” у складзе Вялікага княства Літоўскага / В. Насевіч, М. Спірыдонаў // 3 глыбі вякоў. Наш край : гістарычна-культуралагічны зборнік. – Вып. 1. – Мінск, 1996.
6. **Хрэстаматыя па гісторыі беларускай мовы.** – Мінск, 1961. – Ч. 1. – С. 50.
7. **Летапісы і хронікі Вялікага Княства Літоўскага XV – XVII стст.** – Мінск, 2015. – С. 232.
8. **Плохий, С.** Походження слов’янських націй: Домодерні ідэнтычнасці в Украіні, Расіі та Білорусі / С. Плохий. – Київ, 2015.
9. **Чамярыцкі, В.** Загадкавыя кніжныя знакі Францыска Скарыны / В. Чамярыцкі // Роднае слова. – 2016. – № 7. – С. 3 – 6.

Вячаслаў ЧАМЯРЫЦКІ,
кандыдат філалагічных навук.

ПАЛЕАГРАФІЧНЫЯ АСАБЛІВАСЦІ ВЫДААННЯЎ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

храме Святога Урбана ў далёкай Італіі 5 лістапада 1512 г. прайшло пасяджэнне савета “найслаўнейшых” дактароў мастацтва і медыцыны калегіі Падуанскага ўніверсітэта. Вырашалася пытанне пра дазвол “беднаму маладому вучонаму Францыску, сыну Лукі з Полацка, русіну” здаць бясплатна экзамены на годнасць доктара медыцыны. І такое рашэнне было прынята. Пасля двухдзённай абароны тэзісаў Ф. Скарына “паказаў сябе так пахвальна і выдатна ў час гэтага строгага выпрабавання...”, што ўсе чатырнаццаць прафесараў Падуі і Вероны аднагалосна абвясцілі яго доктарам у галіне медыцынскіх навук з уручэннем адпаведных знакаў годнасці.

А праз пяць гадоў убачыла свет першая ў гісторыі беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання кніга. Адбылося гэта 6 жніўня 1517 г. у чэшскай Празе, калі “Францишек, Скорининъ сынъ с Полоцька града, в лекарскихъ наукахъ докторъ, повелелъ есми Псалтырю тиснути рускими словами а словенскимъ языкомъ”.

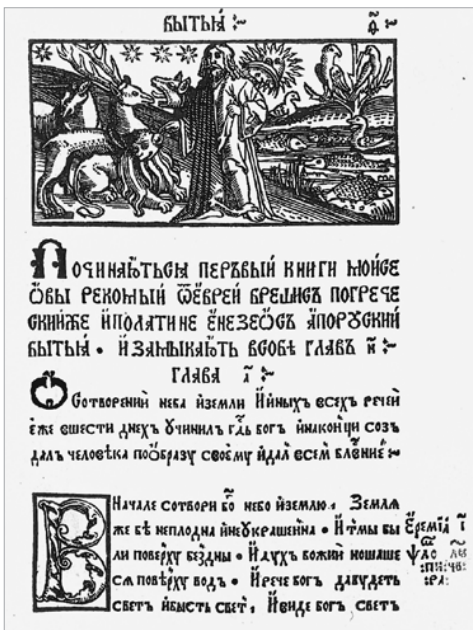
Зусім не выпадкова ў якасці першай кнігі для друкавання Ф. Скарына выбраў “Псалтыр”. У эпоху Сярэднявечча, апрача свайго непасрэдна культавага прызначэння, “Псалтыр” выконваў і функцыю буквара, па якім у прыходскіх школах вучыліся чытаць і пісаць. Беларускі першадрукар разглядаў гэтую кнігу як асноўны навучальны дапаможнік – “детем малым початок всякое науки, дорослым помножение в науце, мужем мощное

утвержение”. Пазней у прадмове “Во всю Библию руского языка” ён адзначаць: “*Хощеши ли умети граматуку или, по-рускы говорячи, грамоту, еже добре чести и мовити учить, найдеши в зуполной Бивлии, Псалтыру, чти ея*”.

Ужо ў першай выдадзенай кнізе Ф. Скарына вызначыў мэту сваёй працы – несці ў народ кніжную грамату на роднай мове “наболей с тою причины, иже мя милостивый Бог с того языка на свет пустил”. Па-рознаму ён выкарыстоўваў у сваіх кнігах беларускую мову, якую па даўняй традыцыі называў “руским языком”. На думку С. Майхровіча, першаасветнік па розных прычынах “яшчэ цалкам не адарваўся ад тагачаснай агульнарускай моўнай стыхіі, блізкай па сваіх лексічных і фанетычных асаблівасцях да традыцыйных царкоўнаславянскіх стылістычных і граматычных норм”. Ф. Скарына не змог (і не мог) цалкам пазбавіцца ад традыцыйнай мовы праваслаўнай царквы ў Вялікім Княстве Літоўскім – царкоўнаславянскай. Нягледзячы на яе заняпад, выкліканы крызісам тут самога праваслаўя, царкоўнаславянская мова ўсё ж не была чужой беларусам.

Няпросты характар мовы скарынаўскіх выданняў стаў прычынай рознага вызначэння яе асновы. Напрыклад, першы буйны скарыніст прафесар Кіеўскага ўніверсітэта П. Уладзіміраў зрабіў вывад пра чыста беларускую аснову мовы твораў Ф. Скарыны. Пазней гэтую думку падтрымлівалі А. Будзіловіч, Я. Галавацкі, Ц. Ломцеў, М. Алексютовіч і некаторыя іншыя вучоныя. З іншага боку, яшчэ ў XIX ст. акадэмік А. Сабалеўскі ў рэцэнзіі на капітальную працу П. Уладзімірава “Доктор Франциск Скорина. Его переводы, печатные издания и язык” (1888) сцвярджаў, што Ф. Скарына не меў на мэце пісаць і выдаваць кнігі на жывой беларускай мове. Вывад пра царкоўнаславянскую аснову мовы скарынаўскіх выданняў стаў агульнапрызнаным толькі ў канцы XX ст. дзякуючы даследаванням А. Булыкі, А. Жураўскага, У. Анічэнкі, У. Свяжынскага і іншых даследчыкаў. Пацвердзіла гэты пункт гледжання і грунтоўная манаграфія “Мова выданняў Францыска Скарыны”, падрыхтаваная вядучымі супрацоўнікамі Інстытута мовазнаўства імя Якуба Коласа АН Беларусі ў рамках 500-гадовага юбілею першадрукара.

Відаць, нельга не пагадзіцца з У. Свяжынскім, які лічыць, што “моўнае аблічча скарынаўскіх выданняў у значнай ступені вызначалася асаблівасцямі іх рэдакцыйнай падрыхтоўкі”. Сапраў-

Старонка
з кнігі
“Быццѡ”.

Ініцыялы
з пражскіх выданняў
Францыска Скарыны.

ды, паставіўшы перад сабой мэту выдаць поўны і зразумелы простаю народу тэкст Бібліі, Францыск Скарына пры яго падрыхтоўцы меў некалькі крыніц на розных мовах, запаўняючы пропускі ў адных за кошт другіх.

Як вядома, усходнеславянскі першадрукар і асветнік карыстаўся найперш чэшскай Бібліяй 1506 г. Але ў яго былі і асобныя экзэмпляры царкоўнаславянскай Генадзіеўскай Бібліі 1499 г., царкоўнаславянскія выданні Швайпольта Фіёля і Бажыдара Вукавіча. Пад рукой у Ф. Скарыны былі таксама крыніцы на лацінскай і яўрэйскай мовах, у тым ліку і лацінскія тлумачэнні да Бібліі славутага прапаведніка Сярэднявечча Нікаля дэ Ліра. Такая разнастайная тэксталагічная аснова кніг Святога Пісання ў сукупнасці з сацыяльнымі ўмовамі таго часу і прадвызначыла асаблівасці мовы выданняў Ф. Скарыны, якія характарызуюць яе як беларускую рэдакцыю царкоўнаславянскай мовы.

Ужо ў Псалтыры 1517 г. Францыск Скарына адрозніваў “*рускія*” словы ад “*языка словенскаго*”, гэта значыць ад царкоўнаславянскай мовы. Падобную з’яву можна прасачыць на самых розных ярусах мовы.

На ўзроўні графікі і арфаграфіі выяўляецца, што нават склад літар, якім карыстаўся першадрукар, збліжае яго кнігі са старабеларускімі рукапісамі. Напрыклад, Ф. Скарына не ўжываў састарэлыя дублетныя літары старажытнай кірыліцы (юс вялікі, ётаваныя *Е*, юс малы і юс вялікі). З ётаваных галосных выкарыстоўваў толькі *А* (*аз*) у значэнні ‘я’, калі не ўлічваць знак “Ю”. У шрыфтах Скарыны няма грэчаскага па паходжанні знака “ксі”; знак “псі” вельмі рэдкі (напрыклад, з ім ужываецца слова *псалмь*, але *Псалтырь* паслядоўна перадаецца без яго). Таксама вельмі рэдка, пераважна ва ўласных імёнах тыпу *Ісус*, *Іаан*, выкарыстоўваецца *І* (дзесяцірычнае), апошняе часцей можна сустрэць у віленскіх выданнях. Беларускі першадрукар дастаткова паслядоўна перадаваў выбухны характар *Г* праз характэрнае для рукапіснага пісьма спалучэнне *КГ* (*кгвалтъ*, *кгвалтованье*). Толькі ў функцыі лічбы (6) ужывалася літара “зело” – *С*.

Скарынаўскі шрыфт даследчыкі падзяляюць на 2 гарнітуры: пражскую і віленскую. Усе шрыфты Скарыны прамых абрысаў – асноўныя штрыхі іх размешчаны вертыкальна. Радковыя шрыфты не маюць засечак (падсечак) – папярочных элементаў, якія завяршаюць (прасторавы абмяжоўваюць) асноўныя штрыхі літар. Ніжнія і верхнія канцы вертыкальных штрыхоў вялікіх літар па-

тоўшчаныя, зрэдку з засечкамі ў выглядзе ўсечаных трохкутнікаў. Пражская гарнітура шрыфтоў мае 6 асноўных тыпамераў: вялікі, сярэдні, малы прапісны, радковы, з надрадковымі знакамі і лігатурны (падвойны); у склад віленскай гарнітуры ўваходзяць 4 асноўныя тыпамеры: прапісны, радковы, з надрадковымі знакамі, лігатурны. Для загаловаў і калантытулаў віленскіх выданняў Ф. Скарына выкарыстоўваў малы прапісны шрыфт пражскай гарнітуры.

У радковых шрыфтах Скарыны дастаткова часта выкарыстоўваюцца т. зв. парныя знакі (аднайменныя знакі алфавіта рознага выгляду). Напрыклад, знак “ведзі” мае графічны варыянт, блізкі да грамадзянскага *В*, а другі абрыс выразна скарапіснага характару. Знак “дабро” ў першым выпадку мае ніжнія вынасныя элементы, яны нахілены да лініі шрыфту і значна выходзяць за яе межы, у другім “ножкі” літары ледзь пазначаны. Знакі “есть”, “зямля”, “рцы”, “твердо”, “ук” таксама маюць парныя графічныя варыянты. Выкарыстанне таго або іншага варыянта графічнага знака нічым не рэгламентуецца, зрэшты, і саміх парных графем у Ф. Скарыны зусім няшмат параўнальна з іншымі славянскімі першадрукарамі.

Сярод палеаграфічных адметнасцей шрыфтоў Скарыны варта адзначыць і тое, што многія літары, як радковыя, так і прапісныя, дублююцца ў розных варыянтах з рознымі надрадковымі знакамі. Сярод апошніх выдзяляюцца дыякрытычныя знакі і знакі скарачэння – цітлы. Надрадковыя знакі Ф. Скарына адліваў разам з адпаведнымі літарамі, у той час як славянскі першадрукар Ш. Фіэль, а таксама І. Фёдараў надрадковыя знакі адлівалі асобна. Літары з цітламі многія даследчыкі адносяць да так званых лігатурных шрыфтоў, у склад якіх уключаюцца і лагатыпы (тры знакі, адлітыя на адной ножцы). Скарына найчасцей ствараў лагатыпы, у якіх 2 знакі ставіліся ў радок, а адзін выносіўся над радком. У гэтым сэнсе паказальнымі могуць быць лагатыпы з надрадковымі літарамі *М* і *Н*, якія нагадваюць скарапісны (радковы) варыянт – графічна размашысты, з “лятучымі” канцавымі элементамі. Кожны лагатып тым самым уяўляў найбольш распаўсюджаны гатовы склад (“*вам*”, “*вем*”, “*дом*”, “*ром*”, “*том*”, “*сам*” і г. д.), што ўвогуле дазваляла паскорыць працэс набору тэксту і эканоміць паперу.

Гэтыя і шмат якія іншыя палеаграфічныя асаблівасці шрыфтоў Скарыны, заснаваныя на самабытных нацыянальна-культурных традыцыях рукапіснага беларускага пісьменства, да-

зволілі яму зрабіць першы крок да стварэння грамадзянскага шрыфту, графічнай сістэмы ўсходніх славян XVIII – XXI стст.

“Псалтыр” і іншыя кнігі замацавалі за Ф. Скарынам славу друкара-наватара, які перасягнуў усе папярэднія ўзоры заходнееўрапейскіх друкароў і нават найлепшыя для тых часоў венецыянскія выданні. Францыск Скарына першым у Еўропе ўвёў у друкарскую практыку выданне так званых “іборнікаў” малымі кніжкамі, зручнымі для чытання дома і ў дарозе. Ён упершыню выкарыстаў прыныцп падзелу радка на словы з прамежкамі паміж імі, а самога тэксту – на абзацы. У загаловах Ф. Скарына адмовіўся ад выкручастай і цяжкачытальнай вязі, рэзка абмежаваў колькасць надрадковых знакаў, нумараваў кніжныя старонкі кірылічнымі літарамі замест традыцыйных рымскіх лічбаў.

Разглядаючы кожную кнігу як закончанае выданне, Францыск Скарына ўвёў у практыку суправаджэнне кнігі тытульным лістом, які быў у многім своеасаблівай візітоўкай асветніка. Першадрукар шырока выкарыстоўваў у сваіх выданнях такія элементы мастацкага афармлення, як віньетки, застаўкі, канцоўкі, ініцыяльныя літары, гравюры. Дарэчы, размяшчэнне вялікай колькасці па-мастацку выкананых арыгінальных гравюр Ф. Скарына тлумачыў такім чынам: “А то для того, абы братия моя Русь, люди посполитые, чтучи могли лепей разуме-ти”. Тым самым беларускі першаасветнік задоўга да вядомага чэшскага педагога Яна Амоса Коменскага сфармуляваў агульнадыдактычны прыныцп нагляднасці. Амаль неверагодным уяўляецца той факт, што ў сакральнай кнізе Ф. Скарына змясціў не адлюстраванні Святога Ераніма Блажэннага (аўтара лацінскага перакладу Бібліі, зробленага каля 405 г.), не евангелістаў, а ўласны гравюрны партрэт. Як адзначаў прафесар Віктар Шматаў, у гравюрах Ф. Скарыны «намецілася тэндэнцыя да вызвалення зрокавага вобраза ад рабалежнага пакланення перад “літарай” біблейскага тэксту і ўзмацнення мастацкага пачатку, выражэння сродкамі гравюры складанага зместу кнігі».

Звяртае на сябе ўвагу арыгінальная методыка Скарыны ў выкарыстанні вялікіх (ініцыяльных) літар і так званых буквіц, якія першадрукар не толькі ўжываў на пачатку сказаў, але і вылучаў імі ўласныя імёны. Увогуле, ініцыялы (ад лац. *initialis* ‘пачатковы’) як адметна аформленыя першыя літары былі здаўна ўласцівыя рукапісным кнігам. Ініцыялы і буквіцы як мастацкае аздабленне кнігі найперш выкарыстоўваліся, каб прыцягнуць увагу чытача да пачатку тэксту. Упрыгожаныя лістамі, кветкамі і пладамі, выявамі людзей і жывёл, выкананыя з вялікім майстэрствам і добрым густам, гэтыя літары ў многіх выпадках нагадваюць невялікія мініяцюры з жыцця народа, робяць тую ці іншую кнігу зразумелай і даступнай любому

чытачу. Вядома, Скарына не мог абмінуць такія шанаваны сярод першых кніжнікаў прыём аздаблення тэксту. Ён не толькі творча выкарыстаў вопыт сваіх еўрапейскіх папярэднікаў, але і істотна ўдасканаліў і ўзбагаціў яго. Многія ініцыялы Скарыны маюць хрысціянска-біблейскі пачатак, сімвалізуюць асобныя з’явы і рэчы рэлігійнага значэння. Сярод іх мы можам заўважыць літару “отъ” у выглядзе яблыка, літара “пакой” успрымаецца як варты або брама (чым не ўваход у прамудрасць Божую?). Яшчэ большая сімвалічнасць характэрна для буквіц Скарыны, якія першадрукар афармляў на сюжэтным (часцей) і чыстым полі, ды яшчэ і абрамляў іх падвойнай рамкай. У сюжэтна-паняццевай аснове асобных буквіц выяўляецца сакральная лічба 3: з трох састаўных элементаў складаецца літара-буквіца “како”, ды яшчэ і на фоне трох кветак; сюжэтам для буквіцы “твердо” сталі ствол пальмы і постаці побач з ёю Адама і Евы і г. д.

Самаадданая праца Ф. Скарыны на карысць свайму народу стала яскравым прыкладам для многіх дзеячаў культуры. Дабратворны ўплыў асветніцкіх і гуманістычных ідэй Францыска Скарыны ў той ці іншай ступені адчулі на сабе Сымон Будны і Васіль Цяпінскі, Іван Фёдарав і Пятро Мсціславец, браты Кузьма і Лукаш Мамонічы і іншыя. На думку М. Алексютовіча, “ёсць усе падставы лічыць, што выданнямі Скарыны ў XVI – XVII стст. карысталіся праваслаўныя брацтвы – арганізатары барацьбы... у абарону народнасці, роднай культуры і мовы”. Скарына адным з першых заклаў асновы ўсеагульнага прызнання беларускай мовы, адкрыў цэлую гістарычную паласу ў развіцці нацыянальнай культуры і грамадскай думкі беларускага народа.

Святкаванне 500-годдзя беларускага і ўсходнеславянскага кнігадрукавання – выключная нагода для ўсіх нас яшчэ раз прыхінуцца да велічнай асобы слыннага палачаніна, зноў і зноў наталіцца водарам сакавітага старабеларускага слова, адгадаць і ўсвядоміць многае з яшчэ не адкрытага, не даследаванага ў спадчыне Францыска Скарыны.

Спіс літаратуры

1. **Алексютовіч, М. А.** Скарына, яго дзейнасць і светапогляд / М. А. Алексютовіч. – Мінск, 1958.
2. **Майхровіч, С. К.** Нарыс гісторыі старажытнай беларускай літаратуры XIV – XVIII ст. / С. К. Майхровіч. – Мінск, 1980.
3. **Неміроўскі, Я. Л.** Шрыфт / Я. Л. Неміроўскі // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1988. – С. 553 – 554.
4. **Царанкоў, Л. А.** Францыск Скарына і яго час / Л. А. Царанкоў. – Мінск, 1975.
5. **Шматаў, В. Ф.** Мастацтва кнігі Францыска Скарыны / В. Ф. Шматаў. – Мінск, 1990.
6. **Шматаў, В. Ф.** Мастацтва беларускіх старадрукаў XVI – XVIII стст. / В. Ф. Шматаў. – Мінск, 2000.

Мікалай ПРЫГОДЗІЧ,

доктар філалагічных навук, прафесар.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

СВЯДОМАЯ ЦІ НЕЎСВЯДОМЛЕНАЯ ПАМЫЛКА ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ

апраўды радасным, дарэчным і своечасовым з'яўляецца тое, што апошнім часам наша навуковае грамадства стала больш актыўна звяртацца да падзеі 6 жніўня 1517 г. у свята Перамянення Госпада (паводле новага стылю), калі Францішак Скарына выдаў першую друкаваную беларускую кнігу “Псалтыр”, а таксама непасрэдна да мовы яго перакладаў. Скарынаўская Біблія ўяўляе сабой 20 кніг (ці 23, калі лічыць кожную “Кнігу Царстваў” паасобку) Старога Запавету аб’ёмам 2400 старонак пад агульнай назвай “*Бівлія руска, выложена докторомъ Францискомъ Скориною из славнаго града Полоцька, Богу ко ч(е)сти и людемъ посполитымъ к доброму научению*” [1, с. 284]. У 1525 г. былі надрукаваныя “Деанія и посылания Апостольская”, якія складаліся з 4 частак: “Дзеянні Апосталаў”, 7 саборных лістоў (3 – Пятра, 3 – Яна, 1 – Юды), 14 лістоў апостала Паўла, “Саборнік”.

Сярод кніг Скарыны няма выдання “Прарокаў” і “Параліпаменан”. Рускі гісторык М. Пагодзін меў рукапісны спіс кніг рэдакцыі Скарыны, у якім былі і “Прарокі”. У 1865 г. Я. Галавацкі выявіў у бібліятэцы Ануфрыеўскага манастыра ў Львове ў рукапісным спісе кніг Скарыны кнігу “Параліпаменан”. Такім чынам, хутчэй за ўсё Скарына пераклаў усе кнігі Бібліі, аднак не змог іх выдаць або выдаў, але яны не зберагліся.

Пераклады Скарына рабіў на падставе дзвюх крыніц: Вульгаты Ераніма і чэшскай Бібліі 1506 г. Менавіта з-за асаблівасцяў чэшскага перакладу, што перайшлі і ў скарынаўскія кнігі, апошнія не былі ва ўжытку праваслаўнай і каталіцкай цэркваў.

Мова перакладаў і прадмоў Скарыны да сёння не мае адназначнага акрэслення. Да царкоўнаславянскай яе адносілі С. Ліндэ, А. Сабалеўскі, І. Воўк-Левановіч, А. Флароўскі, А. Мартэль, да спрошчанай царкоўнаславянскай – Б. Успенскі, да асобнага тыпу царкоўнаславянскай – А. Парукаў, да беларускага варыянта царкоўнаславянскай мовы – А. Жураўскі. Двухпланавасць мовы выданняў Скарыны вызначаў А. Жураўскі: аснову яе складае народная мова, якая цесна суадносіцца з царкоўнаславянскай; асобны тып гібрыднай царкоўнаславянска-беларускай мовы, аналаг якой немагчыма знайсці ва ўсіх славян таго часу; прамежкавае звяно ў працэсе пераходу ад царкоўнаславянскай мовы да беларускай у сферы рэлігійнага ўжытку. П. Уладзіміраў, М. Алексютовіч, Ц. Ломцеў лічылі мову Скарыны беларускай [2].

Моўная традыцыя скарынаўскіх выданняў вызначаецца айчыннымі мовазнаўцамі як беларуская рэдакцыя царкоўнаславянскай мовы [3]. Адначасова выданні ўсходнеславянскага першадрукара ўтрымліваюць значную колькасць уласнабеларускай лексікі, якая мае праславянскае ці старажытнарускае паходжанне і ў большасці выпадкаў працягвае традыцыю старажытнарускай мовы, што да XIV ст. служыла сродкам пісьмовых зносін усходніх славян. Даследчыкі вылучаюць найбольш старажытныя лексічныя адзінкі, якія захаваліся ў беларускім фанетычным абліччы: *назоўнікі вежа, волотъ, гай, дѣтинство, жниво, згода, клопотъ, криница, лосеня, лытка, медведеня, помста, промень, севба, смутокъ, стежка, стрижень, початокъ, узгорокъ, прыметнікі горшій, даремный, дробный, житний, лагодный, приветливый, пригожий, росный, дзеясловы гучати, досягати, змовитися, ляяти, робити, ховати, прыслоўі вдолжъ, домовъ, досыть, лепей, николи* і іншыя (параўн.: [4, с. 32 – 36]).

Сярод біблейскіх лексічных адзінак, выкарыстаных перакладчыкам, варта звярнуць увагу на запазычаны з царкоўнаславянскай мовы тэрмін, што выкарыстаны ў нязменным фанетычным выглядзе яго асноваў адносна сучаснай літаратурнай мовы – *благославініе*. Злучальная галосная *о* і канчатак указваюць на царкоўнаславянскія словаўтваральныя нормы, але змена галоснай у другой аснове складанага слова ўказвае на свядомую ці неўсвядомленую памылку Скарыны.

Царкоўнаславянскі тэрмін *благославініе* і яго вытворныя сустракаюцца ў Бібліі больш за 400 разоў. Паходзіць ад дзеяслова *благославісѣти* і з’яўляецца калькай грэчаскага складанага *εὐλογία*, у якім кампанент *εὐ-* адлюстроўвае значэнне звязанага з ідэяй духоўнага нематэрыяльнага добра, поўні, дастатку, насычанасці, дасягнення мэты. Такое значэнне названай часткі пацвярджаюць і іншыя царкоўнаславянскія словы з кампанентам *бог-* (*θεο-*), што ў грэчаскай мове выкарыстоўваюцца ў рэдкіх выпадках і з кампанентам *εὐ-* (*боголюбівый, боговідный* і іншыя).

У стараславянскім слоўніку [5] зарэгістравана 99 лексем з коранем *благ-* і кампанентам “высакароднага” з істотнай колькаскай перавагай складаных утварэнняў (у іншай тэрміналогіі – кампазіт, складанне) апошняга тыпу. Простых слоў з коранем *благ-* налічваецца ў гэтай групе 19, з іх назоўнікаў – 9, прыметнікаў – 8, дзеяслоў – 1, прыслоўе – 1: *блага, благоже, благостыни, благость, благостнь, благъ,*

благыни, блаженікѣ, блаженіе, блаженѣ, блаженѣнь, блаженѣство, блажати, облаженікѣ, облаженіе, облаженѣ, преблагѣ, преблаженѣ, трѣблаженѣ. 80 адзінак прэзентаваны кампазітамі *благо-*: *благоволеніе, благоверіе, благоветеніе, благородіе, благодатель; благовонѣнь, благодатѣнь, благоизвольнѣ; благово- лити, благовестити, благодѣяти, благословити...* Лексіка-граматычная характарыстыка лексікі з *благ-* і *благо-*: 36% складаюць назоўнікі, 34% – прыметнікі, 25% – дзеясловы і 5% – прыслоўі. Відавочна, што ў сакральных тэкстах іменная лексіка пераважае над дзеяслоўнай і складае 70%.

У лексічнай сістэме стараславянскай мовы словы даследаванай групы мелі цесныя словаўтваральныя сувязі і ў большасці аб'ядноўваліся ў словаўтваральныя гнёзды. Толькі 12 слоў групы не ўступаюць з іншымі членамі ў адносіны; гэта такія, у прыватнасці, лексемы: *благовоненѣ, благовремененѣ, благовѣгоднѣ, благоголененѣ, дабрадушнасць, благодкорененѣ, благолепнѣ, благоприимчивѣ, благоприлеженѣ, благоприятнѣ, добрарастварэнне, благочиненіе* [6, с. 214].

Словаўтваральнае гняздо з асновай *благослов-* / *благословес-* налічвае 16 адзінак: *благословити, благословественіе, благословествити, благословествовати, благословесьствовати, благословествнѣ, благословестити, благословеснѣ, благословецвленіе, благословецненіе, благословецненіе, благословляти, благословеніе, благословленіе, благословенѣ, благословленѣ*. Аналіз толькі дзеяслоўнай лексікі, якая ўваходзіць у склад гнязда, выяўляе, што яны адрозніваюцца асновамі (з нарошчаным *-ес* або без яго), суфіксамі, а таксама частатой ужывання: *благословествовати* – 1 раз, *благословляти* – 3 разы, *благословити* – больш за 100 разоў. Шэраг дзеясловаў гэтага гнязда меў блізкую частату ўжывання і выступаў як канкурэнтныя лексемы: *благословествити* – 36 разоў, *благословесити* – 21 раз, *благословестити* – 18 разоў.

Стараславянскія кампазіты з *благо-* маглі адпавядаць у грэчаскай мове як простым словам, так і складаным з кампанентамі *eu-* ‘добра’ і *αγαθό-, αγαθός* ‘добры’ (параўн.: [7]). Першы з названых кампанентаў быў універсальным словаўтваральным сродкам, прыдатным для ўсіх часцін мовы, і выкарыстоўваўся найбольш часта, напрыклад: *благоволити* – *εὐδοκέω*, *благовремененѣ* – *εὐκαιρός*, *благоверіе* – *εὐσέβεια* [5, с. 85]. Значна радзей стараславянскія словы з коранем *благ-* і кампанентам *благо-* адпавядаюць грэчаскаму *αγαθός*, напрыклад, *блаженѣ* – *αγαθός*, *благодѣянне* – *αγαθοεργία* [7].

Беларуская мова на працягу ўсёй гісторыі існавання ўзбагачалася лексікай з іншых моваў. Гэты працэс натуральны для любой мовы, асабліва калі гаворка ідзе пра тэрміналагічную лексіку, якая часта ўяўляе сабою гатовыя моўныя адзінкі акрэсленага значэння.

Варта таксама адзначыць, што ня мала беларускіх тэрмінаў з беларускіх словаўтваральных элементаў праз калькаванне прыйшлі з рускай мовы на ўзор адпаведных у іншых мовах.

Менавіта праз калькаванне ў беларускую з паўднёславянскіх моваў [8, с. 57 – 58] прыйшоў грэчаскі тэрмін *εὐλογία*. У мове арыгінала слова складаецца з *eu* ‘добра’ і *λόγος* ‘слова’. Так створана і лацінскае *benedicere: bene* ‘добра’ і *dictum* ‘сказанае’. У яўрэйскай Бібліі яно мае іншую этымалогію: корань *בָּרַךְ* звязаны з *БэРэх* ‘калена’, а дзеяслоў *БаРаХ* ужываецца ў значэнні як ‘станавіцца на калені’, так і грэчаскага дзеяслова *εὐλογέω*.

Шлях у сучасную беларускую мову тэрміна быў няпростым. Слова прыйшло з грэчаскай і замацавалася ў старажытнай літаратуры (галоўным чынам царкоўнай) як складанае слова ў першай сваёй частцы з *благ-*. Лінгвіст Ф. Філін [9, с. 26] сцвярджае, што шырокае ўжыванне ў кніжных помніках, дзе сустракаліся тэрміны з *благ-*, часцей за ўсё належала тэкстам хрысціянскай рэлігіі, тым не менш у позніх рукапісах гэтая частка слова часта замянялася на *дабро*.

Звернемся да царкоўнаславянскай (старабалгарскай) мовы, адкуль і калькавалі гэтае слова, як і шмат іншых складаных, з *благ-* у першай частцы. Аказваецца, існуе палярнасць значэнняў і вытворных лексем у паўднёславянскіх мовах і заходне-, усходнеславянскіх арэалах. Напрыклад, у сучаснай балгарскай мове *блажа* – ‘есці тлустую ежу’, у македонскай *блажи* – ‘мець саладкавы смак’, у славенскай *bláziti* – ‘ашчаслівец’, у чэшскай *blaziti* – ‘прыносіць радасць, дабро’ [10, с. 90 – 91], але ў беларускай мове адзінае слова з *благ-* – прыметнік *благі*, які мае адмоўнае значэнне ‘дрэнны, кепскі’.

Узнікае пытанне – ці ўсё ж маюць агульнае паходжанне гэтыя словы ў славянскіх мовах? Існуе меркаванне такіх лінгвістаў, як Ф. Міклашыч, Э. Бернекер, В. Махек, Ю. Покарны і іншых, што праславянскае **bolgъ* спрычынілася да словаўтварэння ва ўсходнеславянскіх мовах са станоўчым значэннем, а ў беларускай да з’яўлення такіх словаў, як *балазе, балазей, небалазь, паблажлівасць*, а праславянскае **blag-* ‘дрэнны, слабы’ (грэч. *βλάξ* ‘млявы’) спарадзіла *благі* ў значэнні ‘дрэнны’. Аказваецца, паходзяць гэтыя супрацьлеглыя словы з розных крыніц! Дарэчы, у беларускай мове можна вылучыць антонімы: *балагі* ў значэнні ‘шчаслівы’, якое сустракаем у перакладзе “Евангелляў” Васіля Цяпінскага [11], і сучасны прыметнік *благі* ў значэнні ‘дрэнны’ [12].

Што ж, калі тэорыя, якой прытрымліваюцца славуць лінгвісты, не абвергнутая да нашага часу, пры наяўнасці ў беларускай мове антонімаў *балагі* і *благі* можна гаварыць пра рознае іх паходжанне – пры такім раскладзе, лацінскаму тэрміну *benedictum* і яго антоніму *maledictum* у беларускай

мове тэарэтычна маглі б адпавядаць складаныя словы ў першай частцы з *балаг-* і *благ-*. Але ёсць праблема з сучасцю супрацьлеглых словаў, рэдкасцю словаў з *балаг-* і выразным негатыўным адценнем слова *благі*, адсутнасцю аналізу паходжаня словаў і бяздумным калькаваннем.

Сучасная беларуская мова практычна ўсе запазычаныя складаныя словы з грэчаскай мовы ў першай частцы з *εῦ-* засвоіла праз *добра-* (*добра-*): *дабрабыт*, *дабравеснік*, *дабраволец*, *дабрадайнасць*, *дабрадзеінасць*, *дабрадумнасць*, *дабрадушнасць*, *добразычлівасць*, *дабрамыслнасць*, *дабрароднасць*, *дабратворнасць*, *дабратлівасць*, *дабрачыннасць*, *дабрашчаснасць*, *дабраякаснасць*... Многія тэрміны ў беларускай мове не патрабуюць запазычання, ім адпавядаюць уласныя беларускія словы (*благоволение* – *ласка*, *спрыянне*, *зычлівасць*, *прыхільнасць*; *благодарение* – *падзяка*, *дзякаванне*, *падзякаванне*, *удзячанне*...). Практычна адзіным выключэннем з’яўляецца слова *благаслаўленне* (апошнім часам ў лексіцы Праваслаўнай царквы з’явіўся тэрмін *благадаць*).

Спрэчкі пра дарэчнасць выкарыстання *благ-* у першай частцы слова *благаслаўленне* не сціхаюць. Варта зазначыць, што тэрмін з кампанентам *благ-*, як і ў старажытных часы, належыць пераважна да царкоўнай лексікі, хоць выкарыстоўваецца сёння і ў свецкай літаратуры. Сярод перакладчыкаў рэлігійных тэкстаў розных канфесіяў няма адзінства. Прыкладзём прыклады дзеясловаў ад грэчаскага назоўніка *εὐλογία*: *блаславіць* – Я. Купала, слоўнік братоў Гарэцкіх, слоўнік М. Байкова і С. Некрашэвіча, А. Надсан; *благаславіць* – Праваслаўная і Рыма-каталіцкія царквы, афіцыйная літаратура; *багаславіць* – А. Луцкевіч, П. Татарыновіч, некаторыя выданні Беларускай аўтакефальнай праваслаўнай царквы, У. Чарняўскі. Аналізуючы варыянты, трэба заўважыць, што яны далёкія ад грэчаскага дзеяслова *εὐλογέω*, дзе назоўнік *εῦ* са значэннем ‘добра’ не можа быць аднакарэнным з *блага*, скарачэннем ад гэтага слова *бла-* ці тым больш *Бог*.

Ці неабходна далей шукаць адпаведнік царкоўнаславянскаму *благ-* у выглядзе *блага-*, *бла-*, *бога-*? Альбо адзінае слова-выключэнне *благаслаўленне* належала б калькаваць па прынцыпе іншых запазычаных складаных словаў з грэчаскай мовы з *εῦ-* у першай частцы, праз *добра-*? Падобны варыянт слова таксама існуе ў беларускай мове *дабраславіць* – В. Сёмуха, Я. Станкевіч і іншыя.

Але праблема запазычання грэчаскага *εὐλογία* гэтым не вырашаецца. Засяродзіўшыся на першай частцы слова, мала хто звяртае ўвагу на другую, якую складае грэчаскае слова *λόγος* ‘слова’, але ні ў якім выпадку не ‘слава’ (грэц. *δόξα*). Трэба сцвердзіць, што вышэйзгаданыя варыянты з’яўляюцца дакладнай калькай грэчаскага *εὐδοξία*, дзе *εῦ* ‘добра’, *δόξα* ‘слава’, але не тэрміна *εὐλογία*,

дзе *εῦ* ‘добра’ і *λόγος* ‘слова’. Ці аднакарэнёвыя ў беларускай мове словы *слава* і *слова*, што дазволіла б існаванне ў дзеяслоўнай форме *славіць* ад *слова*? Не, гэтыя словы не аднакарэнёвыя. Дзеяслоўная форма ад *слова* ўсё ж павінна быць *словіць*, а не *славіць*. Згодна з правіламі беларускага словаўтварэння грэчаскае *εὐλογία* павінна быць *дабраслоўленнем* ці *дабраслоўем* (падобна: *брыдкаслоўе*, *зласлоўе*, *багаслоўе*...), дзе корань другога слова ў складаным *-слоў-*, а не *-слаў-*.

Такім чынам, можна зрабіць выснову, што Францішак Скарына ў сваім перакладзе Бібліі, імкнучыся наблізіць яе тэкст да тагачаснай мовы, зрабіў замену галоснай у аснове слова, дапусціўшы свядомую ці неўсвядомленую памылку, што замацавалася таксама і ў сучаснай літаратурнай мове.

Спіс літаратуры

1. **Гісторыя беларускай літаратуры XI – XIX стст.** : у 2 т. – Мінск : Беларус. навука, 2006. – Т. 1 : Даўняя літаратура XI – першай паловы XVIII ст.
2. **Жураўскі, А. І.** Мова выданняў Ф. Скарыны / А. І. Жураўскі // Францыск Скарына і яго час : энцыкл. даведнік. – Мінск : БелСЭ, 1988; **Успенский, Б. А.** История русского литературного языка (11 – 17 вв.) / Б. А. Успенский. – Изд. 3-е. – М. : Аспект Пресс, 2002; **Калеснік, У. А.** Францыск Скарына і яго час / У. А. Калеснік // Францыск Скарына і яго час...; **Жураўскі, А. І.** Мова прадмоў Ф. Скарыны / А. І. Жураўскі // Францыск Скарына і яго час...; **Парукаў, А. А.** Мова “Псалтыра” Ф. Скарыны / А. А. Парукаў // Францыск Скарына і яго час...
3. **Жураўскі, А. І.** Гісторыя беларускай літаратурнай мовы / А. І. Жураўскі. – Мінск : Навука і тэхніка, 1967. – Т. 1. – С. 121; **Будзько, І.** 3 гісторыі ўсходнеславянскіх перакладаў Бібліі / І. Будзько // Роднае слова. – 2006. – № 8. – С. 9.
4. **Булыка, А.** Лексіка выданняў Скарыны / А. Булыка // Роднае слова. – 1995. – № 3.
5. **Старославянский словарь** (по рукописям X – XI вв.) / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки и Э. Благовой. – Изд. 2-е. – М., 1999.
6. **Цейтлин, Р. М.** Лексика старославянского языка / Р. М. Цейтлин. – М., 1977.
7. **Греческо-русский словарь Нового Завета.** – М., 1997.
8. **Смирнова, О. И.** Один случай энантиосемии / О. И. Смирнова // Лексикология и словообразование древнерусского языка. – М., 1966.
9. **Филин, Ф. П.** Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи / Ф. П. Филин. – Ленинград, 1949.
10. **Этимологический словарь славянских языков** : Праславянский лексический фонд / под ред. О. Н. Трубачева. – М., 1975. – Вып. 2.
11. **Гістарычны слоўнік беларускай мовы.** – Мінск : Навука і тэхніка, 1982. – Т. 2.
12. **Miklosich, F.** Etymologisches Wörterbuch der slavischen Sprachen / F. Miklosich. – Wien, 1886. – С. 13, 17; **Berneker, E.** Slavisches etymologisches Wörterbuch, Lief. 1 – 9 / E. Berneker. – Heidelberg, 1908 – 1913. – I. – С. 58; **Machek, V.** Etymologický slovník jazyka českého a slovenského / V. Machek. – Praha, 1957. – С. 33; **Pokorny, J.** Indogermanisches etymologisches Wörterbuch / J. Pokorny. – Bern, 1959. – I. – С. 124.

Сяргей СУРЫНОВІЧ,

дактарант Варшаўскага ўніверсітэта
кардынала Стэфана Вышынскага.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“БЕЛАРУСЬ ВЫТРЫМАЛА ЭКЗАМЕН ПЕРАД ЕЎРОПАЙ”

ПУБЛІЦЫСТЫЧНЫ ВОБРАЗ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў ЭСЭ УЛАДЗІМІРА КАРАТКЕВІЧА

начнасць постаці Францыска Скарыны для Беларусі і яе народа, неабдымнасць яго асобы, пакручасты зямны шлях асветніка не маглі застацца па-за ўвагай Уладзіміра Караткевіча. Письменнік з класічнай, энцыклапедычнай адукацыяй, ён стварыў уласную мастацка-публіцыстычную галерэю сусветных славетнасцяў (Гётэ і Байран, Тарас Шаўчэнка і Леся Українка, Ефрасіння Полацкая і Міхал Клеафас Агінскі, Кастусь Каліноўскі і Максім Багдановіч, Янка Купала і Міхаіл Шолохаў), заканамерна далучыўшы да іх перш за ўсё Францыска Скарыну.

Бачыцца глыбокі сімвалічны сэнс у тым, што постаці Ф. Скарыны У. Караткевіч прысвяціў аж чатыры творы. Першы з іх – “Людзям простым для добрага навучэння...” – напісаны недзе ў 1965 г. і прапанаваны ў часопіс “Малодосць”, але там не быў апублікаваны (відаць, з гэтай прычыны пісьменнік даслаў твор у беластоцкую “Ніву”, дзе ён быў змешчаны 4 сакавіка 1965 г., а потым у скарочаным выглядзе і 6 жніўня 1967 г.). Другі невялікі рускамоўны твор “Экзамен в Падуе” надрукаваны як прадмова да публікацыі “падуанскіх” дакументаў, звязаных з першадрукаром, у № 8 часопіса “Нёман” за 1967 г. Аднак вызначальнымі творамі У. Караткевіча пра Францыска Скарыну варта ўсё ж лічыць два эсэ: “Вера ў сілу дабыні, або Сын Беларусі, сын Прагі” (напісана ў 1973 г. у Празе і апублікавана толькі 11 сакавіка 1977 г. у газеце “Літаратура і мастацтва”) і “Подзвіг Францыска Скарыны” (датуецца студзенем 1980 г., апублікавана ў № 4 часопіса “Беларусь”). Розныя паводле аўтарскага метаду даследавання, гэтыя творы ўтрымліваюць выразныя рысы жанру эсэ, найбольш блізкага пісьменніку, які, па словах Г. Кісялёва, стаў, “бадай што, непераўздыменным майстрам гэтага жанру” [6, с. 238].

Асаблівасцям публіцыстычнага вобраза з 70-х гг. ХХ ст. прысвечаны манаграфіі, вучэбныя дапаможнікі, асобныя публікацыі Я. Проніна, В. Учоनावай, М. Сцюфляевай, У. Здравега, Я. Прохарава, М. Чарапахавы, М. Цікоцкага, Б. Стральцова, В. Іўчанкава, Л. Кройчыка і іншых навукоўцаў. На пачатку ХХІ ст. “цікавасць даследчыкаў пераклучылася з катэгорыі вобраза публіцыстычнага на вобраз медыйны” [14], які разглядаецца ў вузкім і шырокім значэнні. «У вузкім значэнні “медывобраз” – гэта фрагменты рэальнасці, апісаныя ў тэкстах толькі

прафесійных журналістаў, з адлюстраваннем іх светапогляду, каштоўнасных арыентацый, палітычных пераваг, а таксама псіхалагічных якасцей; у шырокім значэнні “медывобраз” – гэта вобраз рэальнасці, які канструюецца ва ўсіх тэкстах, створаных у медыяпрасторы (прафесійнымі журналістамі, блогерамі, інтэрнэт-карыстальнікамі і г. д.) [2, с. 91]. Аднак ва ўсіх выпадках абавязковай умовай лічыцца наяўнасць у публіцыстычным або медыйным вобразе дакументалізму, публіцыстычнага факта, які атрымаў вобразнае асэнсаванне аўтарам. “Трапеічная якасць, што ўтрымлівае ў сабе вобраз, указвае на прысутнасць імпліцыта, таму што ўспрыманне яго заўсёды індывідуальнае; рэцыпіент толькі імкнецца максімальна спасцігнуць гэтую якасць” [3, с. 160], у выніку чытач далучаецца да дыялогу з аўтарам, сумесна шукае адказы на пастаўленыя ім пытанні.

Важна падкрэсліць, што эсэ з’яўляецца яркім выразнікам літаратурнай творчасці эпохі постмадэрну і дае пісьменніку практычна неабмежаваныя магчымасці для самавыяўлення. Расійская даследчыца Л. Кайда, разглядаючы стылістычную мадэль эсэ, піша: «Яе можна прыпадобніць да галаграфічнай выявы, бо аўтар, “капаючыся ў сабе”, займаючыся самааналізам, міжвольна, ці нават, мабыць, інтуітыўна выбранымі кампазіцыйна-маўленчымі сродкамі наскрозь “прасвечвае” аб’ект даследавання, чэрпаючы ў ім самім новыя думкі» [4, с. 155]. У звязку з гэтым класічныя суб’ект-аб’ектныя адносіны ўбудоўваюцца ў іншыя, камунікатыўныя, становяцца суб’ект-суб’ектнымі. У працэсе камунікацыі чытач Караткевічавай публіцыстыкі актыўны, фактычна выконвае ролю суб’екта² (стваральнік – суб’ект¹). За я бачыцца не толькі аўтар, але і я суразмоўцы; інклюзіўны ж суб’ект *мы* характарызуе аўтара як чалавека сацыяльнага і абавязкова падключае чытача да стварэння аргументацыі. «У цэнтры праблемы эксплікаванага “я” ў публіцыстыцы, у газетна-часопісным тэксце з’ява *пазіцыі аўтара*... з такімі галоўнымі рысамі *асобы аўтара* публіцыстычнага тэксту – кампетэнтнасць, адказнасць, неабякавасць» [8, с. 293]. Працуючы з тэкстам, пісьменнік выяўляе не столькі крэатыўную функцыю – імкненне выказаць сябе, колькі рэцэптыўную – жаданне быць пачутым і актуалізаваць патэнцыйнага адрасата. Усе гэтыя развагі кладуцца ў аснову метадык дыскурснага і канцэптуальна-

га аналізу публіцыстычнага тэксту. У той жа час складанасць стварэння, успрымання і інтэрпрэтацыі публіцыстычнага вобраза Ф. Скарыны палягае таксама ў разнастайнасці герменэўтычных падыходаў і ў недастатковай распрацоўцы псіхалагічных аспектаў літаратурнай творчасці.

“Прасвечваючы”, па словах Л. Кайды, аб’ект даследавання, г. зн. асобу Ф. Скарыны, У. Караткевіч знаходзіць ключавое слова, якое будзе найлепш адлюстроўваць жыццё і дзейнасць першадрукара і яго подзвіг, – *святло*. Менавіта яно з метафарычным значэннем ‘тое, што робіць зразумелым навакольны свет, што дае пачатак чаму-н. радаснаму, робіць шчаслівым жыццё’ [11, с. 592] і ўжываннем у якасці “сімвала ісціны, розуму, асветы ці радасці, шчасця” [10, с. 585] становіцца канцэптам публіцыстычнага тэксту, у кампрэсіўнай форме тлумачыць пісьменніцкую інтэнцыю і рухае аўтарскую думку пры канструяванні эсэ: *Памогуць яго палкаму жаданню прынесці свайму народу святло, зрабіць яго хаця крыху шчаслівейшым* [5, с. 153] (далей прыклады з эсэ цытуюцца па гэтым выданні з пазначэннем старонкі ў круглых дужках); *А, самае галоўнае, ён дасць народу зразумелую кнігу, а значыць, і самасвядомасць, розум, шлях з сутарэнняў на святло* (с. 157); *Але, называючы яго сярэдняковым чалавекам, мы выпускаем з-пад увагі тую рысу, якая робіць яго чалавекам Адраджэння, чалавекам новага часу, нашым братам, – прагу да святла, нязгаснае імкненне да доблесці і ведаў* (с. 176); *І ён яшчэ жыў любоўю да ўсіх людзей і жадаў ім добра і святла ў тых дні, калі Еўропа смярдзела паленым чалавечым мясам і паўздоўж дарог стаялі лясы з шыбеніц* (с. 188).

Аўтар абірае для канцэпту лексему *святло* з пазітыўным модусам ацэначнасці, чым пацвярджаецца думка М. Цікоцкага, што “публіцыстычнае маўленне суб’ектыўнае, ацэначнае” [13, с. 188]. Модус (і аўтарызацыйна-персуазыўны, і мадалны, і ацэначны), паводле А. Капытова, «“працуе” на ідэю ўсяго тэксту... на ацэнку галоўных і другарадных прадметаў маўлення, так ці інакш уплываючы на аб’ектыўную іпастась выказвання і тэксту – дыктум, зараджаючы ў адрасата разам з яго ўласнымі ўяўленнямі пра свет вызначаны аўтарам уяўленні пра яго» [9, с. 30]. Гэты модус “здольны ствараць складаныя модусныя перспектывы – лагічныя, эмацыянальныя і выразныя лініі, па якіх з асобнага выказвання распаўсюджваюцца пэўныя модусныя сэнсы на пэўныя дыстанцыі тэксту, вырашаючы задачы ўвасаблення аўтарскіх інтэнцый» [8, с. 293]. У прыватнасці, канцэпт *святло* мае вялікія словаўтваральныя магчымасці, чым і карыстаецца пісьменнік, філігранна ствараючы ў свядомасці рэцыпіента складанае няўлоўнае перапляценне

Арлен Кашкурэвіч. Францыск Скарына. Гравюра на пластыку.

мысленчых імпульсаў, якія выклікаюць узнікненне адразу думкі-згоды (з аўтарскай), а потым і думкі-пераканання (такой, як у аўтара). Сярод дэрыватаў вылучаюцца 1) *асвета*: *Дайце асветы майму народу. Дайце крыху болей асветы славянам* (с. 155); *Кніга. Пісьменства. Асвета. Астатняе прыйдзе з часам* (с. 176); 2) *асвечаны*: *І ёсць першыя прабліскі ўтапічнага сацыялізму, вера ў прагрэс, звязаная з дзейнасцю асвечанага манарха і асвечаных вярхоў* (с. 175); 3) *асвечанасць*: *Асвечанасць – гэта калі кожнаму ў руку – паходню!* (с. 177); 4) *асветнік*: *І вось усе апошнія гады жыцця вялікі асветнік праводзіць між кветак і дрэў, у садзе, створаным і яго рукамі (сад размяшчаўся недзе там, дзе цяпер Галоўпаштамт, на вуліцы Jundriška, непадалёку ад Вацлаўскай плошчы)* (с. 158); 5) *асветніцкі*: *І да кожнай кнігі – прадмовы і пасляслоўі, першыя ўзоры грамадскай, асветніцкай, эстэтычнай думкі* (с. 177). Менавіта праз наяўнасць у тэксце “рамак модусу” з пазітыўнай ацэнкай У. Караткевіч імкнецца давесці чытачу сваё меркаванне пра тое, што *Асвета* для Скарыны як для чалавека Адраджэння знаходзіцца ўсё ж на першым месцы, а *Бог, Боскае* – толькі сродкі дасягнення галоўнай мэты выдавецкай дзейнасці: *У асвеце, у друкаванай кнізе, у набліжэнні ўсіх людзей да вышын пазнання пачынаюць бачыць гуманісты адзіную панацэю ад усіх бедаў* (с. 150); *Першы крок твой і твайго грамадства да святла – Кніга (хай сабе нават і Біблія), пісьменства (хай сабе заснаванае на ёй), асвета (хай сабе рэлігій-*

ная, наколькі вышэй за сваю эпоху не дужа скокнеш, як і вышэй ад сваёй галавы) (с. 176).

Аднак гэтая пазіцыя не стасуецца з загалоўкам, змешчаным Ф. Скарынам на тытульным лісце ўсёй Бібліі: “Бівлія руска выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька, Богу ко чти и людем посполитым к доброму научению” [1, с. 5], дзе недвухсэнсоўна расставлены прыярытэты. Дыскурсіўныя паказчыкі тэксту імпліцытна пацвярджаюць, што У. Караткевіч у савецкі атэістычны час проста не мог адкрыта гаварыць пра рэлігіянасць першадрукара, якую вуаліруе спасылкамі на Сярэднявечча, прычым дазваляе сабе сумнявацца ў словах асветніка: *Проста вось такі ён быў, тагачасны чалавек. Сам Скарына таксама не быў выключэннем. Ён, напрыклад, упэўнены, што Біблія – пачатак і канец зямной мудрасці (а можа, толькі намагаецца пераканаць іншых, што ўпэўнены ў гэтым)* (с. 176). Адначасова У. Караткевіч праз метафары даводзіць: *Пасеў быў зроблены. Рунь выйшла наверх* (с. 150), г. зн. сярэднявечныя догмы разбураюцца парасткамі (ідэямі) Новага часу, што Скарына як асветнік разумее: *народу гэтаму, галоўнае, няма адкуль даведацца аб “праўдзе” і аб “праўдзівым Богу”* (с. 151).

Складаныя модусныя перспектывы ў тэксце ўзнікаюць і з той прычыны, што канцэпт *святло ўваходзіць у антанімічную парадыгму (цёмра, змрок)*, дзякуючы чаму пісьменнік будзе тэкст на частотным выкарыстанні антытэз, пераважна разгорнутых, якія “часта выкарыстоўваюцца ў публіцыстыцы” [12, с. 57]. Менавіта цяжкасць пераходу ад змроку да святла, змаганне за яго з цёмрашальствам складаюць сутнасць подзвігу Ф. Скарыны. Гэтаму найперш садзейнічала адукацыя: *Дух універсітэта пранізваў і вызначаў усё ідэйнае, усё духоўнае жыццё і Падуі, і Прагі. І гэта быў тып менавіта “італьянскага ўніверсітэта”*.

Не бурса, што смярдзіць капустай і запляснелымі ідэямі, і не манашая школа, а, хай сабе і не да канца вольная ад даўно струхнелых думак Аўгусціна Блажэннага, – усё ж гуманістычная школа, у якой, перш за ўсё, кажучы словамі Дантэ, цанілася “доблесць і веды”, а не бяздумнае наследаванне закасацянелым царкоўным догмам (с. 151 – 152).

У эсе пісьменнік імкнецца пераканаць суразмоўцу ў тым, што зразумець ролю і значэнне Ф. Скарыны можна толькі тады, калі заглыбіцца ў яго эпоху. Такім чынам У. Караткевіч паслядоўна выпрацоўвае ў чытача гістарызм мыслення (чым настойліва займаўся і праз мастацкую творчасць): *Кніга Бьіцця – і асвета? Кніга Царстваў – і гуманізм? Ці не замнога мы бяром на сябе, называючы Скарыну асветнікам і гуманістам? Дзеля таго, каб адказаць на гэта, трэба зірнуць на эпоху, у якую жыў гэты чалавек* (с. 148); *Ты*

сучаснік Скарыны. Прычым адукаваны сучаснік. Якім паўстае перад табою свет? (с. 174). Дасягненню названай мэты садзейнічаюць, па-першае, пытаннева-адказавыя канструкцыі – эфектыўныя рытарычныя сродкі для актывізацыі чытацкай думкі, падтрымання дыялогу: *Што прывяло яго ў Італію?* (с. 151); *Дзе Скарына правёў пяць гадоў пасля Падуі?* (с. 152); *Што ён мог бачыць?* (с. 154) – і, па-другое, разнастайныя падыходы да маркіроўкі суб’екта² дыскурсу: у першым тэксце – інклюзіўнае *мы*, калі чытач становіцца ўдзельнікам дыялогу разам з аўтарам: *А ўрэшце, ён бачыў шмат таго, чаго, на жаль, ніколі не ўбачым мы* (с. 154); *Вось Славянская бібліятэка. Тры з паловай мільёны тамоў. Практычна ўсё, што можна ведаць аб нашым з вамі свеце* (с. 159), у другім – займеннік *ты*, які знішчае дыстанцыю паміж тым, хто гаворыць, і прадметам маўлення [гл.: 7, с. 89]: *Калі ў цябе зрок лепшы, чым у астатніх, і ты, скажам, бачыш, што Мілавіца мае квадры, як Месяц, – памоўчай, бо на зямлі смярдзіць паленым і вогнішчы на плошчы ледзь не самы інтэлектуальны занятак уладарных, і ўвогуле народных мас* (с. 174 – 175).

Знакаміты пісьменнік-публіцыст не абыходзіцца, зразумела, без дакументальнага складніка публіцыстычнага вобраза, але выкарыстанне факталогіі арганічна ўключаецца ў структуру тэксту з дапамогай стылістычных сродкаў, у прыватнасці парцэляцыі: *Пачынаецца шлях. На ўсё жыццё. Упарты, настойлівы. Вечны паход, вечная вайна за веды і культуру. Па гразкіх дарогах радзімы, па дарогах чужых краін. Пад дажджом, пад някучым сонцам, пад навальніцамі і снегам. Праз непрыхільнасць, недавер, жорсткасць, падазрэнні. Нават праз смерць* (с. 151). Кожны сказ прапанаванага фрагмента – “порцыя”-частка пісьменніцкай характарыстыкі публіцыстычнага вобраза: перакананасць першадрукара ў важнасці сваёй працы і яго імкненне, насуперак усім перашкодам, ажыццявіць задуму. Уладзімір Караткевіч таленавіта праз бяззлучнікавае спалучэнне аднародных членаў сказа, праз паўторы азначэнняў-эпітэтаў (*вечны паход, вечная вайна*), праз вербальную (*дарогах радзімы, дарогах чужых краін*) і кантэкстуальную (супраць і прыродныя, і чалавечыя фактары) антытэзы далучае чытача да ўсведамлення ўсёй складанасці Скарынавага шляху. Тэкст першага эсе з неабходнымі для разгортвання вобраза датамі складаецца з анафарычных макраструктур: *1504 год. Юнак у Кракаўскім універсітэце Ягелонаў* (с. 151); *5 лістапада 1512 года. Падуя. Храм святога Урбана* (с. 151); *Дык вось. Прага. 1517 год* (с. 152); *Каля 1534 або 1535 года Скарына зноў у Празе* (с. 158). У іншым эсе такія ж анафарычныя канструкцыі вынікуюць

аўтарскае (і чытацкае) перакананне ў тым, што праца Ф. Скарыны не была марнай:

Але ніхто не пасмяецца з нашай працы, з узроўню нашага мастацтва (вось у чым яго неўміручая сіла!). І ніхто не пасмяецца з нашых намаганняў у нашай цяжкай, крывавай, часта трагічнай сечы за будучыню чалавека. З нашай бітвы, у якую аднымі з першых уступілі яны... мы... дзеці нашы. Бітвы, дзе адным з застрэльшчыкаў быў Францыск Скарына.

З яго веку і з нашага веку.

Ніхто не пасмяецца з таго, што яны і мы – у меру сілаў сваіх – рассунулі Сусвет, спазналі частку ісціны. Ніхто не пасмяецца са Скарыны і з яго дзяцей, з іхняй думкі, што дала Польшчы – Міцкевіча, Русі – Сімяона Полацкага і Дастаеўскага, сабе – Багдановіча, Купалу, Коласа і іншых, “імёны ж іх ты, Госпадзі, вясі” (с. 178).

Важная характарыстыка публіцыстычнага вобраза Ф. Скарыны – не толькі яго ўласнае імкненне да святла, але і жаданне прынесці асвету свайму народу: *І, магчыма, яшчэ ў той час зараджаецца ў душы юнака думка пра кнігу адносна танную, даступную, кнігу, якую мог бы трымаць у руках кожны і разумець – кожны. Кнігу на роднай мове (с. 151); І таму, – і гэта галоўнае, – ён імкнецца не толькі сам ісці да зор, але, як Чалавек Новага, і “брацію сваю” цягнуць да іх (с. 176). У першым сказе з першага эсэ аўтар праз мадальны модус (магчыма) зноў актывізуе патэнцыйнага чытача, у другім сказе з другога эсэ гэтую ж ролю выконваюць вобразныя сродкі, графічнае вылучэнне, устарэлая лексема (ісці да зор, сам, “брацію сваю”). “Шлях да зор” нігуе публіцыстычны вобраз Ф. Скарыны з асобнымі макраструктурамі эсэ У. Караткевіча “Твой зорны час” [5, с. 191 – 194] і з “Зорнымі часамі чалавецтва” С. Цвейга, у выніку ствараецца своеасаблівы часавы палілог, дзе прысутнічае мінулае, сучаснасць і будучыня. Гэтаму садзейнічае, без сумнення, і паглыбленая інтэртэкстуальнасць двух эсэ, у якіх, у прыватнасці, выкарыстана больш за 40 прэцэдэнтных імёнаў ад Пталемея да Лютэра і Каралёва.*

“Так Беларусь вытрымала экзамен перад Еўропай” [5, с. 195] – канстатуе пісьменнік, спасылаючыся на атрыманне Ф. Скарынам вучонай ступені доктара лекарскіх навук у італьянскай Падуі. Праз пяць гадоў, у 1517-м, з выхадам першай Скарынавай кнігі, Беларусь пацвердзіла сваё права быць роўнай у шматмоўнай сям’і еўрапейскіх народаў, г. зн. паспяхова вытрымала ўжо другі экзамен.

“Заўсёды цяжка гаварыць аб тым, што любіш” [5, с. 36], – прызнаецца У. Караткевіч у адным эсэ. Уяўляецца, што гэты цяжар ператварыўся ў пісьменніка ў глыбока прадуманы, дакументальны і вобразна-эмацыйны, але мала дасягальны для

поўнага даследавання слоўны партрэт Ф. Скарыны. У гэтым, верагодна, і выяўляецца Талент, творы якога існуюць у кантынууме незалежна ад аўтара, знаходзяць сабе новых суразмоўцаў і ўплываюць на іх як на людзей XXI стагоддзя, відаць, па-іншаму. Але галоўнае – святло, да якога імкнуўся Францыск Скарына і настойліва вёў да яго ачышчальнага агенчыка праз кнігу сваіх сучаснікаў, – застаецца. Уладзімір Караткевіч увідавочніў немагчымасць для Скарыны патойбаковага жыцця – ён наш сучаснік, ён “у пляядзе тых, самых-самых першых, што зрабілі лепшых дзяцей чалавецтва такімі, якія яны ёсць сёння і якімі яны будуць давеку, пакуль ёсць над небам Сусвету Чалавек” (с. 178).

Спіс літаратуры

1. **Біблія.** Факсімільнае ўзнаўленне Бібліі, выдадзенай Францыскам Скарынаў ў 1517 – 1519 гадах : у 3 т. – Мінск : БелСЭ, 1990. – Т. 1. – 830 с.
2. **Галінская, Т. Н.** Понятие медиаобраза и проблема его реконструкции в современной лингвистике / Т. Н. Галінская // Вестник Оренбургского гос. ун-та. – 2013. – № 11. – С. 91 – 94.
3. **Іўчанкаў, В. І.** Медыярыторыка: рытарычныя асновы журналістыкі, лінгвістыка публіцыстычнага тэксту, дыскурсны аналіз сродкаў масавай інфармацыі / В. І. Іўчанкаў. – Мінск : АіВ, 2009. – 279 с.
4. **Кайда, Л. Г.** Эссе: стилистический портрет / Л. Г. Кайда. – М. : Флинта : Наука, 2008. – 180 с.
5. **Караткевіч, У.** Збор твораў : у 25 т. / У. Караткевіч. – Мінск : Маст. літ., 2016. – Т. 13 : Публіцыстыка. З жыццяпісу. Адказы на пытанні. Эсэ-партрэты. Эсэ-артыкулы. Эсэ-фельетоны : 1957 – 1982 ; падрыхт. тэкстаў і камент. П. Жаўняровіча ; рэд. тома В. Іўчанкаў. – 494 с.
6. **Кісялёў, Г.** Героі і музы : гіст.-літар. нарысы / Г. Кісялёў. – Мінск : Маст. літ., 1982. – 255 с.
7. **Ковтунова, И. И.** Поэтический синтаксис / И. И. Ковтунова. – М. : Наука, 1986. – 208 с.
8. **Копытов, О.** Модус на пространстве медиатекста обществено-политической тематики / О. Копытов // Журналистыка-2016: стан, праблемы і перспектывы (матэр. 18-й Міжнар. навук.-практ. канф., прысвечанай 95-годдзю БДУ, 10 – 11 ліст. 2016 г., Мінск). – Мінск : Паліграфкамбінат імя Я. Коласа, 2016. – Вып. 18. – С. 293 – 294.
9. **Копытов, О. Н.** Модус на уровне дискурса (на примере “холодной войны”-2014) / О. Н. Копытов // Вестник Томского гос. ун-та. Сер. Филология. – 2016. – № 2. – С. 29 – 44.
10. **Солганик, Г. Я.** Толковый словарь: язык газеты, радио, телевидения : ок. 6000 слов и выражений / Г. Я. Солганик. – М. : АСТ : Астрель, 2004. – 749 с.
11. **Тлумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы.** – 4-е выд. – Мінск : БелЭн, 2005. – 784 с.
12. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка беларускай мовы / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Універсітэцкае, 1995. – 294 с.
13. **Цікоцкі, М. Я.** Стылістыка тэксту / М. Я. Цікоцкі. – Мінск : Беларус. навука, 2002. – 223 с.
14. **Шевцова, Д. А.** От публицистического образа к медиаобразу: движение научной мысли [Электронный ресурс] / Д. А. Шевцова. – Режим доступа : <http://www.science-education.ru/ru/article/view?id=23609>. – Дата доступа : 17.12.2016.

Пятро ЖАЎНЯРОВІЧ,
кандыдат філалагічных навук.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

НЕ СЁННЯ НАПІСАНАЕ ЧЫТАЮ СЁННЯ

КНІГА ПЕРАСТВАРЭННЯЎ “ФРАНЦЫСК СКАРЫНА. МАЕМ НАЙБОЛЬШАЕ САМІ” АЛЕСЯ РАЗАНАВА

ля сапраўднай паэзіі самая актуальная ва ўсе вякі – праблема традыцыі і наватарства. Алесь Разанаў успрымае яе выключна дыялектычна, бо лічыць эвалюцыю творчасці не лінейнай, а дыскрэтнай, нават парадаксальнай з’явай. Ён сцвярджае: каб стаць дастаткова традыцыйным, неабходна быць дастаткова творчым, а сама традыцыя спадкуе ў супрацьстаянні і супрацьдзеянні. Інакш яна апусціцца да звычайнага прымітыўнага пераймання і, у найлепшым выпадку, толькі паўторыць знойдзенае і здабытае. Шматаблічнасць і ўнутраную супярэчнасць спадчыны, якая праяўляецца і знешне, ён увасабляе ў адным з версэтаў:

*Калі яна цяжар – тады яна крылы,
калі яна вярэдзіць – тады яна гоіць,
калі яна знясільвае – тады дае
сілу [1, с. 9].*

На жаль, спадчына для нас часцей за ўсё – музейны артэфакт, нешта віртуальнае. Каб яна ажыла, ёй неабходна не толькі знаходзіцца ў мінулым, але і быць пастаянна гатовай для ўзаемадзеяння з наступнымі пакаленнямі: “яна мусіць знаходзіцца не толькі там, але і тут, не толькі ў гарызантальным пласце сваёй гістарычнай эпохі, але і ў вертыкалі пастаяннага дыялогу з наступнасцю” [2, с. 7]. Гэты дыялог шматстайны і шматаспектны, але мы сканцэнтруем увагу на спадчыне Ф. Скарыны, адроджанай нашым таленавітым сучаснікам.

Цікаваць А. Разанава да гісторыі роднай літаратуры тлумачыцца супярэчліва-ўзрушаным адкрыццём: мы адначасова надзвычай бедныя і, як гэта ні парадаксальна, багатыя. Бедныя таму, што забыліся пра залатаносныя пласты айчынай культуры, пакінулі іх толькі даследчыкам старадаўняй літаратуры, якія не могуць падзяліцца радасцю знойдзенага з шырокім колам грамадскасці, актывізаваць спадчыну, вярнуць яе ў сучаснасць, зрабіць карыснай і плённай. Мы надзвычай неабачлівыя, калі забываемся пра такія скарбы і пакідаем іх толькі як сведчанне гісторыі пэўнай духоўнай ці рэлігійнай барацьбы, палемікі, уводзінаў у асновы адпаведнай канфесіі. Калі б мы вылучылі паэзію з гэтых часавых напластаванняў, то ўбачылі б, якая багатая наша літаратура на розных гістарычных этапах, знайшлі б грунтоўныя доказы таго,

што развіццё нацыянальнай культуры не перарывалася ні на імгненне: у “Малой падарожнай кніжцы” Ф. Скарыны зусім нядаўна даследчыкі знайшлі тры малітвы Кірылы Тураўскага.

Скарб класічны сышоў ад беларусаў не таму, што заклеты (згадаем класічны фальклорны матыў) або так было прадвызначана нейкім тастаментам. За пяць вякоў змянілася сама мова, і многія заповітныя словы загучалі па-іншаму. Патрэбен быў новы чараўнік, што разгадае пісьмёны, а значыць, і тайну, *сокрытую в нихъ*, і верне законным нашчадкам. Толькі ў такім выпадку адбудзецца дыялог, у якім ужо прысутнічае адзін пачатак – створанае ў мінулым. Цяпер патрэбна яго актывізаваць у сучаснасць, натуральна адрадіць у цяперашняе, уключыць гэтыя полюсы, паміж якімі і здзейсніцца рэакцыя адраджэння.

У адным са зномаў А. Разанаў чарговы раз наракае на тое, што спадчына існуе да гэтага часу сама па сабе, яна зусім не асветленая нашай супольнай увагай і разуменнем. І хоць збольшага некаторыя яшчэ ведаюць, дзе і што захоўваецца, але гэтага мала для таго, каб спадчына стала чыннікам нацыянальнай свядомасці.

А вось такой, як у нас цяпер, – непрачытанай і неспасцігнутай, не ўключанай у сучасны літаратурны працэс – яна можа толькі страчвацца і, нарэшце, зусім змоўкнуць. “Спадчына не ў мінулым, а з мінулага: яна – вектар, які паказвае дарогу, яна – аблічча ўчалавечанага часу” [2, с. 42], зазначае ўскрыўджаны паэт.

Маючы ўстойлівыя каардынаты, што абумоўлена яе выключнай амбівалентнасцю, спадчына нязменна мінулая і сучасная адначасова. Яе сутнасць, існасць – здабытак гісторыі, у той час як яе спецыфічнасць і непаўторнасць схавана ў чалавечых душах. А. Разанаў нават знайшоў глыбокую логіку ў тым, што ў жабрака забіраюць апошнія, у той час як багатаму даецца празмерна. Скарбам мінулага валодае той, хто мае сілу яго засвоіць, а хто не мае адпаведнай моцы – застаецца толькі ахоўнікам. Вартасць спадчыны не ў суме экспанатаў, а ў здольнасці апошніх адгукацца на рэха, якое звяртаецца да сучаснікаў іх жа галасамі. Калі ж рэха не адказвае, спадчына моўкне. Не захоўваецца, то знікае: “Спадчына адбываецца як суразмова, у якой тое, што ёсць, самаасэнсоўваецца, што яно ёсць” [2, с. 72].

Старажытнае беларускае прыгожае пісьменства ў выключнай ступені неактывізавана, яно

амаль не прысутнічае ў нацыянальнай духоўнай традыцыі. Падобную сітуацыю нельга растлумачыць толькі спецыфікай нашага культурнага развіцця, бо яна абумоўлена больш складанымі заканамернасцямі. А. Пушкін у 1830 г. пісаў: «К сожалению, старинной словесности у нас не существует. За нами темная степь, а на ней возвышается единственный памятник: “Слово о полку Игореве”». Старажытная літаратура ўспрымалася як выток новай, яе “младенческое состояние” (Д. Ліхачоў), чарнавік будучай класікі, той самы палімпсест.

Зыходзячы з такіх пазіцый, старадаўнюю літаратуру лічаць першапачатковым этапам новай, хоць гэта кардынальна адрозныя мастацкія сістэмы, не звязаныя “ни по задачам, ни по содержанию, ни по форме, ни по литературному стилю, ни по своей, так сказать, природе” (М. Нікольскі). Мы забываемся, што творы той эпохі маюць адметны лад свядомасці, спосаб мыслення мастака, ягонага бачання свету і адлюстравання-ўвасаблення. Мала таго, царкоўная кніжнасць успрымаецца як зыходны этап свецкай літаратуры, а таму і аналізуецца па прынцыпах апошняй. А твор, пазбаўлены канкрэтных умоў свайго мастацкага быцця, перастае ўспрымацца як эстэтычная з’ява.

Алесь Разанаў праводзіць своеасаблівы эксперымент, спрабуючы зразумець, якія эстэтычныя дасягненні беларусаў з даўніх часоў могуць адгукнуцца ў трэцім тысячагоддзі. І сам становіцца рэтранслятарам, узмацняльнікам, рэзанатарам нацыянальнай класічнай традыцыі. Да перастварэння скарынаўскіх твораў ён выдаў “Кнігу ўзнаўленняў”, што стала своеасаблівай жывой вадою для сучаснай нацыянальнай літаратуры, бо ўваскрэсіла для сучаснага карыстання (а не толькі для архіўна-музейных стэлажоў) значныя артэфакты, пра якія нават і не здагадваўся паспаліты чытач. У прадмове падкрэсліваецца: «*Адамкнутыя паэтычным ключом, нямельныя творы старажытнай літаратуры нанова ўваходзяць у рэчаіснасць і нанова прамаўляюць тое, што яны казалі ў свой час.*

Пры ўсёй сваёй разнастайнасці яны ўзаемадаюцца і, сабраныя ў “Кнігу ўзнаўленняў”, уяўляюць беларускі кніжны эпас» [3, с. 134].

Сам аўтар добра ўсведамляе, што ў гісторыі кожны чалавек знаходзіць нешта сваё, тое, што кліча яго, спадзяецца на водгук: “*гісторыя зноў-такі чалавекам успрымаецца і клічацца праз прызму сучаснасці, праз прызму таго, хто ён ёсць цяпер*”. Ён адмаўляецца ад увасаблення сярэднявечнага класічнага гераічнага эпасу, распрацаванага, багатага, узнёслага, засяроджваючыся на творах выразна анталагічнага, філа-

софскага зместу, у якіх паказана ўспрыманне беларускага Бога, Збавіцеля, свету, раю і пекла, асэнсаванне сутнасці жыцця і смерці. Усё гэта спрыяла поспеху перастварэнняў скарынаўскай спадчыны вядучым паэтам сучаснасці А. Разанавым.

Сваю прысутнасць у далёкім мінулым аўтар тлумачыць тым, што ў найбольш інтэнсіўныя часы жыцця нашага грамадства кардынальна мяняецца кантэкст гісторыі, нават мера кантэксту гэтай самай гісторыі. У праламленні на сябе ён нават паэтычна сцвярджае, што раптоўна пачаў пачуваць сябе жыхаром Вялікага Княства Літоўскага: “*І гэтак адчуванне дапамагае мне ўваходзіць, скажам, у кантэксты іншых народаў як свайму чалавеку. Проста жыхар Беларусі – я не маю ўваходу ў тыя самыя кантэксты. У Еўропе і па-за межамі яе мяне вельмі кепска ведаюць, амаль не ведаюць. Але калі я станаўлюся жыхаром Вялікага княства Літоўскага, я напросту ўваходжу ў Еўропу, мяне там прымаюць і ведаюць*” [4, с. 75].

У пэўнай ступені іранізуючы, А. Разанаў вельмі сур’ёзна ацэньвае падобную справу і яе перспектывы, бо разумее, якую ролю адыгрываюць у працэсе самаідэнтыфікацыі народа гістарычныя творы. Наш сучаснік сцвярджае, што эпас можа быць створаны не толькі на аснове гістарычных падзей або фальклору. Эпсам можа быць і ўзноўленая сума тых самых твораў, якія ўжо ў нас ёсць, але якія ляжаць у нашых запасніках, у нашай спадчыне, бо, паводле ягонага афарыстычнага выслоўя, “*эпас не доўгая форма, а доўгая дарога: з дому да дому*”. Адраджэнне падобных асноў будзе садзейнічаць таму, што, як прыгожа зазначыў паэт, пагроза нацыянальнаму існаванню не пасмее падступіцца да народа.

Як бачым, перад пісьменнікамі ўжо ў тыя часы стаяла выключная задача, з якой яны паспяхова справіліся, бо, валодаючы адмысловым талентам, здолелі выкласці “ў метрах” сваё ўспрыманне асноўных палажэнняў хрысціянства, нават растлумачыць сутнасць кожнага радка загаловаўнай хрысціянскай малітвы “Ойча наш”, значнасць роднай мовы для існавання нацыі: “если она до конца згинет, с нею згинуть” (В. Цяпінскі)

Якраз падобныя спробы знаходзяць водгукі ў наш час. А. Разанаў дасканала адчувае ток гісторыі, менавіта таму працэс звядзення кардынальна адрозных эпох стаў для яго значным этапам у творчай эвалюцыі. Ён знайшоў новы падыход да асэнсавання і засваення класічнай спадчыны і тым самым здолеў вылучыць тое сутнаснаўнутранае, што дазволіла паяднаць памкненні творцаў XVI і XXI стагоддзяў. Ён ужо не тэарэ-

тычна, як у зномах, а на практыцы даказвае, што паэтычны твор значны не тым гукам, які чуецца ў працэсе чытання, а тым рэхам, што ўзнікла пасля таго, як той сціхне. Калі гук-голос чуецца праз такі далёкі адрэзак часу, то гэта сведчыць пра ягоную сілу і дакладную інтанацыю, здольную паяднаць пакаленні. Менавіта таму дадзеная паэзія можа быць далучана да высокіх сфераў, бо, жывучы велічнымі ісцінамі, яна так і не паддалася нізкім. Калі б такое было дазволена, то яна проста знікла б, нібы тая птушка, што раптам развучылася лётаць, упала ў палёце і разбілася.

У структуру традыцыі заўсёды ўваходзіць і кампанент будучыні. Наш сучаснік успрымае традыцыю як дыялог таго, што ёсць, што было і, галоўнае, вызначальна-парадаксальнае, што будзе, як гэта ні падавалася б некаму дзіўным ці выразна супярэчлівым. Тут А. Разанаў блізкі да Т. Эліята, які ў эсе “Традыцыя і індывідуальны талент” сцвярджаў: “Новы твор мастацтва ўплывае адначасова на ўсе папярэднія мастацкія творы. Існыя помнікі мастацтва ствараюць ідэальны парадак, узгадняюцца паміж сабой, але гэты парадак непазбежна мяняецца са з’яўленнем сярод іх новага (сапраўды новага) мастацкага твора. І цяпер ужо, каб узнавіць дасканалую паслядоўнасць мастацкіх твораў, увесь папярэдні парадак абавязаны змяніцца, хоць бы крыху, і таму каштоўнасці кожнага мастацкага твора ў адносінах да ўсіх астатніх твораў прыстасоўваюцца і ствараюць паміж сабой новую ўзгодненасць... Мінулае змяняецца пад уздзеяннем сучаснага, як і сучаснае кіруецца ў сваім развіцці мінулым”.

Гэта азначае, што мінулае ў эстэтыцы, як і ў гісторыі ўвогуле, абсалютна непарадаксальнае, нягледзячы на тое, што яшчэ Ф. Шлегель усклікнуў: гісторык – гэта адвернуты назад прарок. Значныя духоўныя набыткі сучаснасці маюць моц і мажлівасць паўплываць на бытаванне папярэднікаў, прымусіўшы іх гаварыць праз стагоддзі на хвалі нашчадкаў, тым самым кардынальна змяніўшы код доступу. Узоры духоўнай традыцыі шыхтуюцца ў новы рад, надаючы самім сабе новае ўспрыманне і разуменне.

І цалкам мажліва, што цяпер зменіцца ўспрыманне многіх згаданых пісьменнікаў і іх твораў, якія набудуць новую ацэнку, і найперш гэта тычыцца Францыска Скарыны. Беларускае паэты XXI ст. выразна змяняе стаўленне да класічных асоб старажытнасці, што найперш абумоўлена ўспрыманням усходняга першадрукара як паэта. Калі раней лічылася, што толькі ў трох кнігах Ф. Скарыны, надрукаваных у Празе – “Іов” (1517), “Ісход” (1519), “Эсфирь” (1519), – змешчаны вершы, першыя ўзоры новай паэзіі Бела-

русі, то А. Разанаў услед за некаторымі вучонымі, у прыватнасці П. Беркавым, а хутчэй за ўсё, незалежна ад іх, інтуітыўна адчуў, што паміж вершамі першадрукара і праязнымі прадмовамі не існуе неперыходнай мяжы. Ужо існавала гіпотэза, што, запісаўшы прозу Ф. Скарыны вершамі, яе можна лічыць *паэзіяй*, бо ёй уласціва *parallelismus tenbrorum* (паралелізм членаў), у якіх у сваю чаргу дамінуе рытмічная адзінка біблейскага верша. А. Разанаў настолькі захоплены адкрыццём, што *забывае* не толькі *віршы* Ф. Скарыны, але і яго акавершы і акафісты з прадмоў, якія таксама, як лічыцца, належаць Ф. Скарыну. Параўнаем фрагмент арыгінала з “Предъсловія в Псалтирь” Ф. Скарыны: “*Псалом ест всея църквы единый глас, свята украшаеть. Псалом всякую противность, еже ест бога ради, усмиряеть. Псалом жестокое сердце мякчить и слезы с него, яко бы со источника, изводитъ. Псалом ест ангельская песнь, духовный темъян, вкупе тело пѣнием веселитъ, а душу учитъ*” [5, с. 17]. І ягонае перастварэнне А. Разанавым, якое нават знешне ўжо набывае новае ўцялесненне:

*Псалом – суадзіны голас
усёй царквы Багаіснай,
ён упрыгожвае набажэнства
і аздабляе свята,
а ростыркі,
злыбеду,
варажнечу
дзеля Ёсывышняга Бога
змірае.
Нават каменная сэрца
псалом расчульвае і змякчае,
і слёзы з яго вытачае,
быццам ваду з крыніцы.
Псалом – песнаспеў анёльскі,
цімвян духоўны:
вучыць душу, а цела
вяселиць спевам [6, с. 11].*

Першыя спробы ўвасаблення спрадвечнай мудрасці былі здзейснены нашым сучаснікам у 1995 г., калі ён перастварыў “Предисловіе доктора Франціска Скорины в книгу Исуса Сирахова” пад адметным загаловам “У сціплыя словы ўкладаючы розум вялікі” (“во кратких словах великий и многый розум замыкаючи” – гучала ў арыгінале); “Предисловіе доктора Франціска Скорины с Полоцька в книги Иудиф-вдовицы” пад тытулам “Як пчолы бароняць вуллі свае”; “Предисловіе доктора Франціска Скорины с Полоцька в книгу Песнь Песням царя Саломона” под заглавиєм “Прарочыў цар Саламон”. Яны былі надрукаваны ў часопісе “Крыніца” (1995, № 9). Цяпер, амаль праз чвэрць стагоддзя, тытанічная праца завершана.

Алесь Разанаў практычна сцвердзіў канцэпцыю паэтычнага пачатку прадмоў Ф. Скарыны на сэнсавым, лексічным, сінтаксічным, стылявым узроўнях, ні на хвіліну не выпускаючы вялікі эстэтычны пачатак запаветаў першадрукара: ён здолеў не толькі спасцігнуць апошняе, але і данесці яго праз стагоддзі да нашага сучасніка.

*Понеже от прирожения
звери, ходящие в пустыни,
знают ямы своя;
птицы, летающие по воздуху,
ведать гнезда своя;
рыбы, плавающие по морю,
и в реках
чуют виры своя;
пчелы и тым подобная
боронять ульев своих, –
тако ж и люди,
игде зародилися и ускармлиены
суть по бозе,
к тому месту великую
ласку имеют [5, с. 45].*

*Як звяры,
што блукаюць у пушчы,
ад нараджэння
ведаюць сховы свае,
як птушкі,
што лётаюць у паветры,
помняць
гнезды свае,
як рыбы,
што плаваюць у моры і ў
рэках,
чуюць віры свае
і як пчолы
бароняць вуллі свае –
гэтак і людзі
да месца, дзе нарадзіліся
і ўзадаваны ў Бозе,
вялікую ласку маюць [6, с. 116].*

Надзвычай складаная задача стаяла перад нашым сучаснікам. Аднак А. Разанаў знаходзіць неабходныя паэтычныя сродкі, каб перадаць мудрасць і прыгажосць урачыстых прадмоў-пропаведзяў вялікага асветніка і паэта, даволі часта ўзбагачаючы іх уласнымі дыямантамі. Паціна часу пакрыла багет і фарбы старадаўніх карцін, якімі можна ўявіць згаданыя ўзоры мастацкага слова Сярэднявечча, тым самым надаўшы ім неабходны шарм і высакароднасць, што дазваляла заняць адпаведнае месца ў айчынным пантэоне. Адноўленыя ж вопытнаю і ў той жа час ашчаднаю рукою майстра, яны заблішчэлі ўжо не напластаваннямі часу, а рэальнымі блікамі жыцця. Бо аднаўляў-рэстаўраваў класічныя артэфакты не рамеснік, а таленавіты творца з сэнсарным духоўным пачуццём часу. Ю. Тувім неяк згадваў, што перакладзены верш павінен паказваць той самы час, што і арыгінал, а праца перакладчыка роўнавялікая дзейнасці гадзіннікавага майстра. А. Разанаў пераводзіць стрэлкі часу дакладна і беспамылкова.

Алесь Разанаў спасціг паэтыку старабеларускай традыцыі і авалодаў ёй. Адмаўляючыся ад літаральнага тлумачэння тэксту, ён адыходзіць ад падманнага сугучча старажытнага маляўнічага слова, імкнучыся захаваць сэнс і рытміку. Гучанне і арыгінала, і новага арыгінала сугучна. Сучасны чытач трапляе ў залежнасць ад рытмалагічнага ладу, які дасягаецца выключным майстэрствам паэта і яго абсалютным музычным сыхам. Камертон гучання мінулага адэкватны ягонаму рэху і рэтрансляцыі ў наш дзень.

У горніх сферах быцця сучаснай беларускай мовы надзвычай цяжка знайсці адпаведныя паралелі стыхіі высокай кніжнасці, якая мела слаўныя традыцыі, бо была асветлена промнямі вялікай паэзіі стараславянства. Менавіта таму іх механічнае ўключэнне ў сучасны тэкст нагадвае дыямент на лахманах. Гэта добра адчувае наш сучаснік, які адмаўляецца ад слоў *понеже, благій, изрядных, благодати, прелесть*. Ён замяняе іх уласнымі словамі, прыдуманымі і створанымі менавіта для падобных сітуацый. Слова *бачнае знакаванне, лагодань, з'яўленыя знакаванні* загучалі натуральна і адэкватна сярэднявечнай традыцыі. Нават нейтральнае, здавалася б, слова *тайны* замяняе на *таемствы*, якое гучыць і па-беларуску, і ўзвышана. Хоць трэба адзначыць, што ўсё ж такі разанаўскае *“і моцна хацеў”* саступае скарынаўскаму *“И возръвновал есть тому”*, бо ў апошнім чуецца не толькі памкненне ўнука працягнуць справу дзеда, але і класічнае чалавечае – пераўзысці ўжо не толькі родзіча, але і суперніка ў велічнай справе. Падобныя сэнсавыя глыбіні А. Разанаў заўсёды вылучае, бо ён упэўнены, што ў перакладзе вершаў трэба ісці за тым, за чым ідуць яны: перакладаць не словы і не строфы, а тое, што перакладаюць яны, вершы, – сэнс, гукасэнс, духасэнс. Тым болей, што менавіта таму пераклад у асобных выпадках можа быць больш дасканалым, чым арыгінал.

Як вядома, амаль усе народы могуць чытаць на роднай мове Уільяма Шэкспіра, за выключэннем, зразумела, англічан, бо ягоныя творы напісаныя на стараанглійскай мове. Кніга Алеся Разанава дапаможа сучаснікам прачытаць *сёння* напісанае *не сёння*, звярнуцца *людю паспалітаму* да вечнай спадчыны вялікага асветніка і друкара.

Спіс літаратуры

1. **Разанаў, А.** Лясная дарога : версэты / А. Разанаў. – Мінск : Логвінаў, 2005. – 200 с.
2. **Разанаў, А.** Сума немагчымасцяў : зномы / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2009. – 122 с.
3. **Разанаў, А.** Кніга ўзнаўленняў / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2005.
4. **Разанаў, А.** 3 апокрыфа ў канон : гутаркі, выступленні, нататкі / А. Разанаў. – Мінск : І. П. Логвінаў, 2010. – 130 с.
5. **Скарына, Ф.** Творы : прадмовы, сказанні, пасляслоўі, акафісты, пасхалія / Ф. Скарына. – Мінск : Навука і тэхніка, 1990. – 207 с.
6. **Разанаў, А.** Францыск Скарына. Маём найбольшае самі : Кніга перастварэнняў / А. Разанаў. – Мінск : Маст. літ., 2017. – 223 с.

Іван ШТЭЙНЕР,
доктар філалагічных навук.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА ЯК ПРЭЦЭДЭНТНАЕ ІМЯ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІНГВАКУЛЬТУРЫ

*Ёсць полацкі менталітэт –
ад Еўфрасінні, ад Скарыны.*

Рыгор Барадулін.

Тэорыя прэцэдэнтнасці, якая ўпершыню была прапанавана і тэарэтычна абгрунтавана рускім даследчыкам Ю. Каравулавым, сёння выступае адным з найноўшых лінгвістычных напрамкаў, звязаных з апісаннем нацыянальнай карціны свету ў кожнай мове. У кантэксце сучасных даследаванняў сістэма прэцэдэнтных феноменаў (прэцэдэнтны тэкст, прэцэдэнтнае выказванне, тэкставая рэмінісцэнцыя, прэцэдэнтнае імя і інш.) суправаджаецца павышанай увагай даследчыкаў (Ю. Каравулаў, Ю. Сарокін, А. Супрун, В. Красных, С. Ахмедава і інш.) і набывае ўсё большае тэарэтычнае асэнсаванне і практычнае абгрунтаванне [2; 5; 6; 7; 8; 9; 12; 13].

Да прэцэдэнтных імёнаў прынята адносіць вядомыя большай частцы прадстаўнікоў пэўнай лінгвакультурнай супольнасці ўласныя імёны, якія ўваходзяць у яе кагнітыўную базу, яны актуальныя ў працэсе камунікацыі, мастацкім, публіцыстычным дыскурсах і сведчаць пра нацыянальную ідэнтычнасць народа. Прэцэдэнтнае імя можа быць звязана з шырокавядомым тэкстам або паказальнай сітуацыяй, якая змяшчае ў сабе тыя ці іншыя культурна-гістарычныя канатацыі.

Лінгвакультура – гэта культура, увасобленая і замацаваная ў знаках мовы. Змест беларускай лінгвакультуры складаецца з сукупнасці ведаў яе носьбітаў пра гістарычнае мінулае народа, яго духоўныя арыенціры, нацыянальныя сімвалы, увасобленыя ў змесце прэцэдэнтных тэкстаў і прэцэдэнтных імёнаў.

Прэцэдэнтныя імёны выяўляюць нацыянальную рэчаіснасць, нацыянальны характар і нацыянальную ментальнасць народа. Апрача таго, прэцэдэнтнае імя выступае як важны складнік нацыянальнай карціны свету, у якой праз народную самасвядомасць выяўляюцца стэрэатыпы ацэнкі рэчаіснасці. Да прэцэдэнтных імёнаў беларускай лінгвакультуры можна з поўным правам аднесці найменні слыхных гістарычных і культурных дзеячаў Беларусі – Еўфрасінні Полацкай, Льва Сапегі, Францыска Скарыны, Сымона Буднага, Васіля Цяпінскага, Кастуся Каліноўскага, Уладзіміра Караткевіча, Васіля Быкава

і інш. Заўважым, што яшчэ ў 1970 г. рашэннем ЮНЕСКА імя Францыска Скарыны, як і імёны выдатных дзеячаў рускай культуры і літаратуры М. Ламаносава, А. Пушкіна і іншых, было занесена ў спіс “Выдатныя дзеячы славянскай культуры”, юбілейныя даты якіх адзначаюцца сёння ва ўсім свеце. Да таго ж 1990 год, калі святкавалася 500-годдзе з дня нараджэння нашага першадрукара, быў аб’яўлены Міжнародным годам Францыска Скарыны.

Мэта нашага даследавання – выявіць моўныя сродкі рэпрэзентацыі прэцэдэнтнага імя **Францыск Скарына** ў мастацкім і публіцыстычным дыскурсах, а таксама ў сучасным вучнёўскім і студэнцкім асяроддзі. Прадметам увагі стала лінгвакультуралагічная інфармацыя, якая ўтрымліваецца ў выглядзе культурна-гістарычных канатацый у семантыцы дадзенага прэцэдэнтнага імя. У працэсе даследавання знайшоў прымяненне метада асацыятыўнага эксперыменту на слова-стымул *Скарына* ў моладзевым асяроддзі.

Прэцэдэнтнае імя **Францыск Скарына** мае шырокую моўную рэпрэзентацыю ў беларускім мастацкім дыскурсе. У мове мастацкай літаратуры выяўлены багаты лексічны матэрыял, праз які ствараецца шматгранны вобраз гэтай асобы. У даследаванні прааналізаваны творы М. Багдановіча, У. Караткевіча, П. Броўкі, М. Танка, Г. Бураўкіна, Р. Барадуліна, Н. Гілевіча, А. Канапелькі, А. Петрашкевіча, А. Дудара, Ю. Касцюка, А. Аркуша і інш.

На аснове атрыманых звестак змадэлявана ядро і перыферыя прэцэдэнтнага імя. Да складнікаў ядра можна аднесці наступныя намінацыі, якія сустракаюцца ў мове мастацкіх твораў: *Францыск; Францішак; Скарына; зямляк; дружа Францішак; з Полацка сын Лукаша; палачанін; юнак з берагоў Дзвіны; стамлёны друкар; мой разумны, няўрымслівы продак; найлепшы друкар; мужны сейбіт кніг і асветы; доктар лекарскіх навук; з жаданнем неспатольным маладзён; дапытлівы палачанін; славуты Скарына і інш.*

Прэцэдэнтнае імя валодае складанай структурай і ўяўляе сабой моўны знак, пры ўжыванні якога ў працэсе камунікацыі ажыццяўляецца

зварот не да ўласна дэнатата, а да набору яго дыферэнцыйных прымет. Даследаванне тэматыкі мастацкіх кантэкстаў, у мове якіх вербалізуецца прэцэдэнтнае імя **Францыск Скарына**, дазваляе вылучыць наступныя дыферэнцыйныя прыметы, што складаюць яго перыферычны змест:

1) 'выключная роля Ф. Скарыны ў гісторыі і станаўленні беларусаў як этнасу' (15 кантэкстаў): *Мы, беларусы, раз / І назаўсёды павінны / Помніць – да дамавіны – / Час нараджэння нас – / Час нараджэння Скарыны* (Р. Барадулін. Самота паломніцтва); *Я ўсё жыццё сваё стараўся: / Выдаваў і множыў першадрукі, / Каб народ свядомым заставаўся, / Беларусамі былі і прапраўнукі* (Ю. Касцюк. Каля помніка Скарыне); *Марыў калісьці славуты Скарына, / "Ціснучы" кнігі на мове бацькоў: / Простаму люду ў роднай краіне / Зробіць даступнай ён мудрасць вякоў* (Н. Гілевіч. Мара Скарыны); *Гравюры Скарыны! / Ён выказаў іх / На спаконвечным / Дрэве гісторыі / Свайго народа, / Хоць мог бы падабраць / І больш падатлівы, / І больш удзячны / Матэрыял. / І выказаў ён іх... / Промнем сваёй веры і любові да народа* (М. Танк. Гравюры Скарыны);

2) 'Скарына – першадрукар' (6 кантэкстаў): *І не проста ўжо рытнуў запознены крок / І дымком пацягнула ад фабрык – / Гэта рытнуў Скарыны друкарскі станок, / Гэта пахне друкарскаю фарбай* (Г. Бураўкін. Полацкая балада); *Шматгалоссе дрымурых бароў, / Подых ніў, васільковыя кветкі / Нарадзілі яго друкаром – / Мужным сейбітам кнігі і асветы* (А. Канапелька. На зямлі, дзе іскрыцца Дзвіна...); *Людское сэрца радасцю ўразіць / Адразу змог адзіны і часны міг, / Як са станка плылі у Злата Празе / Цяглінікі беларускіх кніг* (В. Лукша. Апошні сон Францыска Скарыны);

3) 'згадкі пра пэўныя біяграфічныя факты Ф. Скарыны' (6 кантэкстаў): *Едзе Скарына Францішак у Рыгу / з бацькам у першы гандлёвы свой шлях* (Д. Бічэль. Першае падарожжа); *Быў у гэтых краях, прынамсі, адзін палачанін, / які выправіўся юнаком у далёкі Кракаў, / звалі яго Францішак* (А. Аркуш. Вавэль);

4) 'перашкоды з боку дзяржавы і царкоўных дзеячаў у ажыццяўленні Ф. Скарынам кнігавыдавецкай дзейнасці' (5 кантэкстаў): *Выгнанне. Выгнанне. / Па волі зямных багоў / Спалілі браты-хрысціяне / Кнігі пра Бога свайго* (У. Караткевіч. Скарына пакідае Радзіму); *Я веру, Скарыну таксама, / Касцёр наш падсобіць на неба – / Асудзяць яго на спаленне нашчадкі...* (Я. Сіпакоў. Кантрабанда);

5) 'сусветнае значэнне Ф. Скарыны як гуманіста, асветніка і першадрукара' (4 кантэксты): *Францыск Скарына быў з тых, першых, хто, кажучы сучаснымі словамі, стварыў стартавую пляцоўку для рыўка Чалавецтва ў яго-*

Валяр'ян Янушкевіч. Помнік Францыску Скарыну.
Ліда. Фота Яўгена Шурмея.

ную неабсяжную будучыню. Гэты беларус быў з тых, самых першых, што стварылі лепшых з нас такімі, якія мы ёсць (У. Караткевіч. Францыск Скарына).

Названыя дыферэнцыйныя прыметы, рэалізаваныя ў прыведзеных моўных кантэкстах, як правіла, утрымліваюць у сабе станоўчы ацэначны кампанент, што пацвярджаецца разнастайнымі лексічнымі сродкамі – прыметнікамі *разумны, годны, славуць*; дзеяслоўнымі словазлучэннямі тыпу *здзейсніў подзвіг, людское сэрца радасцю ўразіць*; перыфразаў: *Я з той краіны, што ў век беспрасветны / Ясны прамень нарадзіла – Скарыну* (К. Цвірка. Я з той краіны).

У працэсе выяўлення моўнай рэпрэзентацыі прэцэдэнтнага імя **Францыск Скарына** ў беларускім публіцыстычным дыскурсе даследаваны матэрыялы такіх беларускіх інфармацыйных парталаў, як *belta.by, tut.by, zviazda.by, sb.by* і інш. Разгледжаны беларускамоўныя публіцыстычныя тэксты апошніх гадоў, змешчаныя на сайтах рэспубліканскіх і мясцовых выданняў "Звезда", "Літаратура і мастацтва", "Полацкі веснік" і інш.

Ядро прэцэдэнтнага імя **Францыск Скарына** ў мове публіцыстычнага дыскурсу ўтрымлівае варыянты імя першадрукара (*Францыск, Францішак*) і ў параўнанні з літаратурнымі творамі не вызначаецца багаццем вобразна-выяўлен-

Аляксей Глебаў. Помнік Францыску Скарыну. Полацк.

чых сродкаў. Аднак у моўнай тканіне тэкстаў розных жанраў дастаткова часта сустракаюцца такія “ўласнапубліцыстычныя” экспрэсіўныя канструкцыі, як “Скарына крочыць па свеце”, “Не знікне слова друкара”, “Высакародная мэта Францыска Скарыны”, “Такі разнастайны Скарына”, а таксама запамінальныя загаловкі, напрыклад: “Не толькі пра Скарыну” [10]; *Пройдзе імпрэза “Мне чарку акавіты!, або Чаму Скарына не меў моўнага бар’ера ў Еўропе”* [11] і інш.

Аналіз зместу сучасных публіцыстычных тэкстаў дазваляе вылучыць на перыферыі прэцэдэнтнага імя **Францыск Скарына** наступныя дыферэнцыйныя прыметы:

1) ‘ушанаванне памяці пра Ф. Скарыну’. Тэматыка большасці публіцыстычных артыкулаў – мемарыялізацыя памяці першадрукара (помнікі Ф. Скарыну не толькі ў Беларусі, але і за яе межамі – у Вільнюсе, Кракаве, Кіеве і іншых гарадах); правядзенне ў 2017 г. урачыстасцей, разнастайных мерапрыемстваў з нагоды святкавання 500-годдзя беларускага кнігадрукавання; ажыццяўленне агульнанацыянальнага праекта па перавыданні кнігі Скарыны (2013 – 2017); адкрыццё кніжных выставаў; шырокае асвятленне ініцыятывы прадстаўнікоў беларускай інтэлігенцыі надаць Нацыянальнаму аэрапорту Рэспублікі Беларусь імя Францыска Скарыны;

2) ‘сучасная інтэрпрэтацыя асветніцкай і гуманістычнай дзейнасці Ф. Скарыны’. У прааналізаваных публіцыстычных матэрыялах, змешчаных на розных інтэрнэт-рэсурсах, асвятляецца роля першай друкаванай кнігі ў беларускай і сусветнай гісторыі; абмяркоўваюцца аспекты асветніцкай і гуманістычнай дзейнасці першадрукара з пазіцыяй сучаснага грамадства; падчас правядзення ў 2015 г. у Мінску 6-га Міжнароднага кангрэса беларусістаў уздымалася пытанне кананізацыі Францыска Скарыны;

3) ‘новыя звесткі з біяграфіі і творчасці першадрукара’: *У ватыканскіх архівах знойдзены новыя звесткі пра Францішка Скарыну* [14]; *Украінская даследчыца: першую беларускую кнігу надрукавалі ў Магілёве за 13 гадоў да Скарыны?* [1].

У 2016 г. арганізатары грамадскай кампаніі “Наша 500-годнасць” заклікалі напярэдадні юбілейнага 2017 года да папулярызацыі ведаў пра дзейнасць першадрукара. Назва “500-годнасць” (‘500-годдзе + годнасць’) выяўляе важнасць юбілейнай падзеі для ўсведамлення нацыянальнай годнасці і гонару беларусаў.

Асацыятыўны змест прэцэдэнтнага імя **Францыск Скарына** ў сучаснай беларускай лінгвакультуры даследаваны таксама шляхам праведзенага асацыятыўнага эксперымента, у працэсе якога ў навучэнцаў і студэнтаў выяўлены агульныя, фонавыя веды, пэўны асацыятыўна-культурны фон, звязаны з імем гэтага культурнага дзеяча эпохі Адраджэння. Праведзены эксперымент пацвердзіў гіпотэзу, што прэцэдэнтнае імя **Францыск Скарына** займае важнае месца ў нацыянальнай карціне свету беларусаў і мае разгалінаваную структуру, утрымліваючы ў сваім змесце этнаспецыфічныя рысы.

Асноўная адзінка аналізу ў нашым даследаванні – асацыятыўная структура, г. зн. два аб’екты, паміж якімі існуе асацыяцыя. Мы разглядаем мінімальную асацыятыўную структуру, якая складаецца з двух слоў – стымула і рэакцыі ($S > R$), напрыклад: **СКАРЫНА** > першадрукар.

Удзельнікамі анкетавання сталі студэнты Віцебскай дзяржаўнай акадэміі ветэрынарнай медыцыны (біятэхналагічны факультэт) і Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя П. М. Машэрава (філалагічны і біялагічны факультэты), а таксама навучэнцы Віцебскага кадэцкага вучылішча. Агульная колькасць запоўненых анкет – 102. Узрост інфармантаў – ад 13 да 22 гадоў. Удзельнікі запаўнялі анкету, дзе на слова-стымул **СКАРЫНА** трэба было адказаць першым словам, якое прыходзіць на памяць у сувязі з прапанаваным словам. Так званыя свабодны асацыятыўны эксперымент спалучаўся ў апытанні з накіраваным асацыятыўным эксперыmentам. Былі пададзены наступныя палі для запаўнення: “Скарына (які?)”; “Скарына

(што зрабіў?)”, а таксама пытанні, звязаныя з веданнем асноўных біяграфічных фактаў Францыска Скарыны.

Аналіз першай свабоднай асацыяцыі на слова-стымул *СКАРЫНА* паказаў, што найбольш частотны адказ *Скарына – першадрукар* (30 інфармантаў). Блізкія па сваім сэнсавым нападуненні адказы нахшталт: *друкар* (8), *кнігадрукар* (6), *кнігадрукаванне* (1), *друкарскі станок* (3), *друкаванне* (2) і інш. Такім чынам, агульная колькасць адказаў такога тыпу на слова-стымул *СКАРЫНА* – больш за 60, што складае каля 60% ад агульнай колькасці рэакцый.

Другая вялікая семантычная група асацыяцый, якія характарызуюць асаблівасці ўспрымання навучэнцамі і студэнтамі прапанаванага прэцэдэнта імя, – асацыяцыя *Скарына – кнігі* (22 адказы, або каля 22% ад агульнай колькасці рэакцый): *кніга* (5), *кнігі* (5), *падручнік* (2), *Біблія* (1), *“Псалтыр”* (2), *першая азбука* (2), *беларуская азбука* (1), *буквар* (2), *першы буквар* (1), *зрабіў буквар* (1). Цікавым падаецца той факт, што ў адказах былі засведчаны 11 рэакцый *пісьменнік*. А гэта азначае, што многія асацыяруюць дзейнасць нашага славянскага земляка найперш з яго пісьменніцкай справай. Зразумела, што хоць Ф. Скарына і напісаў прадмовы да кнігі *Біблія*, аднак пісьменнікам у сучасным разуменні яго можна лічыць умоўна.

Астатнія асацыяцыі адзінкавыя і адлюстроўваюць гістарычны перыяд жыцця першадрукара (*эпоха Адраджэння – 1, XVI ст. – 1*); утрымліваюць звесткі пра яго асветніцкую дзейнасць (*асветнік – 4, асвета – 1, грамадскі дзеяч – 1, дзеяч – 1* і інш.), даюць ацэнку гуманістычнай дзейнасці (*вялікі гуманіст – 1, вядучы гуманіст – 1*). Прааналізаваны таксама рэакцыі, якія сведчаць пра індывідуальны вопыт удзельнікаў анкетавання. Так, у межах адной групы адзначаны варыянты *Скарына > як Таранеўскі* (2), *Таранеўскі* (1). Гэтае прозвішча мае выкладчык гісторыі беларускай літаратуры ВДУ імя П. М. Машэрава, знешне вельмі падобны да Ф. Скарыны. Сустрэліся і такія адказы: *мудрасці пачало, спакушэнне Ф. Скарыны, абарона дысертацыі*. Відавочна, што на інфармантаў паўплывала пастаноўка студэнтамі філалагічнага факультэта спектакля па аднайменнай п’есе І. Штэйнера «Мудрасці зачало і канець...» або *Спакушэнне Скарыны* ў снежні 2016 г. падчас правядзення «Фестывалю беларускага слова».

Эдуард Астаф’еў. Помнік Францыску Скарыну. Прага.

На пытанне накіраванага асцыятыўнага эксперыменту *СКАРЫНА* (які?) атрыманы прыметнікавыя асацыяцыі, якія ў розных аспектах характарызуюць асобу першадрукара: *разумны* (14), *адукаваны* (8), *таленавіты* (7), *вялікі* (7), *знакаміты* (4), *вядомы* (3), *вучоны* (3), *працавіты* (2), *мудры* (2), *добры* (2). Да адзінкавых асацыяцый адносяцца наступныя: *цікавы, выдатны, мудры, здольны, патрыятычны, з вусамі, прыгожы, выдатны вучоны таго часу, ведаў 15 моў, вучыўся ў Італіі* і інш.

Структура асацыяцыі *СКАРЫНА* (што зрабіў?) уключае дзеяслоўныя рэакцыі, якія дапаўняюць групы рэакцый, вызначаныя ў выніку свабоднага асацыятыўнага эксперыменту (*Скарына – першадрукар, Скарына – кнігі*): *друкаваў кнігі* (17), *надрукаваў першую кнігу* (3), *пераклаў Біблію* (5), *надрукаваў Біблію* (3), *пісаў кнігі* (3), *першы надрукаваў кнігу* (4), *друкаваў імат кнігі* (1), *надрукаваў першую кнігу на Беларусі* (1), *надрукаваў некалькі кнігі першым* (1), *выдаў першую кнігу сярод усходніх славян* (1), *даў славянам кнігу* (1), *першы надрукаваў кнігі на беларускай мове* (1), *заснаваў кнігадрукаванне* (1), *раздрукаваў кнігі першым* (1) і інш.

Зафіксаваны вербальныя асацыяцыі, якія падкрэсліваюць цесную сувязь Ф. Скарыны з беларускай дзяржаўнасцю, духоўнай культурай Беларусі, а таксама яго ролю ў фарміраванні этнічнай самасвядомасці беларусаў, што ў часы ВКЛ цэментавалася найперш роднай беларускай мовай: *Беларусь* (1), *Вялікае Княства Літоўскае* (1), *даў пачатак беларусам* (1), *духоўная культура* (1), *беларуская мова* (2). Між тым сустракаюцца, на жаль, памылковыя і нават кур’ёзныя адказы: *вынайшаў пісьменнасць* (1), *першы стварыў азбуку* (2), *перапісаў кнігі* (1), *пісаў вершы* (1), *першы вучэбнік* (1), *першы падручнік* (1) і інш.

Аналіз адказаў на пытанні, звязаныя з веданнем біяграфіі нашага знакамітага суайчынніка, дазваляе сцвярджаць, што навучэнцы і студэнты ў цэлым добра ведаюць асноўныя этапы жыцця і дзейнасці Ф. Скарыны. Так, гады яго жыцця правільна назвалі 79 чалавек (77% ад агульнай колькасці адказаў). Трэба заўважыць, што многія з удзельнікаў апытання згадвалі юбілейны 2017 год, што, відаць, і дапамагло ім правільна ўказаць дату нараджэння. На пытанне “У якім горадзе нарадзіўся Ф. Скарына?” атрымана 85 правільных адказаў (83% ад агульнай колькасці). 47 правільных адказаў (46% ад агульнай колькасці) дадзена на пытанне “У якіх гарадах Ф. Скарына выдаваў свае кнігі?”. Назвы кніг, надрукаваных Скарынам, правільна прывялі 63 інфарманты (61,7% ад агульнай колькасці адказаў). Веданне назвы горада, у якім памёр і пахаваны Скарына, прадэманстравалі 52 чалавекі (51% ад агульнай колькасці адказаў).

Атрыманы ў працэсе асацыятыўнага эксперыменту моўны матэрыял дазваляе пранікнуць у глыбіні свядомасці моўнай асобы, ён карысны не толькі для сацыялінгвістычных і лінгвакультуралагічных даследаванняў, але і для вырашэння некаторых педагагічных праблем у працэсе фарміравання патрыятызму, грамадзянскасці і нацыянальнай самасвядомасці маладога пакалення беларусаў. Як сведчыць праведзены асацыятыўны эксперымент, нягледзячы на тое, што прэцэдэнтнае імя **Францыск Скарына** добра пазнавальнае ў моладзевым асяроддзі Віцебшчыны, невялікая частка апытаных навучэнцаў і студэнтаў мае памылковае ўяўленне пра дзейнасць першадрукара.

Такім чынам, прэцэдэнтнае імя **Францыск Скарына** дастаткова частотнае ў беларускай лінгвакультуры. На карысць яго “прэцэдэнтнасці” сведчыць таксама значная словаўтваральная актыўнасць наймення, якая тлумачыцца не змяншэннем з цягам часу, а ўзмацненнем увагі даследчыкаў да гісторыка-культурнай значнасці таго, што было зроблена нашым земляком пяць стагоддзяў назад. Гэта пацвярджаюць запатрабаваныя сёння ў публіцыстычным (ды і ў навуковым) ужытку дэрываты *скарыназнавец / скарыназнаўца, скарыназнаўства, скарынаўскі, скарыніяна* і інш.

Сёння, у наш час, калі адбываецца адраджэнне і вяртанне сучаснікам Скарынавай спадчыны, варта працягваць і ўзмацняць папулярнасць постаці беларускага першадрукара, а таксама даступна, рознымі спосабамі – сродкамі рэкламы, правядзеннем разнастайных выхаваўчых мерапрыемстваў і вечарын, арганізацый кніжных выставаў, паказам дакументальных фільмаў – тлумачыць здзейснены Францыскам Скарынам у эпоху Адраджэння асветніцкі і гуманістычны подзвіг.

Спіс літаратуры

1. **Арсёнаў, А.** Украінская даследчыца: першую беларускую кнігу надрукавалі ў Магілёве за 13 гадоў да Скарыны? [Электронны рэсурс] / А. Арсёнаў. – Рэжым доступу: <http://nn.by/?c=ar&i=153305> <http://nn.by/?c=ar&i=153305>. – Дата доступу: 18.01.2017.
2. **Ахмедова, С. Н.** Феномен прецедентности в современных лингвистических исследованиях [Электронный ресурс] / С. Н. Ахмедова // Филология и литературоведение. – 2015. – № 2. – Режим доступа: <http://philology.snauka.ru/2015/02/1186>. – Дата доступа: 13.03.2017.
3. **Весьялуха, М.** Скарыну прысвячаецца [Электронны рэсурс] / М. Весьялуха. – Рэжым доступу: <http://zviazda.by/be/news/20160219/1455909950-skarynu-prysvyachaetsa>. – Дата доступу: 18.01.2017.
4. **День беларускай пісьменнасці** [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.belta.by/infographic/view/den-belorusskoj-pismennosti>. – Дата доступа: 13.03.2017.
5. **Захаренко, И. В.** Лингвокогнитивные аспекты функционирования прецедентных высказываний [Текст] / И. В. Захаренко, В. В. Красных // Лингвокогнитивные проблемы межкультурной коммуникации. – М., 1997. – С. 100 – 115.
6. **Захаренко, И. В.** Прецедентное высказывание и прецедентное имя как символы прецедентных феноменов / И. В. Захаренко, В. В. Красных, Д. Б. Гудков, Д. В. Багаева // Язык, сознание, коммуникация. – Вып. 1. – М., 1997. – С. 82 – 103.
7. **Караулов, Ю. Н.** Роль прецедентных текстов в структуре и функционировании языковой личности [Текст] / Ю. Н. Караулов // Научные традиции и новые направления в преподавании русского языка и литературы: доклады советской делегации на VI конгрессе МАПРЯЛ. – М., 1996. – С. 105 – 126.
8. **Караулов, Ю. Н.** Русский язык и языковая личность [Текст] / Ю. Н. Караулов. – М.: Наука, 1987. – 264 с.
9. **Красных, В. В.** Когнитивная база и прецедентные феномены в системе других единиц и в коммуникации / В. В. Красных, Д. Б. Гудков, И. В. Захаренко, Д. В. Багаева // Вестник МГУ. – Сер. 9. Филология. – 1997. – № 3. – С. 62 – 75.
10. **Не толькі пра Скарыну** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.main.lim.by/?p=2602>. – Дата доступу: 13.03.2017.
11. **Пройдзе імпрэза “Мне чарку акавіты!, або Чаму Скарына не меў моўнага бар’еру ў Еўропе”** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <http://www.rh.by/by/361/20/13183/>. – Дата доступу: 18.01.2017.
12. **Сорокин, Ю. А.** Прецедентный текст как способ фиксации языкового сознания / Ю. А. Сорокин, И. М. Михалева // Язык и сознание: парадоксальная рациональность. – М., 1993. – С. 98 – 117.
13. **Супрун, А. Е.** Текстовые реминисценции как языковое явление / А. Е. Супрун // Вопросы языкознания. – 1995. – № 6. – С. 17 – 29.
14. **У ватыканскіх архівах знойдзены новыя звесткі пра Францішка Скарыну** [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://news.tut.by/culture/502596.html> <https://news.tut.by/culture/502596.html>. – Дата доступу: 18.01.2017.
15. **Шуйская, А.** Слова живое: шляхам асветніцтва і дабрыні. Як Полаччына святкавала “Скарынаўскія дні” [Электронны рэсурс] / А. Шуйская. – Рэжым доступу: <http://www.pvestnik.by/?p=17742>. – Дата доступу: 13.03.2017.

Алена ДЗЯДОВА,
кандыдат філалагічных навук, дацэнт,
Кацярына ПІВАВАР,
аспірант кафедры беларускага мовазнаўства
Віцебскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя П. М. Машэрава.

Аўтары ахвяруюць ганарар на развіццё часопіса.

АДМЕТНАСЦІ ЎВАСАБЛЕННЯ ВОБРАЗА ФРАНЦІШКА СКАРЫНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ПАЭЗІІ ХХ – ПАЧАТКУ ХХІ ст.

УДК 821.161.3'06-1:002.2:655.11:008*Ф.Скарына

У артыкуле разглядаюцца адметнасці ўвасаблення вобраза Францішка Скарыны ў паэзіі ХХ – пачатку ХХІ ст. Выразныя намінацыі ўсходнеславянскі асветнік набывае ў лірычных творах М. Танка (вандроўнік), У. Караткевіча (выгнаннік), Н. Гілевіча (гуманіст-летуценнік), Л. Рублеўскай (садоўнік) і інш. Маральна-этычны і духоўны свет лірычнага героя (гуманіста) ствараецца паэтамі пасродкам выкарыстання дакладных дэталей і мастацкай выдумкі.

Ключавыя словы: *лірычны герой, Францішак Скарына, канкрэтна-фактаграфічныя дэталі, мастацкая выдумка.*

The article considers the peculiarities of realization of Francishak Skaryna image in poetry of the XX – XXI centuries. The east-European enlightener is named in a number of various ways in lyrical works by M. Tank (the traveller), U. Karatkevich (the exile), N. Hilevich (the humanist-dreamer), L. Rubleuskaya (the gardener) and other poets. The moral ethic and spiritual world of the lyrical character (the humanist) is created by poets owing to specific details and artistic imagination.

образ Францішка Скарыны ў беларускай паэзіі ХХ – пачатку ХХІ ст. – гэта носьбіт эмацыйна-эстэтычных якасцей, характарыстык, якія вызначаюць ідэйныя асаблівасці паэтычнага твора. Ён спачатку выступае як “голас” паэта, а потым ператвараецца ў лірычнага героя. Таму суб’ектыўна-вобразныя адносіны аўтара і лірычнага героя (Ф. Скарыны) становяцца галоўным “перажываннем” усяго лірычнага тэксту. У беларускай паэзіі геніяльная постаць Скарыны стала адлюстраваннем старажытнага і адначасова новага досведу пра беларускую гісторыю і культуру.

У вершах, у якіх увасоблены вобраз усходнеславянскага асветніка, лірычны герой мае пэўныя намінацыі. Разгледзім галерэю вобразаў Ф. Скарыны ў беларускай паэзіі ХХ – пачатку ХХІ ст. Вершы характарызуюцца індывідуальна-аўтарскім даследаваннем унутранага стану лірычнага героя (асветніка) гістарычнай эпохі ХVI ст.

“Доктар лекарскіх навук”. У вершы “Безнадзейнасць” **Максім Багдановіч** перадае атмасферу мінулых часоў, ілюструе абставіны, на фоне якіх адбываецца раскрыццё ўнутранага стану першаасветніка:

*Скарына, доктар лекарскіх навук,
У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры.
Яны спрыяюць! Час! З рухавых рук
Скарыны п’е адвар пан земскі пісар хворы.
І ўраз пабачыў ён, што ізумруд
Ў пярсіёнку залатым на пальцы штось імгліцца,
Што блеску ў ім німа... І з болем тут
Ён зразумеў, што ўжо к жыццю не вараціцца*
[1, с. 34].

Паэт адлюстроўвае глыбокае, дэталёвае веданне фактаў мінуўшчыны, што надае малюнкам побыту канкрэтны і каларытны выгляд. Ідэя вершаванага твора заключаецца ў тым, што гісторыя і культура ў развіцці праходзяць

“шлях па крузе”, не падуладны жаданням і спадзяванням чалавека. Лірычны герой разумее, што ўсяму надыйдзе канец. І таму М. Багдановіч не памыліўся, калі яшчэ раз звярнуў увагу на атрыманую Скарынам адукацыю доктара лекарскіх навук.

Удакладняючы паэтычнае азначэнне паэта-кніжніка, адметную характарыстыку вобраза асветніка стварае і **Ларыса Геніюш**. Паэтка апісвае эпізод з жыцця Скарыны, калі ён атрымаў дыплом доктара лекарскіх навук у Падуанскім універсітэце: “*Заціхлі званы, адбылася імша, / Ізноў спеваў гучаць на лаціне. / Дыплом уручаюць: ён сын Лукаша, / палачанін, Францішак Скарына...*” [2, с. 117]. Званне “доктар медычных навук”, “першы доктар на Усходзе Еўропы” [2, с. 117] у паэтычных развагах Л. Геніюш дало першадрукару славу і моц для таго, каб працягнуць пошук ведаў і мудрасці. Але ў вершаваным тэксце паэтыкі вобраз Ф. Скарыны набывае таксама аблічча абаронцы і служкі Адраджэння, які дзеля адукацыі і навукі “*першую кнігу на мове сваёй / друкуе нашчадкам*” [2, с. 117]. У вершы Л. Геніюш думкі, перажыванні, гісторыя, сузіранне і дзеянне ўзаемаспалучаюцца, а медыятарам з’яўляецца вобраз Ф. Скарыны, які адлюстроўвае і ўвасабляе, акрамя эмацыйнай сферы, сюжэтную карціну лірычнага твора.

Гуманіст-летуценнік. Ніл Гілевіч у вершы “Мара” ілюструе асноўныя жаданні асветніка-гуманіста: «*Марыў калісьці славу ты Скарына, / “Ціснучы” кнігі на мове бацькоў: / Простаму людю ў роднай краіне / Зробіць даступнай ён мудрасць вякоў*» [3, с. 39]. Паэт выкарыстоўвае тыя звесткі пра жыццё і дзейнасць беларускага тытана адраджэння, якія сведчаць пра яго ўсведамленне ролі друкаванай кнігі ў жыцці чалавека і ўсяго народа. Скарына выступаў за распаўсюджванне ведаў і пісьменства, але (што найбольш важна) звяртаў увагу на ўзаемаадносіны паміж людзьмі, на тыя маральныя арыенціры, якія

ствараюць сапраўднага чалавека, – дабрыню, гатоўнасць дапамагаць іншым нават у самую цяжкую хвіліну, працавітасць, узаемапавагу. Асветнік кнігавыдавецкай дзейнасцю сцёр мяжу паміж панамі і сялянамі: “*Сталі даступнымі простама люду / Мудрасці скарбы са свету ўсяго – / Каб ні ярма, ні імглы, ні аблуды / Болей не зведала доля яго!*” [3, с. 39].

Звяртаючыся да Бібліі ці “Псалтыра”, простыя жыхары гарадоў і вёсак знаходзілі мудрасць у некалькіх надрукаваных радках, дапамогу ў штодзённых справах.

Асветнік. Значнасць дзейнасці Скарыны-асветніка і гуманіста падкрэслівае і **Данута Бічэль**: “*Супраць здзірства сабой пратэстую. / Супраць невукаў-ваеўнікоў, / што Скарынаву кнігу святую / запіхнулі між тоўшчы вякоў*” [4, с. 29]. Паэтка звяртае нас да думкі, што друкаваныя кнігі Ф. Скарыны – сімвал яго патрыятызму. Тэксты Святога Пісання выяўляюць індывідуалізм і наватарства сына Полацкай зямлі. Д. Бічэль падкрэслівае той факт, што скарынаўскія друкаваныя тэксты – самая вялікая каштоўнасць для кожнага беларуса. Напэўна, кожная кніга асветніка – увасабленне часткі душы майстра, незвычайных, нябачных скарбаў.

Зварот да асветніка рэалізуецца і ў вершы “Францішак Скарына” **Эдуарда Акуліна**: “*Цэлы горад схіліў калені, / калі голас пачуўся Твой... / Ты з’явіўся ў пару зацьмення, / каб народ асвятціць сабой*” [5, с. 7]. Абапіраючыся на прынцыпы гуманізму, Скарына раіў жыць па заповедзях Божых, паважаць сябе і Радзіму. Паэт, выкарыстоўваючы культурна-гістарычныя дадзеныя, надае вобразу першадрукара якасці “святога” ў межах асветы і навукі.

На дзейнасці Скарыны як асветніка і першадрукара акцэнтаваў увагу і **Алесь Аркуш**: “*Мы нашчадкі Скарыны, і слова яго / Нас вяртала здалёк да сваіх берагоў*” [6, с. 160]. Большую частку жыцця, як усім вядома, Ф. Скарына прысвяціў друкаванню Бібліі і тлумачэнню яе простама народу. Уся яго праца, важныя крокі ў станаўленні мовы і літаратуры, культуры і рэлігіі былі прысвечаны свайму народу.

Друкар. За працай у якасці друкара паказвае Ф. Скарыну **Генадзь Бураўкін** у вершы “Полацкая балада”, дзе можна ўбачыць стомленага, але шчаслівага чалавека, адначасна і штукара, і майстра, які атрымлівае асалоду ад якасна выкананай друкарскай працы: “*І не проста ўжо рыпнуў запознены крок, / І дымком пацягнула ад фабрык – / Гэта рыпнуў Скарыны друкарскі станок, / Гэта пахне друкарскаю фарбай*” [7, с. 26]. У мастацкім асэнсаванні вобраз асветніка ўражвае як класічна-ўзнёслай высакарод-

насцю, так і натуральнымі рысамі і дзеяннямі звычайнага чалавека: “*Рукавом выцер потны, задумлівы твар, / Стаў над лютаўскім ветрам, ля сходак, / З хрустам плечы расправіў стамлёны друкар, / Мой разумны, няўрымслівы продак*” [7, с. 26]. Трэба адзначыць, што Г. Бураўкін паймаў тэму трапна дадае паэтычнае азначэнне стамлёны для характарыстыкі вобраза Ф. Скарыны. У вершы рэалізаваны статычны вобраз першадрукара, які мае права на развіццё і пераўвасабленне ў межах паэтычнага твора, то-бок змяненне сваёй першаснай ролі.

Вобраз майстра і творцы слова ўвасабляе **Максім Танк**: “*Гравюры Скарыны! / Ён выказаў іх / На спакоўвечным / Дрэве гісторыі / Свайго народа, / Хоць мог падабраць / І больш падатлівы, / І больш удзячны / Матэрыял*” [8, с. 130]. Паэт сцвярджае, што след, пакінуты Скарынам, не знішчаць ні ворагі, ні забыццё.

Вандроўнік. У паэтычным асэнсаванні М. Танка ў вершы “У Татрах” Ф. Скарына паўстае вандроўнікам-уцекачом, вандроўнікам – выратавальнікам неацэннага скарбу, кніг Святога Пісання на роднай мове. Асветнік насуперак забароне духавенства нясе простым людзям навуку, кнігу: “*Заўсёды кніга нараджае кнігу / Больш дасканалую, бліжэйшую да праўды*” [9, с. 173]. Перакладаючы тэксты Святога Пісання для беларусаў, першадрукар не ўзвышаў свой народ над іншымі, ніколі ён не лічыў уласную гісторыю ці культуру, мову ці традыцыі лепшымі за іншыя. Скарына ніколі не спыняўся на дасягнутым, заўсёды імкнуўся наперад да новых ведаў, да нечага незвычайнага – да “*нараджэння новай кнігі*”.

Кантэкст падарожжа выкарыстоўвае і **Людка Сільнова**, калі асэнсоўвае дзейнасць асветніка. Толькі ў творчым ракурсе паэткі знаходзяцца кнігі Скарыны, якія вандруюць па ўсім свеце: “*Пачаўся ў кніг вандроўны век, / каб стаўся мудрым чалавек. / Аб’яўлены Скарына / Святло – усім! – пакіне*” [10, с. 9]. Сапраўды, беларуская Біблія стала другой друкаванай у славянскім свеце. Простая і дасціпная, яна дапамагла людзям зберагчы веру і заклала асновы адраджэння рэлігійнага жыцця.

Выгнаннік. Выкарыстоўваючы пэўныя гістарычныя звесткі з жыцця Ф. Скарыны, арыгінальны вобраз асветніка – выгнанніка з роднай зямлі стварыў **Уладзімір Караткевіч**: “*Выгнанне. Выгнанне. Выгнанне. / Па волі зямных багоў / Спалілі браты-хрысціяне / кнігі пра Бога свайго*” [11, с. 63]. Письменнік ілюструе эпізод з жыцця ўраджэнца Полацка, калі Скарына быў вымушаны пакінуць радзіму. А тыя скарынаўскія кнігі, якія пры яго жыцці былі спаленыя як ерэтыч-

ныя, праз некалькі стагоддзяў выкарыстоўваліся ў афіцыйных хрысціянскіх абрадах і набажэнствах. Таму не без падстаў можна называць Ф. Скарыну “суб’ектам вечнасці”.

Садоўнік. *Людміла Рублеўская* апісвае апошні перыяд жыцця Скарыны ў Празе на пасадзе садоўніка ў каралеўскім садзе Фердынанда: “*Пан садоўнік, столькі сілаў / Ты ахвяраваў асвеце, / Каб зрабіўся іх магілай / Каралеўскі сад – і вецер*” [12, с. 26]. Паэтка дэманструе “паразу” асветніцкай дзейнасці Скарыны ў канцы яго жыцця: “*Пан садоўнік, пан Скарына / Па аляях саду крочыхць*” [12, с. 26]. Ф. Скарына расчыніў дзверы новай эпохі беларускага самаўсведамлення, але апошнія гады жыцця прысвяціў зусім іншай справе.

Такім чынам, у беларускай паэзіі ХХ – пачатку ХХІ ст. адраджэнне мінулага рэпрэзентуецца праз вобраз вядомага першадрукара і асветніка, які можа набываць розныя аўтарскія характарыстыкі. Гэта дазваляе зрабіць выснову, што ў беларускай паэзіі творцы намалявалі вобраз сінкрэтычнага лірычнага героя, што своеасабліва суадносіцца са сваімі ўнутранымі адчуваннямі і знешнімі – аўтарскімі. А ўвасобленыя ў вершах “іншыя вобразы” – гуманіста-летуценніка, вандроўніка, абаронцы роднага слова, друкара, садоўніка – гэта адметная “маска” аднаго канкрэтнага вобраза Францішка Скарыны.

Спіс літаратуры

1. **Багдановіч, М.** Творы / М. Багдановіч ; уклад., камент. Ю. Пацопы ; навук. рэд. А. Ліс. – Мінск : Маст. літ., 2014. – 670 с.
2. **Геніюш, Л.** Гасціна : выбранае / Л. Геніюш ; уклад. З. Пазняк. – Мінск : Маст. літ., 2000. – 382 с.
3. **Гілевіч, Н.** Выбраныя творы / Н. Гілевіч ; уклад., камент. Н. Гілевіча ; прадм. У. Конана. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 600 с.
4. **Бічэль, Д.** Снапок : выбраныя вершы / Д. Бічэль. – Мінск : Маст. літ., 1999. – 446 с.
5. **Акулін, Э.** Крыло анёла : вершы, акрапаэма / Э. Акулін. – Мінск : Маст. літ., 1995. – 211 с.
6. **Аркуш, А.** Песні ля Замкавай гары / А. Аркуш. – Полацк : Выдавецкая ініцыятыва “Полацкае лядо”, 2015. – 216 с.
7. **Бураўкін, Г.** Выбраныя творы / Г. Бураўкін ; уклад., камент. Г. Бураўкіна ; прадм. У. Някляева. – Мінск : Кнігазбор, 2009. – 536 с.
8. **Танк, М.** Збор калосся : вершы / М. Танк. – Мінск : Маст. літ., 1989. – 302 с.
9. **Танк, М.** Выбранае / М. Танк ; прадм. В. Зуёнка. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 335 с.
10. **Сільнова, Л.** Францыск Скарына : падарожжа на Радзіму / Л. Сільнова / ЛіМ. – 2012. – № 41. – С. 9.
11. **Караткевіч, У.** Выбраныя творы / У. Караткевіч ; уклад., прадм., камент. А. Вераб’я. – Мінск : Кнігазбор, 2005. – 672 с.
12. **Рублеўская, Л.** Шыпшына для Пані : вершы і эсэ / Л. Рублеўская. – Мінск : Маст. літ., 2007. – 254 с.

Марыя КІРУШКІНА,
аспірант кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны,
магістр філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 11 красавіка 2017 г.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЛІПЕНЬ

1 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Зоры Кіпель (дз. Савёнак; 1927 – 2003), грамадскай і культурнай дзяячкі беларускай эміграцыі, літаратуразнаўцы, перакладчыцы, публіцысткі, бібліятэчнаўцы. Жыла ў ЗША

2 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Генрых Вагнера (1922 – 2000), кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Васюка, мастака

3 ліпеня – 115 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Таланкіна (1902 – 1957), спевака, заслужанага дзеяча мастацтваў Бураціі

110 гадоў з дня нараджэння Алеся Стаховіча (1907 – 1956), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Таццяны Камароўскай, літаратуразнаўцы

4 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Валянціны Грыгарышынай, майстра дэкаратыўна-ўжыткавага мастацтва

5 ліпеня – 75 гадоў з дня нараджэння Сяргея Салохіна, мастака

6 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Яўгеніі Рамановіч, мовазнаўцы (1922 – 2014)

90 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Харашэвіча (1927 – 2013), мастака

80 гадоў з дня нараджэння Пятра Драчова (1937 – 2005), мастака

7 ліпеня – 135 гадоў з дня нараджэння Янкі Купалы (сапр. Луцэвіч; 1882 – 1942), паэта, драматурга, публіцыста, перакладчыка, грамадскага дзеяча, народнага паэта Беларусі

130 гадоў з дня нараджэння Марка Шагала (1887 – 1985), сусветна вядомага мастака паходжаннем з Беларусі

8 ліпеня – 70 гадоў з дня нараджэння Алега Залётнева, кампазітара

9 ліпеня – 105 гадоў з дня нараджэння Сяргея Астрэйкі (1912 – 1937), паэта

85 гадоў з дня нараджэння Марыі Карпенкі, публіцысткі, заслужанай работніцы культуры Беларусі

10 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Міколы Капыловіча (1937 – 2000), празаіка

70 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Папсуева, скульптара

11 ліпеня – 85 гадоў з дня нараджэння Анатоля Анікейчыка (1932 – 1989), скульптара, педагога, народнага мастака Беларусі

60 гадоў таму створаны Інстытут мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклору імя Кандрата Крапівы НАН Беларусі

12 ліпеня – 95 гадоў з дня нараджэння Сафіі Лысенкі (1922 – 2002), крытыка, літаратуразнаўцы

13 ліпеня – 120 гадоў з дня нараджэння Антося Галіны (сапр. Міхась Міцкевіч; 1897 – 1991), празаіка, публіцыста, перакладчыка, педагога. Жыў у ЗША

Заканчэнне на с. 50.

НАЦЫЯАХОЎНАЯ ФУНКЦЫЯ БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

У артыкуле разглядаецца нацыяахоўная і нацыястваральная функцыя беларускай літаратуры. Сцвярджаецца, што літаратура фармулюе, захоўвае і рэтрансліюе нацыянальныя светапоглядныя, маральныя, эстэтычныя, духоўныя каштоўнасці, нацыянальны культурны код. Галоўнымі ў гісторыі нашай літаратуры былі ўсведамленне і сцвярджанне самабытнасці беларускай нацыі, вербалізацыя поглядаў беларуса на свет і чалавека.

Ключавыя словы: *нацыянальная літаратура, ідэнтычнасць, ментальнасць, гісторыя, светапогляд, нацыяпазнанне.*

The article is about nation-aboriginally and nation-created function of Belarusian literature. It is argued that literature formulates, stores, and relays the national ideological, moral, aesthetic, spiritual values, national cultural code. The awareness and adoption of the identity of the Belarusian nation, verbalization of attitudes of Belarusian on the world and man were central to the history of our literature.

Нацыянальная літаратура – цэласны эстэтычны феномен, які функцыянуе на аснове культурных і моўных традыцый, мае сваю непаўторную адметнасць, сфарміраваную спецыфікай гістарычнага развіцця нацыі, яе псіхалогіяй, ментальнасцю, светапоглядам. Прыгожае пісьменства – адзін з галоўных элементаў і праяў нацыянальнага быцця, форма духоўнага самавыяўлення нацыі, пэўная сістэма нацыяспазнання. Гэта своеасаблівая поліфанія, дзе зашыфраваны духоўны вопыт нацыі, семантыка нацыянальнай культуры, Космас нацыянальнага.

Мастацкая літаратура фармулюе, захоўвае і рэтрансліюе нацыянальныя светапоглядныя, маральныя, эстэтычныя, духоўныя каштоўнасці, падтрымліваючы ў часе “нацыянальную наратыўную тоеснасць”, па словах украінскай даследчыцы С. Андрусіў, нацыянальны культурны код. З іншага боку, літаратура – поле для фарміравання элементаў нацыянальнай міфалогіі, нацыянальнай сям’ясферы.

Асноўныя функцыі прыгожага пісьменства – эстэтычная і светапоглядная, што ўключае і нацыянальны аспект. М. Бярдзьеў пісаў, што “нацыянальнасць з’яўляецца індывідуальным быццём, па-за якім немагчыма існаванне чалавецтва, яна закладзеная ў самых глыбінях жыцця і выступае каштоўнасцю, якая дзеецца ў гісторыі, дынамічным заданнем” [1, с. 83], а культура “ніколі не была і ніколі не будзе адасоблена-чалавечай, яна заўсёды канкрэтна-чалавечая, гэта значыць нацыянальная” [1, с. 85].

У прыгожым пісьменстве знаходзяць сваё выяўленне як гістарычны, сацыяльны, філасофскі вопыт нацыі, погляды на свет і чалавека, так і спецыфіка нацыянальнай ментальнасці. Заснавальнік мадэрнага экзистэнцыялізму М. Хайдэгер мастацкі твор разглядае як феномен нацыянальнага быцця аксіяльнага тыпу, як праяўленне тут-быцця нацыі (працы “Тэльдэрлін і сутнасць паэзіі”, “Навошта паэт?”, “Выток мастацкага твора” і інш.).

Вядома, што вяршыннымя творы літаратуры належаць да агульначалавечых дасягненняў, ад-

нак чым глыбей мастацкае спазнанне і майстэрства падачы спецыфікі нацыянальнага жыцця, тым твор мае большую каштоўнасць. Румынскі даследчык А. Дзіма падкрэслівае: “Духоўны свет чалавецтва... ёсць сукупнасць рознанацыянальных спецыфічных праяў, і літаратура адлюстроўвае іх самым выразным і канкрэтным чынам. <...> Сапраўды, кожная нацыя, будучы часткай чалавецтва, адлюстроўвае асаблівасці цэлага, аднак вычарпальна поўную карціну цэлага можна атрымаць толькі сінтэзуючы ўсе нацыянальныя асаблівасці. Чым паўней улічаны ўклад кожнай нацыі, тым больш дакладнай будзе агульная карціна” [2, с. 192].

Магістральнымі ў гісторыі нашай літаратуры былі ўсведамленне і сцвярджанне самабытнасці беларускай нацыі, выпрацоўка канцэпцыі нацыянальнага шляху, вербалізацыя поглядаў беларуса на свет і чалавека: творы Янкі Купалы, Якуба Коласа, Вацлава Ластоўскага, Максіма Гарэцкага, Кузьмы Чорнага, Лукаша Калюгі, Івана Мележа, Вячаслава Адамчыка, Івана Пташнікава, Уладзіміра Гніламёдава і іншых.

Беларуская літаратура заўсёды ахоўвала нацыянальныя інтарэсы, абараняла і культывавала каштоўнасці народа. Акрамя таго, літаратура не толькі выяўляе грамадскую свядомасць, яна сама – важкі чыннік выхавання свядомасці, у тым ліку і нацыянальнай.

Менавіта літаратура фарміравала ў Беларусі нацыянальны кантэкст, “модус нацыянальна-цывілізацыйнай ідэнтычнасці”, паводле словаў С. Андрусіў, выконвала функцыю генератара нацыянальна-цывілізацыйных сімвалаў, а таксама выступала адным з ключавых рэсурсаў фарміравання ідэнтычнасці. Мастацкая літаратура, «падтрымліваючы ў часе нацыянальную наратыўную тоеснасць, з’яўляецца адначасова своеасаблівым касмаганічным міфам (або міфам-рытуалам), які ўмацоўвае, аднаўляе і “трымае” космасістэму – свет і нацыю (свет нацыі) і іх “дублікат” – псіхасістэму – самасвядомасць (асобасную і нацыянальную)» [3, с. 43].

Беларусь – нацыя вербальнай культуры. Сцвярдженне пра нацыястваральную функцыю беларускай літаратуры – адно з базавых у айчынным літаратуразнаўстве (працы І. Афанасьева, У. Гніламедава, Л. Сіньковай, М. Тычыны і іншых). Мастацтва слова для беларусаў выступае адной з ключавых каштоўнасцей, стымулюе жыццядзейнасць народа.

Міхась Тычына гаворыць пра літаратураэнтрычны характар беларускай нацыі, пра тую сувязь, якая склалася паміж нашай літаратурай і грамадскімі працэсамі: “Навукоўцы даўно заўважылі гістарычна-генетычную сувязь актуальных задач дзяржавакультурабудаўніцтва з задачамі, якія ставілі перад сабой сто гадоў назад класікі беларускай літаратуры” [4, с. 262 – 263]. Т. Чабан адзначала: “...пры амаль поўнай адсутнасці іншых формаў культурнага жыцця літаратура набывала ўніверсальны характар, выяўляла і сканцэнтравала ўсе праявы нацыянальнай духоўнасці” [5, с. 6].

Вядома, што гісторыя нацыянальнага прыгожага пісьменства шчыльна звязана з гісторыяй краіны. Творчасць любога пісьменніка неабходна разглядаць у гістарычным, грамадскім і культурным кантэксце часу. Інтэнсіўнае развіццё нашай літаратуры, якое прыпала на першую трэць XX ст., адбывалася паралельна са станаўленнем мадэрнай беларускай нацыі, таму перад прыгожым пісьменствам паўстала задача сцвердзіць Беларусь, яе самабытнасць і суб’ектнасць, агучыць нацыянальныя маральныя і светапоглядныя каштоўнасці, выпрацаваць пэўную ахоўную ідэалогію, накіраваную на захаванне беларускай самасці. Галоўная “эпічная падзея” (Г. Штонь) гэтага часу – паўстанне Беларусі. Адбываюцца актыўныя працэсы нацыянальнага самавызначэння, бурны рост нацыянальнай свядомасці. Выпрацоўваецца пэўная сістэма інфармацыйных кодаў унутры нацыянальнай культуры, механізм дзеяння інфармацыйных сувязей. У навуковай літаратуры гэты перыяд вызначаны як перыяд нацыянальнага адраджэння [6, с. 58 – 61].

Ірына Багдановіч падкрэслівае: “Літаратура гэтага часу была адной з практычных форм адраджэння, выпрацоўвала яго ідэйную платформу, становілася то пропаведдзю, то заклікам, то тлумачэннем” [7, с. 7].

У беларускай літаратуры 1-й трэці XX ст. асэнсоўваюцца асноватворныя моманты нацыянальнага быцця, лёс народа ў мінулым, сучасным і ў будучыні, актуальныя пытанні часу. Характэрна, што знакавыя постаці літаратуры 1-й трэці XX ст. выступалі і ў ролі публіцыстаў, грамадскіх дзеячаў, палітыкаў. Асветніцкая дзейнасць пісьменнікаў-адраджэнцаў мела вялікую грамадскую значнасць.

Беларускім літаратуразнаўствам глыбока і дастаткова плённа асэнсавана пытанне ўзаемаўплыву развіцця літаратуры і нацыянальна-культурнага адраджэння: працы М. Багдановіча, М. Гарэцкага, А. Луцкевіча, І. Багдановіч, У. Гніламедава, Т. Вабішчэвіч, В. Каваленкі, У. Казберука, Л. Гараніна, А. Каўкі, У. Конана, А. Ліса, М. Тычыны, М. Хаўстовіча і інш.

Аднак, як заўважае Т. Вабішчэвіч, «відавочнасць, неаспрэчнасць сувязі літаратуры з нацыянальна-дзяржаўным сталеннем і сацыяльным абуджэннем беларусаў у XX ст. прывялі да свайго кшталту з’рыстычнай рэдукцыі гэтага факта – канстататыўнасці пры асвятленні праблемы ўзаемаўплываў літаратуры і соцыуму або выпадзення з-пад увагі даследчыкаў прынцыпова значных яе аспектаў і дэталей» [8, с. 17].

Сёння ўважлівага даследавання патрабуе праблема нацыянальнай самаідэнтыфікацыі нашай літаратуры, асэнсаванне ключавых пытанняў нацыяўсведамлення, тут-быцця, спецыфікі, канцэпцыі нацыянальнага шляху.

Мастацкі твор – феномен перш за ўсё эстэтычны, але ў пэўныя перыяды развіцця літаратура прымае на сябе і іншыя функцыі: філасофіі, нацыястварэння, што павышае статус прыгожага пісьменства.

Значэнне творчасці класікаў нашай літаратуры не толькі ў стварэнні высакакасных мастацкіх твораў, што сталі ўзорнымі, “візітнай карткай” Беларусі. У нашым прыгожым пісьменстве знайшлі ўвасабленне адметная філасофія, маральна-этычная сістэма і светапогляд, уяўленні пра свет, чалавека, чалавека ў свеце. Вядома, што філасофскія пошукі ў Беларусі на працягу доўгага часу развіваліся, паводле словаў Л. Гараніна, менавіта ў “нетрах самога мастацкага мыслення”.

Творы класікаў выступаюць як квінтэсэнцыяй светапоглядных пошукаў нацыянальнай літаратуры, так і ўвасабленнем яе нацыянальнай самабытнасці. Статус класічных, агульнапрызнаных нацыянальнай супольнасцю маюць менавіта тыя творы мастацкай літаратуры, у якіх асэнсоўваюцца істотныя для нацыі праблемы, увасоблены важныя рысы нацыянальнага менталітэту.

Праблема лёсу нацыі, імкненне спасцігнуць сутнасць, унутраныя заканамернасці нацыянальнага жыцця – у цэнтры “Новай зямлі” Якуба Коласа, аповесцей “Ціхая плынь”, “Дзве душы”, “Камароўская хроніка”, п’ес “Жартаўлівы Пісарэвіч”, “Чырвоныя ружы”, дакументальна-мастацкіх запісак “На імперыялістычнай вайне”, апаਵяданняў з кніг “Досвіткі”, “Сібірскія абразкі” М. Гарэцкага.

Кузьма Чорны ў раманах “Пошукі будучыні”, “Млечны Шлях”, “Вялікі дзень” асэнсоўвае лёс

нацыі праз ключавыя моманты гісторыі першай паловы XX ст.

Заслужана названыя нацыянальным эпасам “Палеская хроніка” І. Мележа, цыкл раманаў В. Адамчыка, прысвечаны Заходняй Беларусі (“Чужая бацькаўшчына”, “Год нулявы”, “І скажа той, хто народзіцца”, “Голас крыві брата твайго”), творы І. Пташнікава, І. Чыгрынава, У. Гніламёдава.

Звяртаючыся да адлюстравання нацыянальнага лёсу ў пераломныя моманты гісторыі, пісьменнікі імкнуцца акумуляваць быццёвы вопыт нацыі, спасцігнуць іманентна ўласцівае беларусам, асэнсаваць філасофію нацыянальнага быцця. У цэнтры іх увагі як сацыяльна-гістарычныя, так і духоўныя заканамернасці быцця народа. Светапоглядныя аспекты беларускай мадэлі быцця асэнсоўваюцца майстрамі слова на розных узроўнях – і мікракосм асобы, і мікракосм нацыі.

У творах У. Караткевіча нацыяахоўныя інтэнцыі выяўлены і экспліцытна і імпліцытна. Перш за ўсё сам пафас творчасці У. Караткевіча – абуджэнне нацыянальных пачуццяў, захаванне гонару і годнасці, абуджэнне цікавасці да гісторыі – меў выразную нацыяахоўную скіраванасць. Празайк пастаянна акцэнтуюе ўвагу на духоўнай моцы народа, важнасці захавання гэтай моцы.

Нашы класікі здолелі ўвасобіць праз мастацкае слова беларускую самасць, сцвердзіць трываласць нацыянальна-духоўных асноў жыцця, іх першаступенную важнасць. Быццё чалавека не абмяжоўваецца нараджэннем і смерцю, яно ўключана ў мінулае, сучаснае і будучыню народа, што суадносіцца з высновамі М. Хайдэгера.

Надзвычай значная роля літаратуры ў жыцці нацыі, што доўгі час знаходзілася ў паднявольным стане. Пісьменнік успрымаўся як духоўны і маральны аўтарытэт, носьбіт лёсавызначальных ісцін, а самі творцы нярэдка разглядалі сваю дзейнасць як місію. Літаратура бачылася зброяй барацьбы за нацыянальную і дзяржаўную незалежнасць, нацыянальную і чалавечую годнасць. Прыгожае пісьменства часта выступала галоўнай трыбунай паняволенага народа.

Гэтае ж сцвярджэнне адносіцца і да літаратур іншых славянскіх нацыі. Неспрыяльны гістарычны лёс, адсутнасць працяглай час уласнай дзяржаўнасці, нацыянальны прыгнёт абумовілі тую важкасць, якую займае ў прыгожым пісьменстве славянскіх народаў праблема нацыянальнага лёсу. Паказальна, што фарміраванне новых беларускай, украінскай, сербскай, славенскай, македонскай літаратур адбывалася менавіта ў эпоху нацыянальна-вызваленчых рухаў.

Сёння, у часы глабалізацыі, асабліва востра паўстае пытанне захавання нацыянальнага культурнага коду, нацыянальнай ідэнтычнасці. Глабалізацыя так званымі малымі народамі ўспрымаецца як сучасная форма палітычнай і культурнай агрэсіі. У. Конан пісаў: “Узніклі небяспечныя тэндэнцыі да ўніфікацыі культуры, разбурэння нацыянальных формаў эканомікі, нацыянальнай мовы. Сёння навязваецца фальшывае перакананне, быццам асяродкам духа ёсць не традыцыйная літаратура, высокае мастацтва, навука, нацыянальная мова, а інфармацыйныя імперыі” [9, с. 32].

У наш час, калі адбываецца распад традыцыйных сацыяльных, рэлігійных формаў калектыўнай ідэнтычнасці, менавіта нацыянальныя каштоўнасці выконваюць аксіялагічныя функцыі, захоўваюць традыцыйныя маральныя каштоўнасці. І выключную ролю ў гэтым працэсе адыгрываюць нацыянальныя літаратуры.

Спіс літаратуры

1. Бердяев, Н. Судьба России: Опыты по психологии войны и национальности / Н. Бердяев. – М. : Мысль, 1990. – 208 с.
2. Дима, А. Принципы сравнительного литературоведения / А. Дима ; пер. с рум. и коммент. М. В. Фридмана ; предисл. В. И. Кулешова ; ред. Г. И. Насекина. – М. : Прогресс, 1977. – 229 с.
3. Андрусів, С. Модус національної ідентичності: Львівський текст 30-х років ХХ ст. / С. Андрусів. – Львів : Львівський національний університет імені Івана Франка, 2000; Тернопіль : Джура, 2000. – 340 с.
4. Тычына, М. Купалаўска-коласаўская праграма сацыякультурнай адбудовы Беларусі і яе рэалізацыя ва ўмовах сучаснага пераходнага грамадства / М. Тычына // Янка Купала і Якуб Колас і дзяржаўна-культурнае будаўніцтва / В. А. Максімовіч, М. І. Мушынін [і інш.] ; навук. рэд. М. А. Тычына ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т літ. імя Я. Купалы. – Мінск : Беларус. навука, 2007. – С. 223 – 302.
5. Чабан, Т. Уступ / Т. Чабан // Нарысы па гісторыі беларуска-рускіх літаратурных сувязей : у 4 кн. / Т. Чабан [і інш.]. – Мінск : Навука і тэхніка, 1994. – Кн. 2 : Пачатак ХХ ст. 1900 – 1917. – С. 5 – 17.
6. Конан, У. Адраджэнне / У. Конан // Эцыклапедыя гісторыі Беларусі : у 6 т. – Мінск : БелЭн, 1993. – Т. 1. – С. 58 – 61.
7. Багдановіч, І. Авангард і традыцыя: Беларуская паэзія на хвалі нацыянальнага адраджэння / І. Багдановіч. – Мінск : Беларус. навука, 2001. – 387 с.
8. Вабішчэвіч, Т. Станаўленне нацыянальнай паэтычнай традыцыі (1900 – 1910-я гг.): фактары, механізмы, этапы / Т. Вабішчэвіч ; навук. рэд. В. П. Жураўлёў. – Мінск : Беларус. навука, 2009. – 254 с.
9. Конан, У. Беларуская альтэрнатыва: глабалізацыя і нацыянальнае адраджэнне / У. Конан // Разнастайнасць моў і культур у кантэксце глабалізацыі : мат. Міжнар. сімпозіума, Мінск, 9 – 10 ліпеня 2002 г. : у 2 кн. – Мінск : «БелСаЭС “Чарнобыль”», 2003. – Кн. 1. – С. 29 – 38.

Анжэла МЕЛЬНІКАВА,
дацэнт кафедры беларускай літаратуры
Гомельскага дзяржаўнага ўніверсітэта
імя Францыска Скарыны.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

БЕЛАРУСКІЯ ПЕРАКЛАДЫ НОВАГА ЗАПАВЕТУ (XX – ПАЧАТАК XXI ст.)

УДК 225+22.05=161.3"19/20"

Артыкул прысвечаны агляду поўных беларускамоўных перакладаў Новага Запавету XX – пачатку XXI ст. Лукаша Дзекуця-Малея і Антона Луцкевіча (1931), Яна Станкевіча (1970), Васіля Сёмухі (1995), Уладзіслава Чарняўскага (1999), Анатоля Клышкі (2014), Антонія Бокуна (2016), а таксама незавершаных перакладаў Біблейскай камісіі БПЦ МП і Секцыі па перакладзе літургічных тэкстаў і афіцыйных дакументаў Касцёла. Аналізуецца крыніцы перакладаў, іх лінгвістычныя асаблівасці, магчымасці выкарыстання ў літургічнай практыцы.

Ключавыя словы: *Новы Запавет, Біблія, беларускія пераклады, крыніцы перакладу, лінгвістычныя асаблівасці.*

The article is devoted to a review of the complete Belarusian translations of the New Testament, made in the XX – early XXI century by Lukaš Dziekuć-Maliej and Anton Luckievič (1931), Jan Stankievič (1970), Vasil Siomucha (1995), Uladzislaŭ Čarniaŭski (1999), Anatol Klyška (2014), Antoni Bokun (2016), and also of the unfinished translation of the Biblical commission of the Belarusian Orthodox Church and of the Section for translation of liturgical texts and official documents of the Catholic Church. The sources, linguistic peculiarities, and the possibility of using of these translations in liturgical practice are analysed.

Нк вядома, з'яўленне кніг Бібліі на стара-беларускай мове звязана з выдавецкай дзейнасцю Францыска Скарыны (“Бивлія руска”, Прага, 1517 – 1519; “Апостол”, Вільня, 1525). Пазней справу Ф. Скарыны працягнулі Сымон Будны, Васіль Цяпінскі, Іван Фёдраў, Пётр Мсціславец, Стэфан Зізаний, Мялеціў Сматырыцкі і інш. У XVII – XIX стст., у сувязі з выцясненнем старабеларускай мовы польскай і рускай, на тэрыторыі Беларусі не было зроблена ніводнага беларускамоўнага перакладу кніг Бібліі.

Духоўнае адраджэнне і рост нацыянальнай самасвядомасці на пачатку XX ст. зрабілі праблему адсутнасці Святога Пісання на беларускай мове вельмі актуальнай, бо “пераклады Свяшчэннага Пісання... маюць вызначальную ролю ў развіцці кожнай нацыянальнай мовы...” [14, с. 44]. У гэты час назіралася вялікая ўвага перакладчыкаў да беларускай мовы, падкрэслівалася яе магчымасць выконваць сакральную функцыю.

Пачынаючы з 1920-х гг. і на працягу ўсяго XX ст. узніклі беларускамоўныя рэлігійныя тэксты і пераклады асобных кніг Бібліі, звязаныя з імёнамі кс. Ільдэфонса Бобіча, кс. Адама Лісоўскага, Вацлава Ластоўскага, кс. Вінцэнта Гадлеўскага, Вітаўта Тумаша, а. Льва Гарошкі, Леаніда Галяка, кс. Пятра Татарыновіча, Яна Пятроўскага, Міхася Міцкевіча, Вацлава Пануцэвіча, кс. Язэпа Германовіча і інш.

Тэма нашага даследавання – поўныя беларускамоўныя пераклады Новага Запавету XX – пачатку XXI ст., большасць з якіх працяглы час знаходзілася па-за ўвагай вучоных-лінгвістаў (Новы Запавет – частка Бібліі, якая напісана на старагрэчаскай мове і складаецца з 27 кніг: Евангеллі, “Дзеянні апосталаў”, “Пасланні апосталаў”, “Апакаліпсіс”).

Першым поўным перакладам Новага Запавету на беларускую мову стаў плён сумеснай працы баптысцкага святара з Брэста **Лукаша Дзекуця-Малея** (1888 – 1955) і вядомага палітычнага і грамадскага дзеяча, літаратурнага крытыка і публіцыста **Антана Луцкевіча** (1884 – 1942). Пры гэтым А. Луцкевіч выступаў пераважна ў якасці рэдактара; літаратурны талент і класічная адукацыя дапамаглі яму ажыццявіць працу па вычытванні і выпраўленні тэксту Л. Дзекуця-Малея, а веданне старагрэчаскай мовы рабіла магчымым параўнанне перакладу з арыгіналам [9, с. 26].

Гэтая праца ўпершыню была апублікавана ў 1931 г. у Гельсінкфорсе (Фінляндыя) пад назвай “Новы Запавет Госпада нашага Ісуса Хрыста і Псалмы” і перавыдавалася ў 1948, 1985 і 1991 гг. Нават цяпер названы пераклад лічыцца адным з найлепшых; пэўны час, да з’яўлення афіцыйных перакладаў, ён нават ужываўся падчас каталіцкіх беларускамоўных набажэнстваў [6, с. 26]. Магчыма, такая папулярнасць звязана з тым, што перакладчыкі мелі на мэце «зрабіць Святы Тэкст як мага больш даступным для ўспрымання “простага чалавека»» [12, с. 503]. С. Шупа адзначае стылёвую лёгкасць і натуральнасць мовы перакладу, пачуццё стылю і меры і мінімальную наяўнасць моўных эксперыментаў [16, с. 29]. Да недахопаў можна аднесці наяўнасць вялікай колькасці малаўжывальных і дыялектных слоў і словаформ, а таксама пэўны ўплыў з боку лексікі і граматыкі рускай мовы [10, с. 30; 13, с. 72].

Безумоўна, публікацыя ў 1931 г. першага беларускамоўнага Новага Запавету, створанага перакладчыкамі пратэстанцкага веравызнання, актывізавала працу прадстаўнікоў Праваслаўнай і Каталіцкай цэркваў па выданні рэлігійных тэкстаў і перакладаў на роднай мове [17, с. 24].

Але другі поўны беларускамоўны Новы Запавет з'явіўся толькі праз 40 гадоў.

У 1970 г. у Нью-Ёрку выйшаў “Новы Закон Спадара а Спаса нашага Ісуса Хрыста: з мовы грэцкае на вялікалітоўскую (беларускую) нанава перакладзены”. Пераклад са старагрэчаскай мовы ажыццявіў беларускі мовазнаўца, доктар славянскай філалогіі і гісторыі **Ян Станкевіч** (1891 – 1976).

Нягледзячы на тое, што тэкстуальна пераклад Я. Станкевіча – адзін з найбольш якасных [5], моўны пурызм, ужыванне архаічных старабеларускіх форм разам з насычанасцю неалагізмамі і дыялектызмамі аддаляюць яго ад сучаснай літаратурнай мовы [10, с. 30]. Не апошняя прычына такой аддаленасці – пэўная ізаляцыя мовы беларускай эміграцыі, немагчымасць улічыць лінгвістычныя змены на радзіме [18, с. 217].

Па словах І. Чароты, перакладу Я. Станкевіча “ўласцівая дакладнасць перадачы сінтаксічных канструкцый і адначасова – неверагодная вольнасць у перадачы лексікі, асабліва ж – уласная словатворчасць, якая не вытрымлівае крыткі” [12, с. 504]. З гэтай прычыны пераклад Я. Станкевіча цікавы для даследчыкаў Бібліі і філалагаў, але ён не прызначаны для шырокага ўжывання.

Пазней, у 1973 г., у супрацоўніцтве з пратэстанцкім прапаведнікам Майсеем Гітліным (1897 – 1969) Янам Станкевічам выдадзена “Святая Біблія: Кнігі святога пісьма Старога й Новага закону”.

У 1995 г. у Мінску быў апублікаваны “Новы Запавет. Псалтыр” беларускага перакладчыка, лаўрэата Дзяржаўнай прэміі Беларусі **Васіля Сёмухі** (нар. 1936); пачатак яго працы над новазапаветнымі тэкстамі звязаны з дзейнасцю ў Біблейскай камісіі Беларускай праваслаўнай царквы Маскоўскага патрыярхату.

Хоць сам В. Сёмуха адзначае, што крыніцай перакладу стаў царкоўнаславянскі тэкст [15], відавочна, што ён карыстаўся пераважна рускамоўнай Сінадальнай Бібліяй 1840 г., пра што сведчыць наяўнасць аднолькавых тэкстуальных і тэалагічных памылак [13, с. 86 – 89].

Высокая мастацкасць перакладу спалучаецца з адвольнасцю ў трактоўцы складаных месцаў. Даследчыкі ўказваюць на мноства «сур’ёзных памылак, абумоўленых устаноўкай на “літаратурнасць” і грэбаванне сакральнасцю тэкстаў Пісання» [12, с. 504]. Называючы працу В. Сёмухі “своеасаблівым ператлумачэннем” Новага Запавету, І. Чарота адзначае, што аўтар “дазваляе сабе перакручваць разбіўку на вершы, парушаць іх нумарацыю... прапускаць словы, словазлучэнні, фразы, радкі і нават цэлыя вершы...” [14, с. 46].

Тэкст усёй Бібліі ў беларускім перакладзе В. Сёмухі быў апублікаваны ў 2002 г. па благаслаўленні мітрапаліта Мікалая, кіраўніка БАПЦ.

У 1970 – 1980-я гг. па даручэнні папы Паўла VI над перакладам кніг Бібліі пачаў працаваць беларускі каталіцкі святар **Уладзіслаў Чарняўскі** (1916 – 2001). Яго пераклад Новага Запавету змог убачыць свет толькі ў 1999 г. У 2003 г., праз два гады пасля смерці У. Чарняўскага, выйшла другое выданне Новага Запавету; тэкст перакладу апрацаваў пратэстанцкі святар А. Бокун, а навуковым рэдактарам стала прафесар Ж. Некрашэвіч-Кароткая. У 2012 г. Беларускім біблейскім таварыствам, якому У. Чарняўскі перадаў правы на рукапіс, выдадзена поўная “Біблія. Кнігі Святога Пісання Старога й Новага Запаветаў”. Разам з А. Бокунам і Ж. Некрашэвіч-Кароткай у якасці навуковага рэдактара ў рабоце над выданнем удзельнічаў англіканскі тэолаг, прафесар Оксфардскага ўніверсітэта Джон Элволд. Менавіта такім чынам рэалізоўвалася імкненне У. Чарняўскага зрабіць свой пераклад міжканфесійным.

Працуючы над перакладам, У. Чарняўскі карыстаўся не старагрэчаскім арыгіналам, а тэкстамі польскіх Бібліі Якуба Вуйка (Biblia Jakuba Wujka; 1599) і Бібліі Тысячагоддзя (Biblia Tysiąclecia; 1965), лацінскай Вульгаты, рускага Сінадальнага перакладу [9, с. 28], што, безумоўна, з’яўляецца недахопам.

Пераклад У. Чарняўскага, хоць і выкананы ў рэчышчы заходняй традыцыі і не пазбаўлены характэрных для польскай мовы мадэляў словаўтварэння і сінтаксічных канструкцый, але, па словах І. Чароты, “у параўнанні з іншымі перакладамі беларусаў-католікаў... меней залежны ад польска-каталіцкай традыцыі, уключае больш уласцівых прыродзе беларускай мовы паняццяў, вызначэнняў, канструкцый” [12, с. 504]. Імкненне трымацца народнай мовы, лексіка і стыль першапачатковага (нерэдагаванага) вяртыя перакладу, натуральны і жывы сінтаксіс робяць яго адным з найцікавейшых.

У 2014 г. у Мінску ўбачыў свет пераклад Новага Запавету беларускага пісьменніка **Анатолія Клышкі** (нар. 1935). Па яго словах, праца была зроблена яшчэ ў 1980 г., але некалькі дзесяцігоддзяў удасканалывалася; былі надрукаваны толькі чатыры Евангеллі ў 1989 – 1992 гг. у часопісе “Спадчына”. Пераклад, як сведчыў А. Клышка, рабіўся “з увагаю да кожнага верша, да кожнага слова як надзвычайнага дакумента” і пазіцыянуецца як міжканфесійны; выкананы ён пры падтрымцы Аб’яднання цэркваў адвентыстаў сёмага дня.

Пры падрыхтоўцы перакладу А. Клышка карыстаўся выданнем *Novum Testamentum*

Graese, таксама вядомым як “крытычны тэкст”, або “Грэчаскі Новы Запавет Нэстле-Аланда” (Nestle-Aland, NA; паводле прозвішчаў рэдактараў Эбергарда Нэстле і Курта Аланда; выданні Нэстле-Аланда адметныя тым, што ўлічваюць большасць захаваных новазапаветных рукапісаў). Аналіз паказвае, што пераклад 2014 г. сапраўды зроблены з выдання NA, але зазнаў пэўны ўплыў з боку Textus Receptus Stephanus 1550 [TR; “агульнапрыняты тэкст”, версія грэчаскага Новага Запавету 1550 г., падрыхтаваная Эразмам Ратэрдамскім і адрэдагаваная і выдадзеная Раберам Эцъенам (Стэфанусам); стала асновай, у прыватнасці, для рускамоўнага сінадальнага перакладу 1840 г.], з якога, відавочна, зроблены пераклады, надрукаваныя ў 1989 – 1992 гг.

Анатоль Клышка ўжывае “спецыфічныя беларускія лексічныя сродкі выражэння і разнастайныя неалагізмы, затое адносна мала – царкоўнаславянізмаў” [1, с. 93 – 94]. Да недахопаў перакладу, як лічаць даследчыкі, можна аднесці тое, што ён “у моўным плане фалькларызаваны” [12, с. 504]. Некаторая непаслядоўнасць назіраецца і ў перадачы ўласных імёнаў.

У 2016 г. у Мінску выйшаў пераклад Новага Запавету **Антонія Бокуна** (нар. 1973) – пастара Пратэстанцкай царквы хрысціян веры евангельскай (пяцідзясятнікаў).

Пераклад зроблены з “агульнапрынятага тэксту” Р. Стэфануса (TR), што даволі незвычайна для прадстаўніка пратэстанцкай канфесіі, у якой традыцыйна аддаюць перавагу “крытычным” выданням Нэстле-Аланда. Ён выкананы добрай літаратурнай мовай; геаграфічныя назвы і ўласныя імёны перадаюцца сістэмна і паслядоўна. Тэкст максімальна набліжаны да старагрэчаскага арыгінала. Недахопам можна лічыць тое, што пераклад зроблены паводле неактуальнай для сучаснай біблістыкі крыніцы.

Таксама трэба згадаць два незакончаныя на сёння пераклады, над якімі працуюць Біблейская камісія БПЦ МП і Секцыя па перакладзе літургічных тэкстаў і афіцыйных дакументаў Касцёла.

У 1989 г. з мэтай перакладу Бібліі на беларускую мову была створана **Біблейская камісія БПЦ МП**. Вынікам дзейнасці камісіі на сакавік 2017 г. сталі пераклады амаль усіх кніг Новага Запавету (акрамя “Апакаліпсіса”), выкладзеныя на сайце прыхода Свята-Петра-Паўлаўскага сабора [8]. З іх апублікаваны чатыры Евангеллі (1991 – 2005) і “Дзеянні Святых Апосталаў” (2010).

За аснову новага беларускага перакладу ўзяты не старагрэчаскі арыгінал, а царкоўнаславянская Елізавецінская Біблія, якую камісія зья-

рае з “агульнапрынятым тэкстам” (TR) [3, с. 7], звяртаючыся таксама да “крытычных выданняў” і фіксуючы ўсе разыходжанні і адрозненні. Улічваецца досвед перакладу Новага Запавету на розныя мовы свету, асабліва сучасныя славянскія.

Каб зрабіць магчымым выкарыстанне перакладаў падчас царкоўных богаслужэнняў, сябры камісіі, пераадолюючы памылкі і недахопы сваіх папярэднікаў, імкнуцца пазбегнуць тэрміналагічнай недакладнасці шляхам распрацоўкі і паслядоўнага ўжывання беларускай багаслоўскай лексікі і тэрміналогіі, не дапусціць перакладчыцкіх скажэнняў, упарадкаваць беларускія формы біблейскіх імёнаў і геаграфічных назваў. Дзеля гэтага пераклад ажыццяўляецца не адным чалавекам, а групай аўтараў. Пры дапамозе спецыяльных тэстаў правяраецца, як актыўныя носьбіты беларускай мовы ўспрымаюць розныя варыянты “абеларушвання” адпаведнага фонду лексікі і канкрэтна тэрміналогіі, што прапануецца замест царкоўнаславянскай.

З мэтай падрыхтоўкі рэлігійнай літаратуры на беларускай мове ў 1992 г. створана **Секцыя па перакладзе літургічных тэкстаў і афіцыйных дакументаў Касцёла** (з 2004 г. – частка Літургічнай камісіі пры Канферэнцыі Каталіцкіх Біскупаў у Беларусі). У склад камісіі ўвайшлі як святары, так і свецкія асобы [2]. За 2002 – 2004 гг. Секцыя падрыхтавала “Лекцыянары” – зборнік фрагментаў Бібліі для штодзённага чытання падчас богаслужэнняў. Гэта было надзённай патрэбай, бо да з’яўлення “Лекцыянарыя” святары падчас літургіі карысталіся рознымі перакладамі Бібліі, не зацверджанымі касцельнай уладай: Л. Дзекуця-Малея і А. Луцкевіча, В. Сёмухі, У. Чарняўскага.

Апошнія гады на аснове тэксту “Лекцыянарыя” Секцыя працуе над перакладам кніг Новага Запавету. Крыніцай называецца “крытычны тэкст” *Novum Testamentum Graece* (2002); улічваецца Новая Вульгата (*Nova Vulgata Bibliogum Sacroium*; 1986). Пры гэтым арыгінальнасць тэксту, з якога робіцца пераклад, мае для Каталіцкай царквы вялікае тэалагічнае і практычнае значэнне: непасрэдна натхнёным лічыцца толькі арыгінальны тэкст або дакладны пераклад з яго; касцельныя інструкцыі забараняюць рабіць пераклад Святога Пісання з перакладаў на іншыя мовы.

Падрыхтаваныя тэксты параўноўваюцца з іншымі сучаснымі перакладамі і стылістычна апрацоўваюцца, каб дасягнуць аднароднасці і статьичнасці; праводзіцца праца па ўдакладненні паралельных месцаў.

Як вынік працы камісіі на сакавік 2017 г. на сайце Рыма-каталіцкага касцёла Беларусі

размешчаны тэксты амаль усіх кніг Новага Запавету (акрамя Паслання да яўрэяў) [7]. З гэтых тэкстаў надрукавана толькі Святое Евангелле.

Такім чынам, сёння мы маем восем беларускіх перакладаў Новага Запавету, якія былі зроблены ў XX – пачатку XXI ст. і апублікаваны ў друкаваным або электронным выглядзе (у афіцыйных перакладах БПЦ МП і Касцёла на сакавік 2017 г. адсутнічае па адной кнізе). Пры гэтым:

– шэсць перакладаў з’яўляюцца аўтарскімі, два (афіцыйныя пераклады БПЦ МП і Касцёла) – калектыўнымі;

– з аўтарскіх перакладаў па розных крытэрыях (размяшчэнне кніг у складзе Бібліі, наяўнасць ці адсутнасць некананічных кніг, веравызнанне саміх перакладчыкаў і г. д.) чатыры можна аднесці да пратэстанцкіх (Л. Дзекуця-Малея і А. Луцкевіча, Я. Станкевіча, А. Клышкі, А. Бокуна), па адным – да праваслаўных (В. Сёмуха) і каталіцкіх (У. Чарняўскі); пры гэтым і В. Сёмуха, і У. Чарняўскі хацелі б бачыць свае пераклады міжканфесійнымі [11, с. 116];

– шэсць з васьмі перакладаў (акрамя У. Чарняўскага і В. Сёмухі) зроблены, па сцверджаннях аўтараў ці па іншых сведчаннях, са старагрэчаскага арыгінала; выбар іншых крыніц перакладу (польскі і лацінскі тэкст для У. Чарняўскага, царкоўнаславянскі тэкст для В. Сёмухі) абумоўлены канфесійнай прыналежнасцю аўтара;

– шэсць з васьмі перакладаў (акрамя Л. Дзекуця-Малея і А. Луцкевіча, Я. Станкевіча) упершыню ўбачылі свет у Беларусі;

– пяць перакладаў (акрамя А. Клышкі і афіцыйных перакладаў БПЦ МП і Касцёла) выкананы класічным правапісам (“тарашкевіцай”);

– для большасці перакладаў “найбольш складанай агульнай праблемай... застаецца захаванне раўнавагі паміж філалагічным і камунікатывым падыходамі” [4, с. 363], г. зн. балансу паміж узвышаным канфесійным стылем і размоўнай мовай, які, дзякуючы выкарыстанню ўсяго багацця беларускай мовы зрабіў бы магчымым стварэнне т. зв. “літаратурна-літургічнага” перакладу;

– непазлядоўнасць ва ўжыванні багаслоўскай тэрміналогіі ці проста адсутнасць першапачатковай устаноўкі на богаслужбовае выкарыстанне выключаюць магчымасць ужывання аўтарскіх перакладаў падчас богаслужэнняў у Праваслаўнай і Каталіцкай цэрквах.

Безумоўна, усе разгледжаныя намі пераклады, нават тыя, што не атрымалі прызнання з боку афіцыйных канфесій, – каштоўны досвед для наступных перакладаў і выдатны матэрыял для вывучэння розных аспектаў развіцця беларускай мовы XX – пачатку XXI ст.

Спіс літаратуры

1. **Бідар, Г.** Веравызнанне, этнас і мова ў Беларусі ў XX стагоддзі / Г. Бідар // Край = Kraj : Polonica – Albaruthenica – Lithuanica / Магілёўск. т-ва гуманітар. ініцыятыў “Брама”; рэд. Я. Іваноў. – Мінск, 2002. – № 3/4. – С. 89 – 109.
2. **Гісторыя дзейнасці Секцыі** [Электронны рэсурс] // Catholic.by : Рыма-Каталіцкі Касцёл у Беларусі. – Рэжым доступу : <http://www.catholic.by/2/conference/structure/101321.html>. – Дата доступу : 02.03.2017.
3. **Евангеліе Господа нашего Иисуса Христа [от Матфея]** : на чатырх яз. : элін., славян., русійск. і беларус. : с парал. месцамі. – Мінск : Бел. Экзархат, 1991. – 235, [11] с.
4. **Кузьміч, А.** Праблемы перакладу біблейскіх тэкстаў / А. Кузьміч // Жёнщина. Образование. Демократія : материалы 7-й Междунар. междисциплинар. науч.-практ. конф., 10 – 11 дек. 2004 г. / редкол. : Л. А. Черепанова [и др.]. – Мінск, 2004. – С. 361 – 363.
5. **Лабадзенка, Г.** Ірына Дубянецкая : Беларусь 1000 гадоў жыве без Бібліі [Электронны рэсурс] / Г. Лабадзенка // TUT.BY. – 20.03.2012. – Рэжым доступу : <https://news.tut.by/culture/279852.html>. – Дата доступу : 28.02.2017.
6. **Лукаш Дзекуць-Малей і беларускія пераклады Бібліі** : зб. матэрыялаў, арт. і дак. / [рэдкал. : А. У. Унучак (гал. рэд.) і інш.]. – Брэст : Альтэрнатыва, 2011. – 199 с.
7. **Новы Запавет** [Электронны рэсурс] // Catholic.by : Рыма-Каталіцкі Касцёл у Беларусі. – Рэжым доступу : <http://www.catholic.by/2/libr/bible.html>. – Дата доступу : 02.03.2017.
8. **Свяшчэннае Пісанне па-беларуску** [Электронны рэсурс] // СППС – сайт прихода Свято-Петро-Павловскага собора г. Мінска. – Рэжым доступу : <http://sppsobor.by/bractva/vilna/bible>. – Дата доступу : 01.03.2017.
9. **Сурыновіч, С.** Шляхі да слова / С. Сурыновіч // Наша вера. – 2015. – № 4. – С. 24 – 31.
10. **Фурс, В.** Беларускія пераклады Евангелія паводле Мацвея: пратэстанцкія, каталіцкія, праваслаўныя версіі / В. Фурс // Роднае слова. – 2004. – № 12. – С. 29 – 32.
11. **Фурс, В. У.** Сучасныя беларускія пераклады Евангелія паводле Мацвея: характар і фактары варыянтнасці выкладаў аднаго зместу ў тэкстах розных тыпаў : дыс. ... канд. філал. навук : 10.02.01 / В. У. Фурс ; Нац. акад. навук Беларусі, Ін-т мовы і літ. імя Я. Коласа і Я. Купалы. – Мінск : [s. n.], 2009. – 143 с.
12. **Чарота, І. А.** Переводы Священного писания на белорусский язык / И. А. Чарота // Южнославянский филолог. – 2010. – № 66. – С. 497 – 512.
13. **Чарота, І. А.** Беларуская мова і Царква / І. А. Чарота. – Мінск : [Свята-Петра-Паўлаўскі сабор], 2000. – 174, [1] с.
14. **Чарота, І. А.** Тэорыя і практыка мастацкага перакладу : дапам. для студэнтаў філал. фак. / І. А. Чарота. – Мінск : БДУ, 2011. – 122, [2] с.
15. **Шапран, С.** Непапраўны шасцідзясятнік Васіль Сёмуха [Электронны рэсурс] / С. Шапран // Новы час. – 18.01.2016. – Рэжым доступу : http://novychas.by/asoba/njeparaprauny_shascidziasiatnik. – Дата доступу : 28.02.2017.
16. **Шупа, С.** 3 гісторыі новабеларускіх перакладаў Бібліі / С. Шупа // Вестн. беларус. экзархата : альм. – 1990. – № 4. – С. 28 – 30.
17. **Picarda, G. de.** The heavenly fire : A study of the origins of the Byelorussian New Testament and Psalms (1931) / Guy de Picarda // Божым шляхам. – 1975. – № 1-2. – Р. 9 – 24.
18. **Timoszuk, M.** O języku białoruskich przekładów Ewangelii w Ameryce Północnej / M. Timoszuk // Acta Albaruthenica / Katedra Białorutenistyki Uniwersytetu Warszawskiego. – Т. 13. – Warszawa, 2013. – S. 199 – 217.

Кіп ТАНАНУШКА,

дацэнт кафедры класічнай філалогіі БДУ, саіскальнік кафедры тэарэтычнага і славянскага мовазнаўства БДУ.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 23 сакавіка 2017 г.

КНІГА ПРА БЕЛАРУСКІХ МОВАЗНАЎЦАЎ

Дзятко, Д. В. Мовазнаўцы : нарысы па гісторыі беларускай лінгвістыкі / Д. В. Дзятко, П. А. Міхайлаў. – Мінск : А. М. Янушкевіч, 2017. – 496 с.: [32] с. іл. – Наклад 50 экз.

На пачатку 2017 года ў выдавецтве Андрэя Янушкевіча выйшла ў свет кніга вядомых навукоўцаў, дацэнтаў Беларускага дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка Дзмітрыя Дзятко і Паўла Міхайлава пад назвай “Мовазнаўцы”. Як адзначана ў прадмове, кніга стваралася некалькі дзясяткаў гадоў. У ёй падаюцца біяграфічная інфармацыя, факты навуковай і педагагічнай дзейнасці, характарыстыка асноўных прац сарака сямі мовазнаўцаў, якія працавалі ў сферы беларускай лінгвістыкі.

Адбор персаналій для кнігі абумоўлены рознымі фактарамі, сярод якіх вызначальнае месца займае індывідуальная навуковая цікавасць аўтараў да той або іншай асобы. Аб’ектам увагі сталі ў першую чаргу вядомыя вучоныя, якія шмат зрабілі для станаўлення і развіцця мовазнаўства. Заўважаецца асабліва адказнасць аўтараў пры характарыстыцы тых асоб, даследчыцкая праца якіх у друку раней не асвятлялася ці асвятлялася недастаткова. Значнае месца адведзена навукоўцам, “якія праз асабістае знаёмства, навуковыя або педагагічныя кантакты пэўным чынам паўплывалі на прафесійнае станаўленне аўтараў” (с. 4).

Кніга складаецца з трох раздзелаў. Першы прысвячаецца вучоным, дзейнасць якіх прыпадае на канец XIX – пачатак XX ст. (С. Буліч, М. Дурнаво, Я. Казановіч, Я. Карскі, І. Насовіч, М. Сакалоў, А. Шахматаў). Другі раздзел пра мовазнаўцаў, якія пачыналі навуковае жыццё ў міжваенны перыяд (М. Азбукін, М. Байкоў, Л. Більдзюкевіч, А. Карзон, А. Круталевіч, А. Курыла, Л. Леўшчанка, С. Рохкінд). У трэцім, самым вялікім, раздзеле аналізуецца дзейнасць прадстаўнікоў лінгвістычнай навукі пасляваеннага перыяду (А. Аксамітаў, А. Бардовіч, А. Баханькоў, М. Булахаў, Н. Вайтовіч, Ф. Клімчук, А. Крывіцкі, Ю. Мацкевіч, Ф. Янкоўскі і іншыя). Даецца біябібліяграфічная характарыстыка і асобных вучоных-нефілолагаў, якія займаліся выпрацоўкай беларускай навуковай тэрміналогіі ў галінах іншых навук. Не абызены ўвагай пісьменнік Рыгор Барадулін з яго навукова-папулярнай кнігай “Вушацкі слоўвазбор” – працай, вартай увагі “не толькі шматлікіх аматараў роднага слова, але і навукоўцаў-лінгвістаў, якія знойдуць у ёй мноства моўных фактаў, важных для далейшых даследаванняў беларускай мовы” (с. 224). З асаблівай цеплынёй вя-

дзецца гаворка пра самаадданую працу настаўніка-краязнаўца з Глыбоччыны Івана Волкава, які на працягу дзесяцігоддзяў займаўся вывучэннем мясцовага краю, стварыў каштоўную для навукі фальклорна-этнаграфічна-мовазнаўчую кнігу “Дыяменты роднай мовы”.

Выданне “Мовазнаўцы” пазбаўлена канцылярска-дакументальнай сухасці і трафарэтнасці, што часта заўважаецца ў працах падобнага жанравага тыпу. У кожным нарысе выразна адчуваецца асоба, пазіцыя яго стваральніка. Асабліва гэта відавочна, калі гаворка вядзецца пра тых навукоўцаў, хто былі настаўнікамі аўтараў, з кім ім даводзілася калегавець, супрацоўнічаць. Вось, напрыклад, як пачынае П. Міхайлаў нарыс пра М. Кавалёву: “Такія рысы, як дабрывня, выключная вытрыманасць і добразычлівыя адносіны да кожнага, з кім даводзіцца кантактаваць, зачаравалі мяне адразу, ад самага нашага першага знаёмства на кафедры беларускага мовазнаўства тагачаснага Мінскага дзяржаўнага педагагічнага інстытута імя М. Горкага, куды я перайшоў на працу ў верасні 1991 г. Спакойны прыцішаны голас, узорнае літаратурнае маўленне, уменне выслухаць суб’ядніка – рысы сапраўднай інтэлігентнасці і высокай агульнай культуры... Такой светлай асобай стала для мяне Марыя Цімафееўна Кавалёва...” (с. 346). Спалучэнне дакументалістыкі і мастацкасці дазваляе лепш пранікнуць ва ўнутраны свет герояў, надае нарысам уласціваці літаратурнага твора.

Кожны аповед закрэмае два бакі жыцця асобы: асноўныя вехі біяграфіі і навуковыя здабыткі, найважнейшыя працы. Вывучэнне шматлікіх біяграфічных, гістарычных і дакументальных крыніц дазволіла аўтарам кнігі выявіць і паказаць новыя старонкі біяграфіі герояў, агучыць факты, пра якія раней было невядома ці ў афіцыйным друку не прынята гаварыць.

Напрыклад, у мінулым не афішавалася інфармацыя пра тое, што Яўхім Карскі, жывучы ў Петраградзе, лічыў адной з найважнейшых арганізацыйных спраў падтрымку маладога філолага Браніслава Тарашкевіча, які рыхтаваўся да прафесарскага звання, што “Беларускую граматыку” Б. Тарашкевіч стварыў у многім дзякуючы падтрымцы Я. Карскага.

З нарыса пра Я. Карскага даведваемся, як нялёгка было гэтаму слыннаму вучоному ў эпоху

паслякастрычніцкіх перамен. Ён з прыхільнасцю і надзеяй сустрэў утварэнне БССР, актыўна ўключыўся ў будаўніцтва маладой рэспублікі, але прадстаўнікі “новай генерацыі вучоных” і чыноўнікі ад адукацыі ў 1919 г. выштурхнулі яго з пасады прафесара Мінскага педагогічнага інстытута. Ён вымушаны быў пераехаць у Петраград і ўладкавацца на працу ў Акадэмію навук СССР. Але і там вучонаму давалося зведаць цкаванне, абвінавачванні ў тым, што ён “былы вернападданы рэктар імператарскага Варшаўскага ўніверсітэта”, “асколак царскага рэжыму”, “чарнасоценец”, “шавініст”. Застаецца толькі здзіўляцца, як Я. Карскі ў апошнія дзесяцігоддзе свайго жыцця ў такіх жахлівых умовах знаходзіў сілу пісаць значныя навуковыя працы.

Кніга ўсім зместам паказвае, як нялёгка, ва ўмовах розных сацыяльна-палітычных перыпетыяў, праз выпрабаванні і ахвяры фарміравалася, можна сказаць, гартавалася беларускае і ўсходнеславянскае мовазнаўства. Амаль усе лінгвісты 20 – 30-х гг. XX ст. пад лозунгам барацьбы з нацдэмаўшчынай былі рэпрэсаваныя, многія паплаціліся за сваю навуковую справу жыццём, напрыклад М. Дурнаво і А. Круталевіч расстраляны ў 1937 г., Л. Більдзюкевіч памёр у лагеры ў 1942 г., М. Азбукін памёр у месцах зняволення ў 1943 г., М. Байкоў памёр пры нявысветленых абставінах каля 1946 г. Тыя, каму пашанцавала застацца на гэтым свеце, да канца жыцця былі душэўна і маральна спустошанымі.

У савецкі пасляваенны час навукоўцаў фізічна не знішчалі, але пільна сачылі за паводзінамі, вызначалі “правільны” кірунак іх думак і навуковай дзейнасці. Напрыклад, з кнігі даведваемся, што значныя непрыемнасці ў прафесійнай дзейнасці зведалі такія навукоўцы, як С. Рохкінд, М. Карнева-Петрулан, М. Сулер. У нарысе пра А. Каўруса апавядаецца, як у 1974 г. у Інстытуце мовазнаўства АН БССР разглядалася пытанне аб неадпаведнасці старшага навуковага супрацоўніка займаючай пасады. Маладога навукоўца абвінавачвалі ў “ідэйна шкодных, несумяшчальных з палітыкай Камуністычнай партыі і Савецкай дзяржавы поглядах... па нацыянальна-моўнаму пытанню” і вымусілі пакінуць месца працы.

Аналіз зместу, узроўню і значнасці навуковых твораў кожнага з герояў кнігі “Мовазнаўцы” складае агульную карціну развіцця навуковых кірункаў беларускай лінгвістыкі ў XX ст.

Нельга абысці ўвагай дызайн выдання – прыгожае паліграфічнае выкананне, удалае сімвалнае афармленне цвёрдай вокладкі, дзясяткі фотаздымкаў мовазнаўцаў, копій архіўных дакументаў.

На заканчэнне адзначым, што кніга Д. Дзятко і П. Міхайлава – гэта працяг той пачэснай справы, пачынальнікамі якой у свой час былі М. Булахаў, І. Германовіч, гэта прыкметны набытак беларускага мовазнаўства, значнае дасягненне беларускай і славянскай лінгвістычнай персаналіяграфіі.

Мікола ДАНИЛОВІЧ,
доктар філалагічных навук.

КАЛЯНДАР ПАМЯТНЫХ ДАТАЎ І ЮБІЛЕЙНЫХ ДЗЁН на 2017 г.

ЛІПЕНЬ

Заканчэнне. Пачатак на с. 41.

14 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Віктара Гаўрылава, мастака, мастацтвазнаўцы, педагога

80 гадоў з дня нараджэння Томаса Курылы, дзеяча самадзейнай творчасці, заслужанага работніка культуры Беларусі

17 ліпеня – 110 гадоў з дня нараджэння Арона Юдэльсона (1907 – 1937), паэта, нарысіста. Пісаў на ідыш

75 гадоў з дня нараджэння Любові Турбіной, беларуска- і рускамоўнай паэтки, літаратуразнаўцы, перакладчыцы. Жыве ў Маскве

18 ліпеня – 80 гадоў з дня нараджэння Уладзіміра Міхарскага, рэжысёра тэлебачання

21 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Леаніда Быкава (1927 – 2004), мастака

70 гадоў з дня нараджэння Барыса Кір’янава, харавога дырыжора, заслужанага артыста Беларусі

22 ліпеня – 165 гадоў з дня нараджэння Марыі Магдалены Элізы Бутаўт-Андрэйковіч (1852 – 1933), мастачкі

100 гадоў з дня нараджэння Алега Шкапскага (1917 – 1968), акцёра, заслужанага артыста Беларусі

85 гадоў з дня нараджэння Леаніда Яўменава, паэта, філосафа

75 гадоў з дня нараджэння Тамары Гаробчанкі, тэатразнаўцы

75 гадоў з дня нараджэння Рыгора Суруса, кампазітара, заслужанага дзеяча мастацтваў Беларусі

70 гадоў з дня нараджэння Ігара Тапіліна, мастака

24 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Канстанціна Кабашнікава (1927 – 2012), фалькларыста

25 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Дзмітрыя Смольскага, кампазітара, педагога, народнага артыста Беларусі

75 гадоў з дня нараджэння Часлава Юшкевіча, вальтарніста, педагога, заслужанага артыста Беларусі

27 ліпеня – 100 гадоў з дня нараджэння Зянона Паўлоўскага (1917 – 1977), мастака

28 ліпеня – 205 гадоў з дня нараджэння Юзафа Ігнацыя Крашэўскага (1812 – 1887), пісьменніка, гісторыка, выдаўца, ілюстратара, бібліяфіла, грамадскага дзеяча

115 гадоў з дня нараджэння Віктара Вальтара (1902 – 1931), паэта, празаіка, удзельніка літаратурнага руху ў Латвіі

29 ліпеня – 90 гадоў з дня нараджэння Веняміна Бурковіча (1937 – 1983), цымбаліста, заслужанага артыста Беларусі

31 ліпеня – 200 гадоў з дня нараджэння Ігната Храпавіцкага (1817 – 1893), паэта, фалькларыста, грамадскага дзеяча

Паводле картатэкі БДАМЛМ.

СКАРЫНАЎСКІЯ ТРАДЫЦЫЎ БЕЛАРУСКІМ КІРЫЛІЦКІМ КНІЖНЫМ МАСТАЦТВЕ XVI – XVIII стст.

Тытульны ліст “Бібліі рускай” Францыска Скарыны.
1519 г. Прага.

гісторыі кожнага народа поруч з імёнамі вялікіх дзяржаўных дзеячаў, святароў, воінаў і мастакоў заўсёды прысутнічаюць і імёны першадрукароў. Вось ужо больш за 500 гадоў уся ўдзячная Еўропа шануе памяць вынаходніка кнігадрукавання Іагана Гутэнберга. Намаганнямі яго духоўных нашчадкаў – Кобергера ў Германіі, Кэкстана ў Англіі, Ле Руа і Баномы ў Францыі, Мануцыя ў Італіі, Плантэна ў Фландрыі, Фіёля ў Польшчы і многіх іншых вядомых і невядомых дзеячаў кніжнай справы – друкаваная кніга хутка, трыумфальна і відавочна змяніла сучасную ім еўрапейскую рэчаіснасць. Як паэтычна зазначыў В. Гюго, “вынаходніцтва кнігадрукавання – найвялікшая гістарычная падзея. ... Яно з’яўляецца цалкам новым сродкам выражэння чалавечай думкі; мысленне набывае новую фор-

му, адкінуўшы старую. ... У выглядзе друкаванага слова думка стала даўгавечнай, як ніколі: яна крылатая, няўлоўная, невынішчальная... яна ператвараецца ў чараду птушак, якія разлятаюцца на ўсе чатыры бакі, і займае ўсе кропкі ў часе і ў прасторы” [2, с. 187 – 188].

Каля вытокаў усходнеславянскага кнігадрукавання стаяў вялікі сын беларускага народа “избранный муж в лекарских науках доктор Франциск Скоринин сын с Полоцка”. Асоба сапраўды рэнесанснага размаху і па асабістай універсальнай адоранасці, і па дзёрзкасці амбітных задум, і па працавітасці ў іх выкананні. Знакіты асветнік зрабіў для беларускай кніжнасці надзвычай многа. Ён не толькі стварыў першыя ўзоры кнігі на роднай мове: сваімі выданнямі Ф. Скарына ўпершыню пазнаёміў насельніцтва Вялікага Княства Літоўскага з вытворча-тэхналагічнымі асновамі кнігадрукавання, упершыню ў славянскім кніжным свеце выкарыстаў тытульны ліст. Цудоўныя гравюры яго кніг, уведзеныя дзеля таго, “абы братія моя русь, лю-

Тытульны ліст “Казання полацкага архіепіскапа...”.
Выданне Віленскага брацтва. 1620 г. Вільня.

Васіль Вашчанка. Тытульны ліст “Кнігі жыццй святых”.
Выданне Магілёўскага брацтва. 1702 г.

ди посполитые, чтучи могли лепей разумети”, а таксама графіка шрыфтоў, мастацкія асаблівасці ініцыялаў, заставак зрабілі выданні беларускага першадрукара адметнай з’явай у гісторыі еўрапейскага кніжнага мастацтва. Галоўнае і сапраўды рэвалюцыйнае значэнне тытанічнай працы Ф. Скарыны па падрыхтоўцы і выданні “Бібліі рускай” у Празе, “Малой падарожнай кніжыцы” і “Апостала” ў Вільні заключалася ў тым, што першадрукар здолеў адмовіцца ад традыцый рукапіснай кнігі і паслядоўна выкарыстоўваў новую “друкарскую” эстэтыку, чым акрэсліў перспектывы развіцця друкаванай кнігі на беларускіх землях на многія стагоддзі наперад. Разам з тым уздзеянне выданняў Ф. Скарыны на далейшае развіццё кніжнага мастацтва ў ВКЛ не было імгненным і непасрэдным, а засваенне новай эстэтыкі запатрабавала пэўнага часу.

Новае аблічча друкаванай кнігі – стрыманае, часцей за ўсё “чорна-белае” мастацтва ілюстрацый і кніжнай аздобы, падкрэслена плоскаснасць старонкі ці кніжнага развароту, чыя спецыфічная прастора павінна была арганічна спалучаць выяву і наборны тэкст, – на першым

часе зусім няпроста ўспрымалася чытачом. Нездарма на пачатковым этапе развіцця друкаванай кнігі як сам Гутэнберг, так і яго паслядоўнікі імкнуліся наблізіць знешні выгляд сваіх друкаваных твораў да рукапісных кніг. Напрыклад, у кнігах інкунабульнага перыяду (г. зн. ад узнікнення кнігадрукавання да 1 студзеня 1501 г.) часам увогуле не друкаваліся ініцыялы: друкары (у тым ліку знакаміты венецыянскі майстар Альд Мануцый) пакідалі ў наборы свабоднае месца для ініцыялаў, якія потым малявалі ад рукі [3, с. 160]. Выданні Ф. Скарыны, якія ствараліся ў час, калі першы каштоўны вопыт новага кніжнага мастацтва ўжо быў назапашаны, як вядома, не ўтрымліваюць такіх прыёмаў, але іх аблічча было такім адметным, што нават і праз некалькі стагоддзяў даследчыкі лічылі гэтыя кнігі з’явай унікальнай і для паслядоўнікаў недасягальнай. Так, У. Стасаў у канцы XIX ст. сцвярджаў, што выданні Ф. Скарыны “не перадалі ніякай іншай школе высокай мастацкай дасканаласці сваіх ксілаграфій і не зрабілі ў гэтым плане ніякага ўплыву на далейшае развіццё мастацтва... засталіся нейкімі цалкам асаблівымі фактамі, якія

Тытульны ліст “Евангелля”. Выданне Еўеўскага брацтва.
1644 г.

адзінока стаяць сярод усёй астатняй масы гравюр на дрэве, створаных больш познімі славянскімі школамі” [4, с. 165]. Не прычыў гэтай думцы і вядомы даследчык беларускага мастацтва М. Шчакаціхін, які адзначаў, што ўнікальная да-сканаласць дрэварытаў скарынаўскіх выданняў “з’яўлялася хоць і досыць высокім, але ў той жа час, бясспрэчна, і досыць цяжкім для пераймання прыкладам, следаваць якому ў шмат якіх выпадках было не пад сілу ані для віленскіх, ані для якіх-небудзь іншых гравёраў” [6, с. 224].

Як вядома, пасля Ф. Скарыны амаль да канца XVI ст. кнігадрукаванне ў Вялікім Княстве Літоўскім развівалася дзякуючы прыватнай ініцыятыве асветнікаў, энтузіястаў кніжнай справы П. Мсціслаўца, С. Буднага, В. Цяпінскага, В. Гарабурды, таленавітых прадпрымальнікаў братаў Мамонічаў і інш. У канцы XVI ст. справа выдання кірыліцкіх кніг амаль цалкам перайшла да брацтваў – грамадска-палітычных і цэха-вых арганізацый, якія ў складаных гістарычных умовах аб’ядноўвалі і падтрымлівалі мясцовае насельніцтва: стваралі школы, шпіталі, друкарні. Асабліва значную ролю ў развіцці беларускай кірыліцкай кніжнасці адыгралі Віленская Святадухава брацкая друкарня (пэўны час на пачатку XVII ст. працавала ў Еўі), Куцеінская друкарня, Магілёўская брацкая друкарня пры Богаяўленскім манастыры. Безумоўна, паміж скарынаўскімі выданнямі, натхнёнымі геніяльным першадрукаром і выкананымі найлепшымі еўрапейскімі майстрамі, і кнігамі, выдадзенымі

Застаўкі з выданняў Францыска Скарыны. 1517 – 1519 гг. Прага.

нымі беларускімі кірыліцкімі друкарнямі XVI – XVIII стст. і зробленымі ў шэрагу выпадкаў паўпрафесійнымі і непрафесійнымі народнымі майстрамі, – вялікая адлегласць. Аднак і яны зазналі пэўнае ўздзеянне традыцый Ф. Скарыны.

Хоць беларуская кніжнасць не была гатовая адразу ўспрыняць і працягнуць тое, што прапанавалі выданні першадрукара ў галіне ілюстрацыі, але больш познія старадрукі ВКЛ ахвотна выкарыстоўвалі прыяцпы арганізацыі кніжнай прасторы, скарынаўскія шрыфты і элементы аздаблення. Аўтэнтныя кніжныя элементы з віленскіх выданняў Ф. Скарыны ўпрыгожвалі старонкі яшчэ на працягу некалькіх дзесяцігоддзяў. Так, па падліках беларускіх навукоўцаў, сапраўдныя арнаментальныя дрэварыты і ініцыялы першадрукара, клішэ якіх ён пакінуў у Вільні, былі выкарыстаны ў 56 брацкіх віленскіх і еўеўскіх выданнях, яны сустракаюцца таксама ў куцеінскім “Малітваслове” 1631 г. друку С. Собаля і іншых; дакладныя копіі ініцыялаў скарынаўскіх кніг упрыгожвалі многія выданні і на працягу XVII ст. [1, с. 236; 5, с. 48].

Не меншае, а магчыма, і большае значэнне мела апасродкаванае ўздзеянне скарынаўскіх традыцый на далейшае беларускае кніжнае мастацтва. Выданні Ф. Скарыны далі моцны імпульс для фарміравання ў мастацтве ВКЛ новай структуры друкаванай кнігі ў сукупнасці ўсіх яе выяўленчых кампанентаў і іх непарыўнай сувязі з мастацка-друкарскай тэхнікай. У пасляскарынаўскі час большасць беларускіх старадрукаў набыла тытульныя лісты, асновай іх унутранага афармлення стала спалучэнне заставак, канцовак, праствакутных ініцыялаў, а з цягам часу ў кірыліцкія старадрукі вярнуліся і ілюстрацыі.

Абавязковы элемент большасці беларускіх старадрукаў – тытульны ліст – своеасаблівы ўваход у кнігу, урачысты “партал”, які адразу даводзіць чытачу асноўныя звесткі пра выданне. Упершыню ў беларускай кніжнасці ён з’явіўся, як вядома, у пражскім выданні скарынаўскай Бібліі, пачынаючы тут як кожную асобную кнігу, так і Біблію ў цэлым. Услед за Ф. Скарынам

Застаўкі з выданняў Магілёўскага брацтва. Канец XVII – пачатак XVIII ст.

“Хрыстос і нявеста”. “Песня Песняў”.
Выданне Францыска Скарыны. 1518 г. Прага.

тытульны ліст надрукаваў у “Катэхізісе” (1562) С. Будны, ёсць ён і ў “Евангеллі” (1572) В. Цяпінскага. У канцы XVI – XVII ст. тытульны ліст робіцца неабходным элементам большасці выдзеных на землях ВКЛ кніг. Вельмі паказаль-

“Увядзенне Багародзіцы”. “Трыфалагіён”.
Выданне Куцеінскага брацтва. 1647 г.

нае з’яўленне тытула ў заблудаўскім “Евангеллі вучыцельным” (1569) І. Фёдарова і П. Мсціслаўца, бо маскоўскія выданні гэтых друкароў тытульных лістоў не мелі. Кнігі, надрукаваныя на тэрыторыі Расійскай дзяжавы, увогуле не ведалі іх да пачатку XVIII ст., выхадныя звесткі там, як правіла, змяшчалі ў калафоне.

У практыку кірыліцкага кнігадрукавання на Беларусі ўвайшлі дзве “выяўленча-інфармацыйныя” формы тытула: тытул, у якім выява і тэкст (назва кнігі, прозвішча аўтара, перакладчыка, месца выдання) маюць аднолькавую ролю; тытул, дзе шрыфтавая кампазіцыя дамінуе над выявай. Першы варыянт характэрны для пражскіх выданняў Ф. Скарыны, куцеінскіх тытулаў, другі – для віленскіх кніг першадрукара, “Катэхізіса” С. Буднага, заблудаўскіх твораў І. Фёдарова і П. Мсціслаўца; у выданнях Магілёўскага брацтва канца XVII – першай паловы XVIII ст. сустракаюцца абодва тыпы тытульных лістоў.

Беларуская кніжная графіка пасляскарынаўскіх часоў выпрацавала і асноўныя кампазіцыйныя тыпы тытульных лістоў: архітэктурна-дэкаратыўны, чыю аснову, як правіла, складае больш ці менш дэталізаваная выява трыумфальнай аркі; і жанрава-ілюстрацыйны, што ўключае фігуратыўныя выявы. Важную ролю ў развіцці гэтых тыпаў тытулаў адыграла Віленская Святадухаўская друкарня, з чыіх выданняў, у крыху змененым выглядзе, такія тытулы перайшлі ў кнігі еўеўскіх і куцеінскіх майстроў. Апошнія ўпершыню ў беларускім кірыліцкім кнігадрукаванні сталі шырока выкарыстоўваць у тытулах медальёны з фігуратыўнымі выявамі [загаловачны ліст “Брашна духоўнага” (1639), “Дыоптры” (1654) і інш.]. Магілёўскія брацкія гравёры перанялі вопыт куцеінскіх калег, аднак у іх выданнях два кампазіцыйныя тыпы тытулаў зліліся ў адзін: архітэктурныя ці арнаментальныя матывы самым цесным чынам знітаваны тут з фігуратыўнымі выявамі, што сведчыць пра пэўнае спрашчэнне мастацкага аздаблення кірыліцкіх выданняў у заключны перыяд іх існавання.

Даўнія і трывалыя традыцыі ў славянскай кнізе мела і *застаўка*: упрыгожваючы спачатку рукапісную, а потым і друкаваную кнігу, яна часам заставалася найважнейшым і адзіным элементам яе арнаментыкі. У выданнях Ф. Скарыны “заставіца”, як адзначаў сам першадрукар, “для лепшага раздзялення чтушым положена суть”. Сапраўды, цяжка перабольшыць значэнне скарынаўскіх заставак (“вялікіх” і “малых”) у ідэйна-сэнсавай і прасторава-дэкаратыўнай арганізацыі кніжных старонак: яны садзейнічаюць больш зручнаму ўспрымання тэксту, падзяляючы яго на раздзелы і спалучаючы ў сабе як функцыянальныя, так і эстэтычныя якасці.

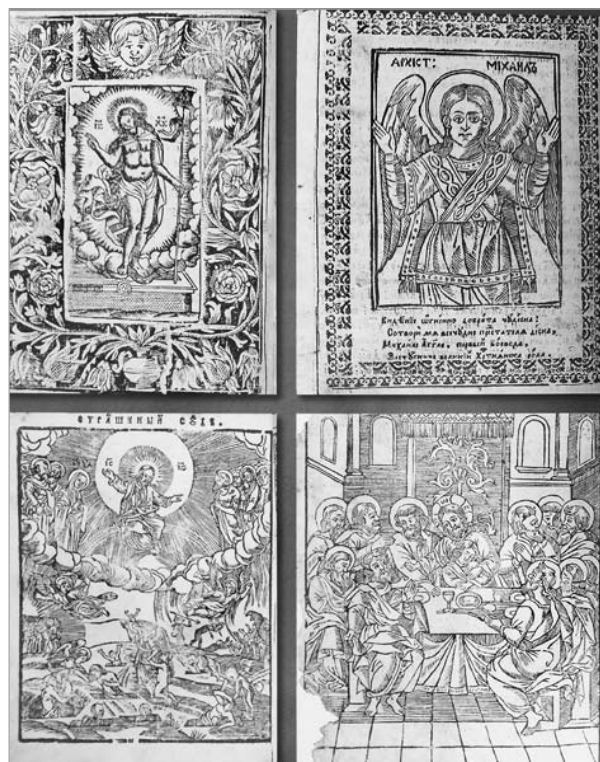
На пасляскрынаўскае кірыліцкае кнігадрукаванне пэўным чынам паўплывалі як “малыя” застаўкі з выданняў першадрукара з іх “чарнавым” арнамантам, які вядзе пачатак ад творча перапрацаваных матываў гравіраванага на медзі алфавіта нямецкага майстра І. ван Мекенема, так і “вялікія” застаўкі з Бібліі Ф. Скарыны, у якіх выкарыстоўваліся фігуратыўныя выявы ў спалучэнні з расліннымі (пераважна акантавымі) матывамі. Традыцыі першых асабліва адметныя ў заблудаўскіх кнігах І. Фёдарова і П. Мсціслаўца, у арнаментыцы выданняў Віленска-Еўеўскай, Куцеінскай і Магілёўскай друкарняў. З цягам часу “чарнавы” арнамент, аснову якога складае стылізаванае лісце з вострым зубчастым контурам, стылізаваныя кедравыя шышкі, гранатавыя яблыкі, галоўкі маку, разнастайнай формы кветкі і лісце, значна змяняецца. У інтэрпрэтацы магілёўскіх гравёраў раслінныя матывы, напрыклад, набылі больш спакойныя формы, застаўкі ў шэрагу выпадкаў страцілі складаныя наверхшы.

Фігуратыўныя застаўкі Ф. Скарыны апасродкавана ўздзейнічалі на кніжную аздобу куцеінскіх і асабліва магілёўскіх выданняў XVII – XVIII стст.: застаўкі, створаныя, безумоўна, у межах зусім іншай – народнай – культуры, сустракаюцца амаль ва ўсіх надрукаваных тут кнігах і вылучаюцца значнай кампазіцыйнай і сюжэтнай разнастайнасцю.

Якую б важную ролю ні выконвалі ў мастацкім аздабленні скарынаўскіх выданняў тытулы, застаўкі, ініцыялы, відавочна, што галоўнае мес-

Фёдар Англейка (?). “Ушэсце Багародзіцы”. “Ірмалой”.
Выданне Васіля Вашчанкі. 1700 г. Магілёў.

Ілюстрацыі з выданняў Магілёўскага брацтва.
Канец XVII – пачатак XVIII ст.

ца тут належыць *ілюстрацыі*. Некалькі дзясяткаў дрэварытаў, ужо добра вывучаных даследчыкамі, яшчэ неаднойчы прыцягнуць іх увагу, бо, здаецца, менавіта яны асабліва яркава ўвасабляюць асветніцкую “праграму” першадрукара. Ф. Скарына не толькі пераклаў на зразумелую для “паспалітых людзей” мову сакральныя тэксты, з дапамогай выяў у сваіх кнігах імкнуўся зрабіць даступным для шырокіх колаў ВКЛ глыбінны змест Святога Пісання. Выразныя сюжэтна-тэматычныя ілюстрацыі, якія, дарэчы, суправаджаюцца падрабязнымі, падобнымі на каментарыі подпісамі, распавядаюць пра асноўныя біблейскія паданні і праз іх – пра адвечныя праблемы добра і зла, любові і нянавісці, вернасці і здрады. Змясціўшы ў Бібліі ўласны партрэт, складаныя багаслоўска-філасофскія сюжэты (“Тройца”, “Дыспут”, “Хрыстос і нявеста” і інш.), Ф. Скарына сцвярджаў сапраўды рэнесанснае перакананне ва ўнікальнасці чалавечай асобы, вялікай каштоўнасці інтэлектуальных намаганняў. А так званыя тлумачальныя выявы яго выданняў паклалі пачатак прыкладным навукова-пазнавальным ілюстрацыям, бо вельмі падрабязна і пераканаўча адлюстроўваюць працэс будаўніцтва іерусалімскага храма, знешні выгляд дома цара Саламона, падставак, слупоў і г. д. Ілюстрацыі кніг першадрукара – выдатныя творы еўрапейскага маштабу – ужо ў пачатку XVI ст. ставілі мастацкія праблемы анатоміі чалавека, перспектывы, перадачы прасторы, пластыкі, формы.

Мастацкае аздабленне з кнігі “Перла мнагацэннае”.
Выданне Васіля Вашчанкі. 1699 г. Магілёў.

Скарынаўскія ілюстрацыі паўплывалі на граўюры брэсцкай Бібліі 1563 г., выдадзенай на польскай мове на сродкі Мікалая Радзівіла Чорнага. А вось кірыліцкае кнігадрукаванне ВКЛ традыцыі Ф. Скарыны ў галіне кніжнай ілюстрацыі не ўспрыняла, яе развіццё пачалося нібы з чыстага аркуша. У кірыліцкім кнігадрукаванні мы не ведаем ніводнай ілюстраванай кнігі да 1570 г., г. зн. да выданняў І. Фёдарова і П. Мсціслаўца. Фігуратыўны франтыспіс, які ўпершыню быў скарыстаны ў іх кнігах, хутка стаў асноўным элементам афармлення беларускіх старадрукаў і дамінаваў да сярэдзіны XVII ст. Першай пасля выданняў Ф. Скарыны кірыліцкай віленскай кнігай з ілюстрацыямі да тэксту быў “Часаслоў” 1617 г., надрукаваны братамі Мамонічамі. Традыцыі віленскай школы атрымалі далейшае развіццё ў дзейнасці Куцеінскай друкарні. Менавіта тут у сярэдзіне XVII ст. выйшла мноства ілюстраваных фігуратыўнымі дрэварытамі твораў: “Гісторыя пра Варлаама і Іасафа” (1637), “Брашна духоўнае” (1639), “Трыфалагіён” (1647) і інш. Ілюстрацыі куцеінскіх кніг вылучаюцца непасрэднасцю, цеплынёй, шчырасцю, яны вельмі блізкія да традыцый народнага мастацтва, лубка.

Безумоўнае дасягненне Магілёўскай брацкай друкарні, чья дзейнасць нібы падсумавала развіццё беларускіх старадрукаў у канцы XVII – XVIII ст., заключалася ў тым, што фігуратыўныя ілюстрацыі, выкананыя тут як у тэхніцы дрэварыта, так і граўюры на медзі, упрыгожвалі ўжо не асобныя (як куцеінскія) кнігі, а большасць з іх. Найбольш яркава былі праілюстраваны “Ака-

фісты” (1698), “Дыюптра” (1698), “Неба Новае” і “Перла мнагацэннае” (1699), “Ірмалой” (1700), “Кніга жыцця святых” (1702) і інш. Іх ілюстрацыі, адзначаныя пэўным уздзеяннем еўрапейскага барока, асэнсаваным на ўзроўні народнай эстэтычнай свядомасці, вылучаюцца прастатой і стрыманасцю мастацкіх сродкаў выразнасці. Мастакі імкнуліся адлюстроўваць евангельскія сюжэты як факты сапраўднага жыцця: дакладна выпісваючы асобныя дэталі, “зазямляючы” іх, яны стварылі тып героя – каржакаватага, з ярка падкрэсленымі мясцовымі этнічнымі рысамі, – які быў надзвычай блізім чытачу. У Магілёўскай друкарні ўслед за Ф. Скарынам паслядоўна ствараліся кнігі невялікага, зручнага ў паўсядзённым карыстанні фармату, а іх ілюстрацыі ўпершыню страцілі ананімнасць – на многіх граўюрах можна адшукаць прозвішчы іх стваральнікаў.

Пры ўсёй выдавочнай непадобнасці бліскучых у сваёй прафесійнай дасканаласці, павольна-манументальных, рэнесансных па духу скарынаўскіх ілюстрацый і часам паўпрафесійных, наіўных, але надзвычай шчырых брацкіх граўюр іх аб’ядноўвае арыентацыя на самыя шырокія слаі насельніцтва ВКЛ, імкненне ўвесці ў іх жыццё прыгожую і зразумелую кнігу.

Такім чынам, мастацтва беларускай кірыліцкай кніжнасці, атрымаўшы ў выданнях Францыска Скарыны пачатку XVI ст. моцны еўрапейскі імпульс, выкарыстоўвала яго вопыт апа-сродкавана і асцярожна і, што выдавочна, так і не здолела дасягнуць эстэтычнага ўзроўню граўюр пражскай Бібліі. Тым не менш у XVI – XVIII стст. беларуская кніжная графіка пачала пошукі свайго адметнага нацыянальнага шляху ў далейшым развіцці.

Спіс літаратуры

1. **Галенчанка, Г. Я.** Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 280 с.
2. **Гюго, В.** Собрание сочинений: в 15 т. / В. Гюго. – М.: Гос. изд-во худож. лит., 1953. – Т. 2. – 544 с.
3. **Нікалаеў, М.** Палата кнігапісная: рукапісная кніга на Беларусі ў X – XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. – Мінск: Маст. літ., 1993. – 239 с.
4. **Стасов, В. В.** Разбор рукописного сочинения г. Ровинского “Русские граверы и их произведения с 1564 года до основания Академии художеств” / В. В. Стасов // Собрание сочинений. – СПб.: Тип. М. М. Стасюлевича, 1894. – Т. 2. XIV, 1050, 484 стлб., 11 л. ил.
5. **Шматаў, В. Ф.** Мастацтва беларускіх старадрукаў (XVI – XVIII стст.) / В. Ф. Шматаў. – Мінск: Тэхналогія, 2000.
6. **Шчакаціхін, М.** Граўюры і кніжныя аздобы ў выданнях Францішка Скарыны / М. Шчакаціхін // 400-лецце беларускага друку. – Мінск: Інстытут беларускай культуры, 1926. – С. 180 – 227.

Алена ПКУЛІК,
кандыдат мастацтвазнаўства.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 31 сакавіка 2017 г.

АСАБЛІВАСЦІ СЮЖЭТНАГА ЎВАСАБЛЕННЯ ВОБРАЗА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў БЕЛАРУСКІМ ЖЫВАПІСЕ ДРУГОЙ ПАЛОВЫ XX – XXI ст.

УДК 75.044

У артыкуле характарызуецца асаблівасці сюжэтнага ўвасаблення вобраза Францыска Скарыны ў творах беларускага станковага жывапісу другой паловы XX – пачатку XXI ст. Асноўная ўвага аддаецца вызначэнню сюжэтаў і іканаграфічных схем. Аўтар акрэслівае мастацкія асаблівасці твораў і прычыны ўстойлівага ўвасаблення вобраза першадрукара ў айчынным мастацтве.

Ключавыя словы: *беларускае мастацтва, беларускі жывапіс, Францыск Скарына, вобраз Францыска Скарыны, іканаграфія Францыска Скарыны.*

This article deals with the characteristics of the genre features of Francysk Skaryna artistic presentation in works of the Belarusian easel painting of the second half of the XX – the beginning of the XXI cc. The main emphasis is on the genres and existing iconographic schemes definition. The authors also outline the artistic peculiarities of the works of art and the reasons for the stable artistic presentation of the printing pioneer's image in national art.

сучасны перыяд развіцця беларускага грамадства па-ранейшаму бачацца актуальнымі пошук і захаванне гуманістычных духоўных арыенціраў. Праваднікамі і ўзорамі гэтых працэсаў паўстаюць выбітныя асобы мінуўшчыны. У святле 500-годдзя беларускага кнігадрукавання асабліва сімвалічным з'яўляецца далейшае набыванне ведаў пра такую знакавую для беларускай культуры асобу, як Францыск Скарына.

Сярод шматлікіх разнапрофільных навуковых прац, прысвечаных першадрукару, заўважны недахоп мастацтвазнаўчых даследаванняў, што датычаць як вывучэння вобраза Ф. Скарыны ў сучасным беларускім мастацтве і жывапісе ў цэлым, так і больш вузкіх аспектаў гэтай тэмы, звязаных, напрыклад, з аналізам сюжэтнага ўвасаблення вобраза асветніка ў творах станковага жывапісу. Адпаведныя асаблівасці ўжо закраналіся аўтарам гэтых радкоў у артыкуле “Вобраз Францыска Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст.” [5] і “Вобразы асветнікаў часоў Вялікага Княства Літоўскага і Рэчы Паспалітай у беларускім жывапісе другой паловы XX – пачатку XXI ст.” [6]. Сярод крыніц, якія ўтрымліваюць навуковы аналіз, звычайна адметны сюжэтным апісаннем твораў скарыніяны, можна прыгадаць энцыклапедыю “Францыск Скарына і яго час” [14] і альбом-каталог “Францішак Скарына і яго час” [1] А. Белага. Падобным характарам вылучаюцца і артыкулы перыёдыкі, манаграфіі, прысвечаныя пэўнаму мастаку, і інш. Іх наяўнасць – паказальнік актуальнасці праблематыкі, якая да сёння не стала прадметам асобнага аналізу. Гэта абумовіла мэту нашага артыкула: вызначэнне сюжэтнага ўвасаблення вобраза Францыска Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст.

Як частка гістарычнай тэмы сюжэтная спецыфіка твораў жывапісу, прысвечаных Ф. Скарыну, набывае важнае значэнне. Усведамленне і разуменне зместу і сэнсу твора – першае, з чаго пачынаецца знаёмства з ім, адзнака яго мастацкіх і гістарычных вартасцей [15, с. 5]. Пад сюжэтам звычайна разумеецца падзея ці сітуацыя, адлюстраваная ў творы. Ён уяўляе сабой канкрэтнае, вобразна-апавядальнае раскрыццё ідэі [10, с. 128].

Пераважная большасць сюжэтных схем [3, с. 298], у якіх быў задзейнічаны вобраз Ф. Скарыны, як правіла, раскрывае пэўныя моманты яго біяграфіі і ўчынкаў. У цэлым сустракаюцца *сюжэты, звязаныя з кнігадрукаваннем, падарожжамі, вучобай і духоўна-творчай працай, павучальныя сюжэты.*

Сярод сюжэтных вырашэнняў вобраза Ф. Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. найбольш шырока прадстаўлены *павучальныя сюжэты.* Яны прысутнічаюць у творах “Першадрукар Францыск Скарына” (1968) І. Давідовіча, “Пачатак. Францыск Скарына” (1978), “Размова аб вечнасці. Скарына і Парацэльс” (1990) А. Марачкіна, “Асветнік Францыск Скарына” (1986) М. Бушчыка і іншых, дзе асноўная ўвага скіравана на выяўленне матыву распаўсюджвання ведаў.

У дачыненні да характару трактоўкі шматлікіх павучальных сюжэтаў, у якіх задзейнічаны вобраз Ф. Скарыны, бачыцца магчымым засведчыць наяўнасць іканаграфіі – сістэмы кананізаваных правілаў выяўлення пэўнай асобы або з’явы [3, с. 103]. Іканаграфія ў паказе першадрукара ўжо згадвалася ў нашых публікацыях [5; 6]. Варта асобна дадаць, што на яе вызначэнне таксама паўплывалі меркаванні ў дачыненні да гэтай тэмы іншых навукоўцаў. Напрыклад, даследчыкі В. Шматаў і В. Дышыневіч пісалі пра

**Гаўрыіл
Вашчанка.
Роднае слова.
Францыск
Скарына.
1983 г.**

пэўную ўстойлівасць падачы вялікай колькасці вобраза Ф. Скарыны ў анфас (радзей – у тры чвэрці) пад уплывам першакрыніцы: яго прыжыццёвага гравюрнага партрэта [14, с. 289]. Аб праявах кананічнасці ва ўвасабленні Ф. Скарыны разважае таксама Г. Каржанеўская [7, с. 34]. Шаблонны падыход у вырашэнні беларускімі жывапісцамі вобраза дзеяча адзначаў і А. Мядзвецкі [11, с. 84]. Аднак, нягледзячы на зместавую блізкасць даследчыцкіх меркаванняў, да сёння не было спроб вызначыць канкрэтныя іканаграфічныя схемы ўвасаблення Ф. Скарыны ў творах сучаснага беларускага мастацтва і іх характарыстыкі.

Вядома, што іканаграфічныя сістэмы спароджаны старажытнай сувяззю мастацтва з рэлігіяй. Абавязковае выкананне яе правілаў было заклікана палегчыць пазнаванне персанажа або сцэны, а таксам прыводзіла прынцыпы вобразнага і нагляднага выяўлення ў адпаведнасць з тэалагічнай канцэпцыяй [2, с. 122]. На працягу стагоддзяў, у сувязі з узбагачэннем мастацтва новым зместам, іканаграфічныя схемы паступова змяняліся. Секулярызацыя мастацтва, развіццё рэалізму і творчай індывидуальнасці мастакоў абумоўлівалі як свабоду тлумачэння старых іканаграфічных схем, так

і ўзнікненне новых, рэгламентаваных не так строга [2, с. 122].

Канон у сучасным мастацтвазнаўстве – светапоглядная, каштоўная катэгорыя, якая выяўляе эстэтычны ідэал эпохі. У цэлым канон з’яўляецца на стадыі, калі мастацкая сістэма набывае рысы структуры, ён выяўляе адзін з варыянтаў мастацкай нормы і ўваходзіць у паняцце традыцыі [9, с. 140]. На пэўным этапе развіцця віду мастацтва, стылю мастацкай творчасці канон паўстае традыцыйнай, узведзенай у сістэму [9, с. 38]. Устойлівасць стылявых рыс становіцца пазнавальнай дзякуючы шматлікім паўтарэнням.

Такім чынам, канон як складнік рэгулявання і стабілізацыі мастацкай творчасці характарам свайго ўздзеяння абавязаны ўмовам, якія залежаць не так ад эстэтычнага аналізу [12, с. 281], як ад светапоглядных пазіцый пэўнага грамадства. Гэтая асаблівасць мае непасрэднае дачыненне і да твораў беларускага жывапісу другой паловы XX – XXI ст., прысвечаных вобразам гістарычных асоб, у тым ліку і Ф. Скарыну. Як носбіт пэўных ідэй эпохі, неад’емная частка беларускай культуры, што ўласцівымі ёй метадамі садзейнічае фарміраванню не толькі эстэтычнага, але і палітычнага, прававога і этычнага ідэалу [13, с. 370 – 371], яго вобраз з цягам часу набываў устойлівасць і нарматыўнасць трактовак у творах. Так, у 1950 – 1960 гг., зазнаўшы савецкія канатацыі, вобраз першадрукара ўвасабляўся ў звязку з ідэяй распаўсюджвання адукацыі і пісьменства ў савецкім грамадстве. Пасля, у 1970 – 1990 гг., акцэнт успрымання Ф. Скарыны змясціўся на ролю выказніка нацыянальнай ідэалогіі. Аднак ідэя трактоўкі яго асобы ў якасці ўзору чалавека, які распаўсюджвае навуку і веды, захавалася. На актуальнасць адпаведнага бачання ўказваюць і сучасныя рашэнні вобраза, якія мала змяніліся.

Разам з тым важна зазначыць, што канон не варта разумець выключна як усталяваны і запісаны ў пэўных правілах догмат. Любая традыцыя складаецца з ядра і перыферыі. Ядро трансліюецца найбольш дакладным чынам, а перыферыя традыцыі з’яўляецца сферай творчай свабоды [9, с. 57]. Адзначанае бачыцца правамоцным і ў дачыненні да ўстойлівасці трактовак вобраза Ф. Скарыны. Ядром, асновай іканаграфічнай схемы выступіць пэўная роля яго вобраза: сутнасна-зместавая характарыстыка падачы, вырашаная за кошт агульнай ідэйнай скіраванасці сюжэтных, псіхалагічных і эмацыйна-жэставых трактовак. Другім па значнасці складнікам паўстане менш устойлівы выяўленчы бок, у межах якога і ажыццяўляецца свабодны мастацкі пошук.

Вызначэнне іканаграфічных схем актуальнае не толькі ў дачыненні да вобраза Ф. Скарыны, але і да некаторых іншых асветнікаў старажытнасці (Еўфрасіння Полацкая, Кірыла Тураўскі, Сімяон Полацкі), чые вобразы набылі вельмі падобныя да скарынаўскіх зместавыя і выяўленчыя характарыстыкі.

Сюжэтна-выяўленчую аснову іканаграфічнай схемы “Францыск Скарына – асветнік” характарызуе наяўнасць статычна-лапідарных і рэпрэзентатыўна-публіцыстычных трактовак, дзе герой умоўна прапануе глядачу ці іншым героям сюжэта кнігу, якую ён трымае ў руках. Гэтая схема набыла акрэсленасць пераважна напрыканцы 1980 – у пачатку 1990-х гг., калі ў беларускім грамадстве асабліва імкліва выявіліся працэсы нацыянальнага і рэлігійнага адраджэння. Нагадаем, што асновай адпаведнага выяўлення з’явіліся іканаграфічныя схемы, паводле якіх Ісус Хрыстос увасабляўся з узнятай для блашавення дзяснцай і Бібліяй у руцэ. Гэты прынцып (няхай і са змяненнямі) аказаўся сучасным для жывапісцаў і стаў адной з удалых асноў выяўлення ідэалагічна-выхаваўчага патэнцыялу вобраза Ф. Скарыны. Асаблівасць такога рашэння ў тым, што кніга ў руках першадрукара, з аднаго боку, выступіла ў хрысціянскім значэнні Бібліі як крыніцы мудрасці, а з другога – паўстала вынікам асабістай друкарскай і пісьменніцкай дзейнасці, крыніцай ведаў.

Яскравымі прыкладамі ўвасаблення разглядаанай схемы з’яўляюцца творы “Асветнікі” (1989) і “Славянскія першадрукары” (2005) В. Барабанцава, “Францыск Скарына” (1990) В. Шматава, “Люду паспалітаму кніга сія” (1990) Л. Дударанкі, “Сын Зямлі Беларускай – Францыск Скарына” (2007) Г. Паплаўскага і інш. Нягледзячы на аднафігурнасць і шматфігурнасць рашэнняў і наяўнасць у некаторых з іх вобразаў іншых знакамітых асветнікаў, гэтыя творы аб’ядноўвае паказ Ф. Скарыны з кнігай, у франтальна накіраваным да глядача становішчы, з акрэсленым дамінаваннем матыву павучання. Сярод іншых сюжэтна-зместавых і пластычных асноў выяўлення адпаведнай схемы ў большасці названых твораў магчыма вылучыць амаль “скульптурную” паставу дзеяча, звычайна падкрэсленую масіўнымі вертыкальнымі складкамі доктарскай мантыі, засяроджаным і строгім позіркам, які выяўляе велічнасць і недасягальнасць яго асобы. Неад’емныя псіхалагічныя і эмацыйныя характарыстыкі Ф. Скарыны – рашучасць, упэўненасць, мужнасць, нават аскетычнасць. Сярод іншых прыкмет вылучаецца і ўстойлівая наяўнасць сімвалічных прадметаў (пясочны гадзіннік, глобус, свечка), публіцыс-

Генрых Ціхановіч. Францыск Скарына. 1987 г.

тычных надпісаў і інскрыпцый, геральдычнай сімволікі (сыгнет Ф. Скарыны ў выглядзе месяца і сонца), закліканых падкрэсліць дыдактычна-павучальны характар героя. У выкарыстанні адпаведных прыёмаў прасочваецца ўплыў як рэлігійнай іканаграфіі, так і сармацкага рэпрэзентатыўнага партрэта. Творы аб’ядноўвае акрэсленасць сілуэтаў, святло-тонавыя і колеравыя кантрасты, а таксама імкненне да стылізацыі формы дзеля большай сімвалічнай выразнасці вобраза.

Названая схема знайшла ўвасабленне ў шматфігурнай тэматычнай кампазіцыі “Люду паспалітаму кніга сія” Л. Дударанкі, дзе Ф. Скарына намаляваны ў асяроддзі гарадскога натоўпу ў Празе. Постаць дзеяча вылучана чырвонай доктарскай мантыяй і прыёмам куліснай кампазіцыі, што забяспечвае бакавую расстаноўку груп персанажаў, падпарадкаваных кампазіцыйнаму цэнтру [4, с. 204], якім з’яўляецца вобраз асветніка. Ён трымае Біблію і паказвае пальцам на яе радкі, вучыць. У гэтым выявіўся дыдактычны аспект сюжэта. Аднак яму прырачыць несумяшчальнасць дзеяння, якое разгортваецца ў Празе, і назвы твора, звароту да суайчыннікаў Ф. Скарыны.

Зместава блізкія да павучальных сюжэтаў і іканаграфічнай схемы “Францыск Скарына – асветнік” сюжэты кнігадрукавання. Яны характарызуюцца паказам дзеяча непасрэдна падчас друкарскага працэсу ў майстэрні ў момант ду-

хоўнага ўзрушэння. Гэты сюжэт яскрава ўвасоблены ў творах “Скарына ў друкарні” (1957) П. Сергіевіча і “Роднае слова. Францыск Скарына” (1983) Г. Вашчанкі. Кульмінацыйны момант – друкаванне першых аркушаў Бібліі – па трабуе рухомасці ў выяўленні героя, паказу яго перакананасці ў каштоўнасці сваёй справы.

У творы П. Сергіевіча першадрукар узрушана рухаецца ад друкарскага варштата насустрач гледачу. Ён нібыта імкнецца падзяліцца цудам першай надрукаванай старонкі кнігі, што павінна далучаць да святла веры і навукі. Менавіта гэтае імкненне падзяліцца вынікамі ўласнай асветніцкай дзейнасці набліжае твор да раней згаданых сюжэтаў павучальнага характару. Гэта адчуваецца і ў выяўленні дэталей, якія выконваюць сімвалічна-інфармацыйную ролю. Пераконваюць сваёй гістарычнай і побытавай дакладнасцю памяшканне друкарні з невысокімі сцяпеннямі, друкарскі варштат, аркушы папэры і іншыя рэчы.

Імкнучыся пашырыць выяўленчыя межы ва ўспрыманні вобраза Ф. Скарыны, мастакі звярталіся да *сюжэтаў падарожжаў*. Звычайна яны раскрываюць этапы біяграфіі, звязаныя з ад’ездам з Полацка дзеля асветы, а таксама вяртання на Радзіму. Характэрныя для такіх сюжэтаў – акрэсленая будзённасць і цеплыня ў паказе вобраза дзеяча, што стала асновай твораў 1990 г. “Сон Скарыны” У. Кожуха, “Скарына ў Італіі” А. Кішчанкі, “Вяртанне. Францыск Скарына” В. Губарава. Нагадаем, што ўпершыню падобныя сюжэты былі выяўлены ў працах “Развітанне з родным Полацкам. У свет па навуку” і “Францыск Скарына. Са свету з навукай” (1944) Я. Драздовіча.

У карціне “Скарына ў Італіі” А. Кішчанкі асветнік паказаны падчас вандроўкі ў Італію. Яшчэ малады чалавек з кнігай у руцэ павольна крочыць сярод натоўпу падуанскіх пілігрымаў. Нягледзячы на святочную атмасферу вакол, ён здаецца самотным удалечыні ад Радзімы. Характэрны для творчасці мастака прыём сумяшчэння колеравых, танальных і тонкіх прасторава пераходаў [8, с. 18] дапамагае выявіць героя ў росквіце жыццёвых сіл, а наяўнасць фантастычных “парталаў” умоўна падкрэслівае яго сувязь з сусветам.

Твор “Вяртанне. Францыск Скарына” В. Губарава адметны ўдалай спробай узнаўлення эпохі асветніка. Ва ўласцівай мастаку гратэскавай, саркастычна-сатырычнай манеры паказаны натоўп (сквапныя сяляне, нядобразычлівы святар, жахлівы пілігрым), у якім знаходзіцца галоўны герой. Ф. Скарына вяртаецца дадому, у Полацк, з Бібліяй, якая сімвалізуе асвету, што ён нясе людзям. Звяртаючыся ў трактоўках акружэння

да інтанацый, уласцівых мастацтву Босха, аўтар свядома ўзвышае постаць першадрукара. Тэма вяртання пададзена іншасказальна, як заклік да нялёгкай працы на ніве духоўнага адраджэння сучаснай Беларусі [11, с. 86].

Сярод сюжэтаў скарыніяны сустракаецца *сюжэт вучобы*, даволі рэдкі ў беларускім гістарычным жывапісе і ўласцівы пераважна творах, прысвечаным вобразам Я. Коласа і Я. Купалы. Яго сімвалічнасць – у завяршэнні юнацкага этапу жыцця, пераходзе да сталасці, калі герой павінен увасобіць сваё жыццёвае прызначэнне.

Практычна адзіны жывапісны твор з падобным сюжэтам – “Францыск Скарына на экзамене ў Падуі” (дыпломны праект у БДАМ, кіраўнік М. Данцыг, 2011 г.) Д. Шышкавай. Пасярод урачыстай светлай залы, у асяроддзі шматлікіх выкладчыкаў выступае з прамовай яшчэ малады Ф. Скарына. Яго хваляванне ў час аднаго з вызначальных момантаў жыцця выдаюць жэсты і засяроджаны выраз твару, што сімвалізуюць складанасць абранага асветнікам шляху.

У творах гістарычнага жывапісу, прысвечаных Ф. Скарыну, сустракаюцца *сюжэты духоўна-творчай працы*, якім уласцівы паказ гістарычнай асобы ў інтэр’ерным або прыродным асяроддзі, праз што дасягаецца першаснае раскрыццё эмацыйнага стану вобраза. Адпаведныя сюжэты вызначаюцца пераважна побытавым складнікам твораў, а іх героямі ў беларускім гістарычным жывапісе сталі Ф. Скарына, М. Гусоўскі, Я. Колас, Я. Купала, М. Багдановіч і інш.

Большая частка падобных сюжэтаў дэманструе пэўную ўніверсальнасць у вырашэнні вобразаў гістарычных асоб, выяўленую найперш за кошт устойлівай зместава-псіхалагічнай трактоўкі. У святле нашага даследавання выяўляецца іканаграфічная схема “*Францыск Скарына – творца*”. Яе ядро складае псіхалагічны акцэнт, накіраваны на паказ стану творчага разважання першадрукара. Звычайна Ф. Скарына адлюстраваны апранутым у доктарскую мантыю, за працоўным сталом у сваім кабінце, з разгорнутай кнігай і пяром у руцэ. Як ужо адзначалася намі ў папярэдніх публікацыях, на падобную падачу вобраза паўплывалі знакамітыя скарынаўскія выявы з “Кнігі Ісуса Сірахава” (1517) і чацвёртай “Кнігі Царстваў” (1518) [5, с. 81]. У жывапісе ХХ ст. аснова такога паказу была закладзена пачынальнікамі скарыніяны – мастакамі Я. Кругерам (1925) і Я. Драздовічам (1927). Пасля гэтай схема была паўторана ў партрэце Ф. Скарыны (1986) Л. Шчамялёва і з пэўнымі змяненнямі ў творах “Натхненне. Францыск Скарына” (1986) Ю. Багушэвіча, “Францыск Скарына” (1987) Г. Ціхановіча [5, с. 81].

У згаданай працы Ю. Багушэвіча запазычаны са старажытных гравюр прыныц упасаблення Ф. Скарыны атрымаў развіццё. Мастак прапанаваў крыху іншы погляд на знаёмы сюжэт, што, аднак, не змяніла яго сутнасці. Дзеянне пераносіцца з кабінета ў храм. Як і ў знакамітай выяве, асветнік сядзіць за невялікім столікам, развернуты крыху ўбок, ён нібы на хвілінку адарваўся ад пісання. Тут акцэнт зроблены менавіта на эмацыйных перажываннях асобы, якая знаходзіцца ў стане творчага натхнення, што дапамагаюць раскрыць залацістыя промні святла, якія падаюць на Ф. Скарыну. Такі прыём нібы замяняе выяву свечкі, сімвалізуе чысціню і святло гуманістычных думак першадрукара. Адчуванне ўзнёсласці падкрэсліваецца вобразам анёла, умоўна закліканым дапамагчы герою ў духоўна-творчай працы.

“Францыск Скарына” Г. Ціхановіча ў выяўленчым плане менш залежны ад старажытнага аўтапартрэта асветніка. Задумлены персанаж сядзіць у крэсле пасярод працоўнага кабінета. Атмасферу натхнёнасці і чысціні стварае святло, якое ліецца з акна, што ў гэтай інтэрпрэтацыі паўстае сімвалам навукі і гуманістычных поглядаў Ф. Скарыны. Інтэр’ер пакоя напоўнены як традыцыйнымі атрыбутамі навукоўца (свечка, чарніліца, пясочны гадзіннік), так і звычайнымі рэчамі тагачаснага побыту (збан, скрутак паперы).

Важна адзначыць, што згаданы прыныц паказу Ф. Скарыны паўплываў на рашэнні вобразаў С. Буднага [“Сымон Будны” (1980) В. Маркаўца] і М. Гусоўскага [“Мікола Гусоўскі” (1981) А. Зінчука, “Мікола Гусоўскі” (1981) А. Ксяндзова], а таксама іншыя варыянты ўасаблення першадрукара ў працоўным кабінеце [“Францыск Скарына” (1957) Л. Рана, “Скарына ў працоўным кабінеце” (1960) П. Сергіевіча, “Скарына” (2004) У. Ціханенкі, “Францыск Скарына” (2016) Г. Лойкі]. У гэтым выявілася зместавая блізасць адпаведнай трактоўкі яго вобраза з павучальнымі сюжэтамі і асобнымі сюжэтамі кнігадрукавання [“Францішак Скарына” (2000) Н. Шчаснай].

Сярод сюжэтаў духоўна-творчай працы, прывечаных вобразу Ф. Скарыны, у адрозненне ад іншых знакамітых асоб мінуўшчыны, у цэлым не шмат рашэнняў, дзе ён быў бы паказаны ў прыродным асяроддзі. Таксама адчуваецца недахоп іншых, звязаных з пэўнымі эпізодамі жыцця і дзейнасці асветніка, сюжэтаў, якія маглі б разнастаіць успрыманне яго творчай асобы.

Такім чынам, аналіз асаблівасцей сюжэтнага ўасаблення вобраза Ф. Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. выявіў наяўнасць павучальных сюжэтаў, сюжэтаў кні-

гадрукавання, падарожжаў, вучобы і духоўна-творчай працы. Пэўная засяроджанасць мастакоў на гэтым, даволі вузкім сюжэтным коле, як і наяўнасць іканаграфічных схем “Францыск Скарына – асветнік” і “Францыск Скарына – творца”, сведчаць пра бачанне беларускімі жывапісцамі асобы першадрукара ў ролі дзейснага правадніка светапоглядных пазіцый, ідэалагічна-выхаваўчага ўзору і нацыянальнага сімвала асветы ў беларускім грамадстве.

Спіс літаратуры

1. **Белы, А.** Францішак Скарына і яго час : каталог выстаўкі да 500-гадовага юбілею : жывапіс, графіка, кніжны знак, скульптура, медалі, дэкаратыўнае мастацтва / А. Белы. – Мінск, 1989. – 63 с.
2. **Большая советская энциклопедия** : в 30 т. / А. М. Прохоров (гл. ред.). – М. : Сов. Энцикл., 1972. – Т. 10. – 592 с.
3. **В мире искусства** : словарь основных терминов по искусствоведению, эстетике, педагогике и психологии искусства / сост. Т. К. Каракаш, А. А. Мелик-Пашаев ; науч. ред. А. А. Мелик-Пашаев. – М. : Иск-во в школе, 2001. – 384 с.
4. **Волков, Н. Н.** Композиция в живописи / Н. Н. Волков ; Научно-исследовательский институт теории и истории изобразительных искусств Академии художеств СССР. – М. : Искусство, 1977. – 263 с.
5. **Герасімаў, Г.** Вобраз Францыска Скарыны ў беларускім жывапісе другой паловы XX – XXI ст. / Г. Герасімаў // Роднае слова. – 2013. – № 8. – С. 77 – 82.
6. **Герасимов, Г. В.** Образы просветителей времён Великого княжества Литовского и Речи Посполитой в белорусской живописи второй половины XX – начале XXI в. / Г. В. Герасимов // Вести института современных знаний. – 2014. – № 4. – С. 15 – 18.
7. **Каржанеўская, Г.** Адкрываем неадкрытае / Г. Каржанеўская // Мастацтва Беларусі. – 1991. – № 2. – С. 14 – 30.
8. **Крэпак, Б.** Муза ў чорным з чырвоным: заслужанаму дзеячу мастацтваў БССР, лаўрэату Дзяржаўнай прэміі БССР А. М. Кішчанку – 50 гадоў / Б. Крэпак // Мастацтва. – 1983. – № 6. – С. 17 – 19.
9. **Кузнецова, Е. А.** Релятыўнасць художественного канона как источник развития стиливых черт искусства: на примере цветового канона в русском средневековом искусстве : дис. ... канд. искусств. : 17.00.09 / Е. А. Кузнецова. – М., 2012. – 166 с.
10. **Лазука, Б. А.** Слоўнік тэрмінаў: архітэктура, выяўленчае і дэкаратыўна-прыкладное мастацтва : дапам. для вучняў / Б. А. Лазука. – Мінск : Беларусь, 2001. – 158 с.
11. **Медвецкий, А. В.** Белорусская портретная живопись второй половины XX – начала XXI в. : дис. ... канд. искусств. : 17.00.04 / А. В. Медвецкий. – Минск, 2012. – 119 с.
12. **Соцреалистический канон** : сб. статей / под ред. Х. Гюнтера, Е. Добренко. – СПб. : Акад. проект, 2000. – 136 с.
13. **Тезаурус социологии** : темат. слов.-справ. / под ред. Ж. Т. Тощенко. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 2009. – 487 с.
14. **Францыск Скарына і яго час** : энцыкл. давед. / рэдкал. : І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.] ; БелСЭ. – Мінск, 1988. – 607 с.
15. **Холл, Д.** Словарь сюжетов и символов в искусстве / Д. Холл. – М. : Крон-Пресс, 1996. – 655 с.

Глеб ГЕРАСИМАЎ,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Арткул паступіў у рэдакцыю 10 красавіка 2017 г.

“ФРАНЦІШК СКАРЫНА”: ГІСТОРЫЯ АДНОЙ ПАШТОЎКІ

а вялікім гістарычным шляху аддаленасці векапомных падзей раз-пораз з’яўляюцца юбілейныя памяткі, што цягам гадоў займелі сваю “аўтаномную” гісторыю ўзнікнення і існавання ў часе, прасторы, зменлівай грамадска-культурнай парадыгме. Так сталася і з паштоўкай “**Францішк Скарына**”, якая 100 гадоў таму ўбачыла свет у Вільні ў славутай друкарні Марціна Кухты. Рэч у тым, што гэта, па сутнасці, першая беларуская паштоўка. Сам факт яе выхаду пашырае таксама наша бачанне выдавецкай дзейнасці М. Кухты, з чым імем (найперш і цалкам абгрунтавана) звязваецца выхад газет “Наша Ніва”, “Гоман”, календароў, спеўнікаў, зборнікаў класікаў літаратуры.

Пра паштоўкі ўвогуле і іх месца ў справе папулярызацыі дзейнасці беларускага першадрукара пісалі А. Белы і В. Целеш, аўтары артыкула “Філатэлія і філакартыя” ў энцыклапедыі “Францыск Скарына і яго час” (1988): “Выпушчаныя шматтысячнымі тыражамі, яны з’яўляюцца прапагандыстамі і агітатарамі, выконваючы важную інтэрнацыянальную ролю ў галіне чалавечых зносін. Паштовыя эмісіі, прысвечаныя Скарыне, маюць сусветнае значэнне для інфармацыі і прапаганды гісторыі і культуры беларускага народа”.

Як адзначаецца ў названай публікацыі, ініцыятарам з’яўлення паштоўкі “Францішк Скарына” было Беларускае выдавецкае таварыства ў Вільні. Паводле тэхнічных характарыстык, яна выканана літаграфічным спосабам на тоўстай паперы фарматам 142 × 95 мм; кошт і тыраж не ўказаны. У Мінску першая скарынаўская памятка падобнага кшталту выйшла толькі праз паўстагоддзя – у 1967-м, да чарговай юбілейнай даты кнігадрукавання.

Шмат гадоў займаючыся архіўнымі росшукамі ў Беларусі і за мяжой, аўтар гэтых радкоў займаеў магчымасць папоўніць унікатам уласныя зборы і даць больш дэталёвае яго апісанне для шырокай аўдыторыі. Калі з пярэднім (фасадным) бокам паштоўкі амаль усё зразумела – гэта агульнавядомая выява першадрукара з подпісам унізе “**ФРАНЦІШК СКАРЫНА 1517 – 1917 FRANCISK SKARYNA**”, то адваротны бок (для запісаў) цікавы дзякуючы надпісам і невялікаму тэксту (захоўваем правапіс арыгінала).

Беларускае словазлучэнне-назва “*Аткрытая цэдулка*” (паштоўка) прадублявана на чатырох мовах: рускай, польскай, французскай, літоўскай. У правым верхнім куце – “*Мейсцо для маркі*”. Злева кароткая інфармацыя пра першадрукара:

Паштоўка “Францішк Скарына”.
Вільня. 1917 (?) г. Са збору М. Труса.

“*Доктар Францішк Скарына. Родам с Полацка, першы друкар і перекладчык Бібліі на беларускую мову. Друкаваў Біблію у Празе чesкай у 1517 г.; у 1917 г. прыпадае 400 лецьце беларуск. друку*”.

Сярод іншых застаецца адкрытым пытанне года выпуску паштоўкі. У каталозе выстаўкі “Францішак Скарына і яго час” (1989, складальнік А. Белы) значыцца 1915 г. Магчыма, бралася пад увагу закрыццё газеты “Наша Ніва” ў гэты час у сувязі з набліжэннем фронту да Вільні, а значыць – згортванне там усяго беларускага друку. На нашу думку, лагічным (традыцыя выдання паштовак напярэдадні падзеі), падказаным надпісамі на пярэднім і адваротным баках уніката, будзе называць 1917-ы. Варта прыгадаць, што першыя літоўскія паштовыя маркі былі надрукаваны М. Кухтам у снежні 1918 г.

Нягледзячы на разбежку ў вызначэнні года, адназначна можна сцвярджаць, што ў разгар Першай сусветнай вайны беларусы, выкарыстоўваючы магчымасці пошты – на той час вельмі дзейснага спосабу распаўсюджвання інфар-

мацыі, – нязмушана нагадвалі ўсяму свету не толькі пра сваё нацыянальнае існаванне, але і пра важную культурна-асветніцкую місію ў гісторыі хрысціянскай Еўропы.

Згаданая гэтым разам паштоўка “Францішк Скарына” належала раней Людміле Краскоўскай (1904 – 1999) і захоўвалася ў яе беларускім зборы ў Браціславе. Л. Краскоўская – прадстаўніца цэлага пакалення беларускай “акадэмічнай эміграцыі” (У. Жылка) у Чэхаславакіі, якое здабывала тут вышэйшую адукацыю, непасрэдна знаёмілася з еўрапейскай культурай.

У Празе імя Скарыны аб’ядноўвала ўсіх студэнтаў, нягледзячы на іх палітычныя прыярытэты. Партрэтныя выявы першадрукара суправаджалі многія беларускія культурніцкія акцыі. Існавала “*Беларускае (крывіцкае) культурнае т-ва ім. Фр. Скарыны*”, якое выдавала часопіс “Іскры Скарыны”. Адзін з яго актыўных аўтараў – Ян Станкевіч – падпісваўся псеўданімам *Брачыслаў Скарыніч*. У славутым Карлавым універсітэце была абаронена першая беларуская дысертацыя па дзейнасці першадрукара “Францішак Скарына як культурны дзеяч і гуманіст на беларускай ніве” Ігната Дварчаніна. Такім чынам у “Еўропе ў мініяцюры” (Чэхаславакіі) імя Скарыны сімвалічна злучала дзве Меккі нацыянальнага руху: крывіцкую (Вільню) і славянскую (Прагу).

З усіх беларускіх выданняў менавіта часопіс “Іскры Скарыны” (1931 – 1935) праводзіў найбольш паслядоўную працу ў справе папулярызацыі і асэнсавання спадчыны першадрукара ў нацыянальным і еўрапейскім кантэкстах. Пра гэта сведчаць публікацыі ад першага нумара, з яго праграмным вызначэннем часопіса, а таксама наступныя допісы: “Пад сцягам Скарыны!” (№ 3); “Шляхам Скарыны” Т. Грыба, “Адвечны шлях – гэта ёсць шлях Скарыны!” (№ 4 – 5) і інш. Як адзначае А. Каўка ў тэматычным артыкуле “Энцыклапедыі гісторыі Беларусі”, “у аснову выдання пакладзены ідэі пераёмнасці духоўнай спадчыны асветніка-першадрукара Скарыны з сучаснымі праблемамі палітычна-дзяржаўнага, культурнага развіцця, нацыянальнай кансалідацыі беларускага народа, асэнсавання суб’ектна-творчай ролі беларусаў у гістарычным працэсе, імкненне да самастойнага і самабытнага беларускага шляху на цывілізацыйным скрываванні Усходу і Захаду” (1996, т. 3, с. 527).

Да 450-годдзя з дня нараджэння першадрукара быў прымеркаваны артыкул “Месца і значэнне Ф. Скарыны ў сучасным беларускім вызвольна-адраджэнскім руху” Тамаша Грыба (Іскры Скарыны, 1931, № 1). Аўтар прапанаваў вельмі арыгінальны ракурс бачання нацыянальнага значэння справы Скарыны, якая, паводле Т. Грыба, заключалася не толькі ў самім факце перакладу кніг Бібліі і іх тлумачэнні ў прадмовах, а ў

Мемарыяльная дошка Франціску Скарыну ў Празе.
Фота М. Труса.

тым, што такім чынам былі закладзены “асноўныя падваліны беларускай філасофіі” – асветнік «даў нам сваю “Біблію”, сваю кнігу “Быцця”».

У Чэхаславакіі міжваеннага перыяду беларуская прысутнасць колькасна і “якасна” вельмі моцна саступала рускай і ўкраінскай, ды і па сацыяльным складзе адрозненне было відавочным. З аднаго боку – прафесура, былыя афіцэры, вядомыя пісьменнікі; з другога – пераважна небагатыя выхадцы з сялянскіх мас Заходняй Беларусі, якія насуперак перашкодам афіцыйнай Польшчы наважыліся атрымаць вышэйшую адукацыю ў неблагіх умовах, гарантаных спецыяльнай урадавай праграмай Прагі.

Курс на нацыянальную ідэнтычнасць беларусам даводзілася ажыццяўляць ва ўмовах унікальнай “канцэнтраванасці” інтэлектуальных эліт і розных поглядаў на нацыянальнае пытанне, палітычнай размежаванасці. У гэтым плане дэманстратыўна ўзняты скарынаўскі штандар фундаментальна закранаў традыцыйныя – рускія і ўкраінскія – акадэмічныя меркаванні, актуальную публіцыстыку. Новая генерацыя падзвіжнікаў, выбраўшы сваім арыенцірам Ф. Скарыну, ажыццявіла такім чынам паспяховы міжнародны культурна-асветніцкі праект. А паштоўка, пра якую вялася гаворка, выканана пры гэтым, магчыма, някідкую, але пачэсную ролю невялікай нацыянальнай візітоўкі ў яе паліграфічным выкананні.

Мікола ТРУС,
кандыдат філалагічных навук.

ДА 500-ГОДДЗЯ БЕЛАРУСКАГА КНІГАДРУКАВАННЯ

КОМПЛЕКСНЫЯ ЗАДАННІ (ІХ КЛАС)

ачатак беларускага кнігадрукавання цесна звязаны з ідэйнымі і сацыяльнымі зменамі, абумоўленымі філасофскімі пазіцыямі эпохі Адраджэння. Рух Рэфармацыі пашырыў канфесійны склад на беларускіх землях, стварыў канкурэнтнасць рэлігійнага кнігадруку. Выданні Ф. Скарыны, В. Цяпінскага, С. Буднага – гэта аснова беларускай літаратуры, мовазнаўства, філасофіі. Дзейнасць першадрукароў адбывалася пры падтрымцы ўплывовых палітычных асоб Вялікага Княства Літоўскага. Культурнае і палітычнае жыццё ВКЛ было арганічна інтэгравана ў агульнаеўрапейскі працэс. З названых фактаў вынікае, што вывучэнне сярэднявечнай беларускай культуры будзе правільным у спалучэнні з замацаваннем ведаў па беларускай літаратуры, мове і гісторыі Беларусі XVI – пачатку XVIII ст.

Заданне А. Выберыце правільны адказ.

1. На тэрыторыі якой краіны вынайшлі друкарскі прэс і набор літар?

- а) Балгарыя;
- б) Германія;
- в) Чэхія;
- г) Італія.

2. У якім універсітэце знаходзіцца зала, дзе сарод сарак партрэтаў славурых выпускнікоў і выкладчыкаў ёсць партрэт Ф. Скарыны?

- а) Кракаўскі ўніверсітэт;
- б) Падуанскі ўніверсітэт;
- в) Лейпцыгскі ўніверсітэт;
- г) Празскі ўніверсітэт.

3. Рэлігійныя творы якога жанру, паводле Ф. Скарыны, *“інымі словамі... мудрость и науку знаменують”*?

- а) Песня;
- б) псалом;
- в) прытча;
- г) жыцце.

4. Да свецкай літаратуры не адносяцца...

- а) панегірычныя вершы;
- б) летапісы;
- в) жыцці;
- г) статуты.

5. Евангелле – гэта...

- а) Новы Запавет;
- б) Стары Запавет;
- в) пытанні і адказы на хрысціянскую тэма-

тыку;

г) зборнік малітваў.

6. Што абазначаў друкарскі знак ~ (“цітла”)?

- а) Загалоўную літару;

б) скарачэнне слова;

в) коску;

г) нумар старонкі.

7. Метрыка ВКЛ – гэта...

- а) сістэма вымярэння надзелаў;
- б) звод законаў;
- в) дзяржаўная маёмасць;
- г) архіў.

8. У якім юрыдычным дакуменце быў замацаваны прынцып падзелу ўлады на заканадаўчую, выканаўчую і судовую?

- а) Статут 1588 г.;
- б) Статут 1529 г.;
- в) Статут 1566 г.;
- г) Пакта Канвента.

9. Аўтар панегірычных вершаў, паэмы “Дзесяцігадовая аповесць ваенных спраў князя Крыштофа Радзівіла”...

- а) Мялецій Сматрыцкі;
- б) Васіль Цяпінскі;
- в) Андрэй Рымша;
- г) Мікола Гусоўскі.

10. У XVI ст. у будынку гарадской ратушы...

- а) рэгістравалі шлюбы;
- б) адбываліся пасяджэнні судовых органаў;
- в) засядаў магістрат;
- г) захоўваліся кнігі.

11. Які тып архітэктурнай пабудовы называўся збор?

- а) Малітоўны дом для пратэстантаў;
- б) пратэстанцкая школа;
- в) бібліятэка;
- г) месца захоўвання ўраджаю.

12. Форма добраахвотнай матэрыяльнай дапамогі дзеячам культуры і мастацтва з боку магнатаў:

- а) крэдыт;
- б) апякунства;
- в) мецэнацтва;
- г) пратэкцыя.

13. Выбраны кароль Каралеўства Польскага, вялікі князь ВКЛ, вядомы паспяховымі бітвамі з Маскоўскай дзяржавай, ініцыяваннем адкрыцця Віленскага ўніверсітэта – гэта...

- а) Генрых Валуа;
- б) Жыгімонт III Ваза;
- в) Стэфан Баторый;
- г) Уладзіслаў IV Ваза.

14. Які горад Леў Сапега пазбавіў магдэбургскага права за забойства ўніяцкага архіепіскапа Іязафата Кунцэвіча?

- а) Брэст;

- б) Віцебск;
- в) Полацк;
- г) Орша.

15. Трыбунал ВКЛ, найвышэйшы апеляцыйны суд, быў заснаваны:

- а) у 1588 г.;
- б) у 1581 г.;
- в) у 1570 г.;
- г) у 1529 г.

16. Які прадукт лічыўся асноўным імпартным таварам для ВКЛ з Прыбалтыкі?

- а) Цукар;
- б) мёд;
- в) прыправы;
- г) соль.

17. Мялецій Сматрыцкі вядомы не толькі як аўтар палемічнага твора “Фрынас” у абарону праваслаўнай царквы, але і як...

- а) першы рэктар Віленскай езуіцкай акадэміі;
- б) аўтар “Граматыкі славянскай”;
- в) мастак;
- г) заснавальнік друкарні.

18. Публіцыст і багаслоў, аўтар кнігі “Аб адзінстве царквы Божай” (1577):

- а) Пётр Скарга;
- б) Казімір Лышчынскі;
- в) Іпацый Пацей;
- г) Афанасій Філіповіч.

Заданне В. Устаўце прапушчаную інфармацыю.

1. Першая кніга, выдадзеная Ф. Скарынам, называлася а) _____ і выйшла ў б) _____ годзе ў горадзе в) _____.

2. Да сямі вольных, або вызваленых навук (мастацтваў) у Сярэднявеччы належалі а) _____, б) _____, в) _____, г) _____, д) _____, е) _____, ё) _____.

3. Ініцыятарам руху Рэфармацыі ў Еўропе выступіў а) _____. Новая рэлігійная плынь – б) _____ – атрымала назву ад яго прозвішча.

4. Мікалай Радзівіл Чорны выдаткаваў свой гадавы даход (10 000 дукатаў) на выданне кнігі а) _____ (назва) у горадзе б) _____ у в) _____ годзе.

5. _____ – астранамічная з’ява, што здарылася ў маленстве Ф. Скарыны і пасля знайшла адлюстраванне на гравюрах друкара.

6. Вялікае Княства Літоўскае і Польская Карона аб’ядналіся ў адну дзяржаву паводле а) _____ (назва пагаднення) у б) _____ годзе.

7. Ордэн езуітаў належаў да а) _____ веравызнання, змагаўся з ідэямі б) _____ (назва руху). Адкрыццё езуітамі в) _____ (тып навучальнай установы) – сярэдніх навучальных устаноў ордэна – аказала станоўчы ўплыў на развіццё адукацыі.

8. Уніяцтва як рэлігійная плынь аб’ядноўвае вучэнні, асноўныя догматы а) _____ і абрадаваць б) _____ канфесій.

Заданне С. Раствлумачце гістарычныя паняцці.

1. Якое аўтарскае новаўвядзенне Ф. Скарына назваў “гlossы на боцех”?

2. Якую тэрыторыю паселішча называлі дзя-дзінец?

3. Прачытайце цытату з паэмы “Песня пра зубра” М. Гусоўскага: *Ровам пра што касаланы раве, пранізаны дзідай, / Ранены дзік вунь аб чым віскам надрыўным вішчыць.* Што такое дзіда?

4. Якіх людзей Ф. Скарына называў “наспалі-тымі”?

5. У XVI ст. з’явіўся новы тып маёмасці – фальварак. Што ён сабой уяўляў?

Заданне Д. Дайце разгорнуты адказ на пытанне.

1. Якое ідэйнае наватарства заключалася ў гравюрах Францыска Скарыны?

2. Чаму “Апостал” і “Малая падарожная кніжыца” Ф. Скарыны былі выдадзены ў фармаце маленькіх кніг?

3. Сымон Будны, падкрэсліваючы ролю настаўнікаў, выкарыстаў біблейскі выраз “*Вы ёсць соль зямлі*”. Якім чынам ён тлумачыў гэтае параўнанне?

4. Чаму ідэі Рэфармацыі былі блізкія многім сацыяльным колам?

Заданне Е. Запоўніце табліцу, суаднёшы імёны гістарычных асоб з партрэтамі і фактамі іх біяграфіі.

Асоба	Партрэт	Факт біяграфіі
Сымон Будны		
Васіль Цяпінскі		
Мікола Гусоўскі		
Леў Сапега		
Іван Фёдараў		
Мікалай Радзівіл Чорны		
Барбара Радзівіл		
Мікалай Радзівіл Руды		

Партрэты.

Факты біяграфіі.

1. Упершыню выдаў кнігу, дзе побач з царкоўнаславянскім тэкстам змясціў пераклад у беларускай рэдакцыі.

2. Стваральнік Статута ВКЛ 1588 г., заснавальнік прыватнай бібліятэкі ў Ружанах.

Віктар Ціханай.
Слова аб Радзіме.
Францішак Скарына.
1980 – 1985 гг.

3. Трагічная гісторыя каханьня з польскім каралём Жыгімонтам Аўгустам, складаны шлях да каранаваньня сталі легендай.

4. Заснаваў Нясвіжскую друкарню пры падтрымцы Мікалая Радзівіла Чорнага і Яўстафія Валовіча.

5. Паклаў пачатак украінскаму кнігадрукаванню, выдаўшы ў Львове “Буквар” (1574).

6. Паспяхова правёў бітву на рацэ Ула ў 1564 г.: вялікалітоўскае войска перамагло маскоўскі корпус ваяводы Пятра Шуйскага (24 тыс. чалавек). Вынікам бітвы быў зрыў вялікага маскоўскага паходу 1564 г.

7. Дыпламатычнае падарожжа ў Рым натхніла яго на напісанне знакамітай паэмы.

8. Віленскі ваявода і канцлер ВКЛ, ідэйны лідар кальвінізму ў Вялікім Княстве.

ДАВЕДКІ

Заданне А. 1. б; 2. б; 3. в; 4. в; 5. а; 6. б; 7. г; 8. а; 9. в; 10. в; 11. а; 12. в; 13. в; 14. б. 15. б; 16. г; 17. б; 18. а.

Заданне В. 1. а) “Псалтыр”; в) 1517 г.; б) Прага; 2. а) граматыка; б) логіка*; в) рыторыка; г) музыка; д) арыфметыка; е) геаметрыя; ё) астраномія; 3. а) Марцін Лютэр, б) лютэранства; 4. а) Берасцейская, або Радзівілаўская, Біб-

* **Каментарый.** Спіс навук пададзены паводле “Предъловія доктора Франціска Скорины с Полоцька во всю Бивлюю рускаго языка” (Скарына, Ф. Прадмовы і пасляслоўі / Ф. Скарына // Мінск: Навука і тэхніка. – 1969. – С. 62 – 63). У падручніку **Беларуская літаратура** : вучэб. дапам. для 9-га класа агульнаадукац. устаноў з беларус. і рус. мовамі навучання / В. П. Рагойша [і інш.]; пад рэд. В. П. Рагойшы. – Мінск: Нац. ін-т адукацыі, 2011, на с. 55 указаны *этыка, логіка*. У выданні **Клышка, А.** Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга : нарыс / А. Клышка. – Мінск: Маст. літ., 2009, на с. 73 згадваецца *дыялектыка* як вольная навука, што выкладалася ў тагачасных універсітэтах.

лія, б) Брэст; в) 1563 г.; 5. сонечнае зацьменне; 6. а) Люблінская унія; б) 1569 г.; 7. а) каталіцкага; б) Рэфармацыі; в) калегіум; 8. а) каталіцкай; б) праваслаўнай.

Заданне С. 1. Тлумачэнне слоў на палях кнігі. 2. Агароджаны пляц, двор пры якой-небудзь вялікай пабудове (напр. пры замку); умацаваны цэнтр старажытнага горада. 3. Старадаўняя колючая зброя ў выглядзе доўгага дрэўка з вострым металічным наканечнікам; піка. 4. Простыя, звычайныя людзі. 5. Двор феадала з гаспадарчымі і жылымі пабудовамі, надзелям зямлі, дзе залежныя (прыгонныя) сяляне адраблялі паншчыну.

Заданне D. 1. Раней у рэлігійных кнігах змяшчалі выявы толькі святых. Скарына ўпершыню надрукаваў свой партрэт, што для таго часу было вельмі смела (прыраўноўвалася да ерасі). Аднак такая ілюстрацыя адпавядала гуманістычнай пазіцыі Адраджэння – чалавек у цэнтры Сусвету, да таго ж давала магчымасць ведаць аўтара кнігі. 2. “Апостал” і “Малая падарожная кніжыца” былі спецыяльна зроблены маленькага фармату для таго, каб звычайны чалавек іх змог пачытаць дома або ў дарозе. Гэта спрашчала працэс чытання і навучання па іх. Царкоўныя кнігі рабіліся вялікіх памераў і прызначаліся святарам для набажэнства ў храме. 3. Соль здаўна ўжывалі для захавання прадуктаў. Падобным чынам, пісаў С. Будны, настаўнік захоўвае людзей “ад духоўнай гнілі”. Настаўнікаў трэба берагчы, як соль, і “не раскідвацца” імі. 4. Рэфармацыя была накіравана на аслабленне ўплыву Каталіцкай царквы. Тэарэтыкі Рэфармацыі выступалі за прававую дзяржаву, сацыяльную справядлівасць, свабоду слова, асвету для кожнага чалавека. Рэфармацыйны рух быў цесна звязаны з урбанізацыяй, развіццём капіталістычных адносін, пашырэннем кнігадрукавання, у тым ліку на нацыянальных мовах.

Заданне E.

Асоба	Партрэт	Факт біяграфіі
Сымон Будны	3	4
Васіль Цяпінскі	4	1
Мікола Гусоўскі	8	7
Леў Сапега	1	2
Іван Фёдараў	2	5
Мікалай Радзівіл Чорны	7	8
Барбара Радзівіл	6	3
Мікалай Радзівіл Руды	5	6

Кацярына ШЧАСНАЯ,
кандыдат філалагічных навук,
старшы навуковы супрацоўнік
Цэнтра даследаванняў беларускай культуры,
мовы і літаратуры НАН Беларусі,
Юрый ВРУБЛЕЎСКІ,
кандыдат гістарычных навук,
дацэнт кафедры сацыяльнай работы БДПУ
імя Максіма Танка.

ДАРОГАМІ ПЕРШАДРУКАРОЎ

ВЭБ-КВЭСТ (ІХ КЛАС)

Вэб-квэст – адна з тэхналогій, якая будзе цікавай для сучасных школьнікаў. Актыўнае выкарыстанне навучэнцамі інфармацыі з інтэрнэт-крыніц дазваляе і настаўніку прымяняць яе ва ўрочнай і пазаўрочнай дзейнасці. Вэб-квэст – гэта пазнавальная гульня з прыцягненнем інтэрнэт-рэсурсаў. Ён дапамагае ў паглыбленні ведаў па прадмеце, а вывучэнне рэсурсаў па дадзенай праблеме, выкананне заданняў розных узроўняў складанасці спрыяюць павышэнню пазнавальнай актыўнасці, фарміраванню ключавых кампетэнцый. У ходзе гульні вучні выбіраюць ролі, прапанаваныя настаўнікам, вывучаюць інфармацыю на сайтах і, такім чынам, рашаюць (індывідуальна / у групах) вучэбную задачу. Заданні вэб-квэста можна размясціць на спецыяльна створаным рэсурсе (сайт установы адукацыі ці персанальны сайт настаўніка).

Мэта вэб-квэста: пашырыць веды вучняў пра кнігадрукаванне і першадрукароў Беларусі.

Размеркаванне роляў: для таго каб падарожжа ў мінулае краіны адбылося, удзельнікам неабходна выбраць адну з роляў – падарожніка, гісторыка, літаратуразнаўцы. Адказы адпраўляць на электронны адрас ці пісаць у каментарыях.

Рэсурсы: для паспяховага выканання заданняў трэба вывучыць матэрыял з сайтаў “Кнігадрукаванне на Беларусі” (www.beljews.info/Druk.htm); “Францыск Скарына” (be.wikipedia.org/wiki/Францыск_Скарына); Сымон Будны (be.wikipedia.org/wiki/Сымон_Будны); Васіль Цяпінскі (be.wikipedia.org/wiki/Васіль_Цяпінскі).

Старонка 1. Запіска 1. Калі гаварыць пра гэтага чалавека абагульнена, то для беларускага народа ён – найпаўнейшае выяўленне вернасці, бескарыслівасці, духоўнасці.

У Максіма Танка дакладна сказана: “прайсці праз вернасць”. Ён зрабіў гэта. У час Сярэднявечча гаварылася: там радзіма, дзе веды. Па веды ён пайшоў у замежжа, але заўсёды памятаў пра сваю адзіную радзіму, родны горад і велічную Дзвіну. Ён вярнуўся ў край, дзе нарадзіўся, вярнуўся з кнігай на мове народа, на мове, якую пакідаў, каб з лацінай абысці ўсю мудрую Еўропу, узяць мовы нямецкую і чэшскую, яўрэйскую і італьянскую, вывучыць мудрасць народаў свету і аддаць яе ў кнізе на роднай мове свайму народу – палачанам, Белай Русі.

Яму належаць словы: “Понеже от приращения звери, ходящие в пустыни, знают ямы своя...”

Заданні падарожніку.

1. Назавіце імя і радзіму чалавека, пра якога ідзе гаворка ў запісцы	1 бал
2. Што вам вядома пра родных гэтага чалавека?	2 балы
3. Стварыце карту Google і абзначце на ёй месца нараджэння асобы, праілюструйце метку выявай помніка гэтаму чалавеку	3 балы
4. Абзначце на карце Google мясціны, дзе ён атрымаў адукацыю	4 балы
5. Фармулюйце галоўную заслугу дзейнасці гэтага друкара як асветніка	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні гісторыку.

1. У якім годзе гэты дзеяч надрукаваў першую кнігу?	1 бал
2. Дзе і якую адукацыю атрымаў гэты беларус?	2 балы
3. На якія перыяды дзеліцца яго друкарская дзейнасць?	3 балы
4. Чым пазначаны для друкара 1522 год?	4 балы
5. Прымацуйце фотафайлы з выявамі помнікаў гэтаму беларусу; адзначце, у якіх гарадах яны пастаўлены	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні літаратуразнаўцы.

1. Як называлася першая надрукаваная гэтым чалавекам кніга?	1 бал
2. Укажыце назвы выдадзеных ім кніг	2 балы
3. Чым абавязкова суправаджаліся выданні друкара?	3 балы
4. Укажыце сімваліку на гравюрах гэтага аўтара	4 балы
5. Прачытайце баладу Я. Сіпакова, прысвечаную гэтай славаўтай асобе. Падрыхтуйце яе выразнае чытанне	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Старонка 2. Запіска 2. Беларускі мысляр-гуманіст эпохі Адраджэння, рэлігійны рэфарматар, паслядоўнік культурна-асветніцкай, нацыянальна-патрыятычнай і філасофскай традыцыі Ф. Скарыны. Адукацыю атрымаў у еўрапейскім універсітэце. У 1588 г. прыехаў у сталіцу Вялікага Княства Літоўскага Вільню. У адным з беларускіх гарадоў заснаваў друкарню, дзе выдаў на беларускай мове кнігі, у якіх заклікаў да аднаўлення культур славянскіх народаў, клапаціўся аб развіцці беларускай мовы. Быў у сяброўскіх адносінах з друкарамі І. Фёдаравым і П. Мсціслаўцам. Належаў да памяркоўнай рэлігійна-рэфармацыйнай плыні, блізкай да кальвінізму, якая ў Беларусі называлася евангелічнай. У галоўным рэлігійна-філасофскім творы “Аб найбольш важных палажэннях хрысціянскай веры” абагульніў ідэі, распрацаваў унітарную канцэпцыю Бога і натуралістычную версію паходжання Хрыста. Гэта была не тэалагічная, а тыповая філасофска-рацыяналістычная інтэрпрэтацыя, якая разбурала традыцыйны асноватворны хрысціянскі

догмат. Пісаў на беларускай, польскай і лацінскай мовах. Абгрунтоўваў думку пра пазнавальнае значэнне мастацтва і яго маральна-выхаваўчую ролю. Лічыў прыгожым тое, што сапраўднае, аддаваў перавагу прыгажосці зместу перад прыгажосцю формы. Адзначаў, што толькі на аснове свабоды магчыма поўнае самавыяўленне асобы, росквіт яе здольнасцей.

Заданні падарожніку.

1. Назавіце імя і радзіму чалавека, пра якога ідзе гаворка ў запісцы	1 бал
2. Падбярыце агульнае слова-паняцце да тэрмінаў: Старажытная Грэцыя, чалавек, асоба, Старажытны Рым, свецкі характар культуры, Антычнасць, росквіт мастацтва, гуманізм, Італія, развіццё навуковых ведаў	2 балы
3. Стварыце карту Google і абазначце на ёй месца нараджэння асобы, праілюструйце метку выявай помніка гэтаму чалавеку	3 балы
4. Абазначце на карце Google мясціны, дзе ён заснаваў друкарню, а таксама дзе ён вёў друкарскую дзейнасць	4 балы
5. Назавіце імёны аўтараў помніку нашаму славуце суйчынніку	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні гісторыку.

1. У якім годзе гэты аўтар надрукаваў першую кнігу?	1 бал
2. Дзе і якую адукацыю атрымаў гэты беларус?	2 балы
3. Узгадайце з курса сусветнай гісторыі і назавіце асноўныя еўрапейскія гуманістычныя каштоўнасці	3 балы
4. Што характэрна для светапогляду мысляра?	4 балы
5. Прымаўце фотафайл з выявай помніка гэтаму беларусу; адзначце на Google карце горад, дзе ён пастаўлены	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні літаратуразнаўцу.

1. Як называлася першая надрукаваная гэтым чалавекам кніга?	1 бал
2. Пералічыце выдадзеныя ім кнігі	2 балы
3. У чым сутнасць дзейнасці гэтага друкара як перакладчыка?	3 балы
4. Акрэсліце творы друкара паводле іх зместу	4 балы
5. Сфармулюйце галоўную заслугу яго дзейнасці як асветніка	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Старонка 3. Запіска 3. З усіх дзеячаў беларускай даўніны яго постаць, напэўна, найменш вядомая. І гэта пры тым, што перакладчыцкая і выдавецкая справы гэтага друкара ставяць яго ў адзін шэраг з найвыдатнейшымі асветнікамі Беларусі.

Нарадзіўся ў родавым маёнтку Цяпіна на Лепельшчыне. Пакінуў нам няпоўны пераклад Евангелля і прадмову да яго. Невядома, дзе, калі і якую адукацыю атрымаў пісьменнік. Некаторы час жыў на Украіне. Напрыканцы 70-х гг. XVI ст. вярнуўся на радзіму, дзе і распачалася яго актыўная грамадская і палітычна-канфесійная дзейнасць.

Выступаў за існаванне дзяржаўных інстытутаў улады, падтрымліваў тых, хто выказваўся за ўдзел са зброяй у руках у справядлівых войнах.

Прадмова да Евангелля – крыніца яго грамадскіх, палітычных, філасофскіх поглядаў. Кнігадрукаванне вымагала вялікіх матэрыяльных выдаткаў, але ніхто яму не дапамог. У прадмове пісьменнік-гуманіст не агучваў свае рэлігійныя погляды. Яго мэта – даказаць, што Святое Пісанне трэба выдаваць і чытаць на роднай, усім зразумелай мове. Адметнасць выдання: упершыню ў практыцы ўсходнеславянскага кнігадрукавання паралельна пададзены два тэксты – на царкоўнаславянскай і беларускай мовах.

Заданні падарожніку.

1. Назавіце імя чалавека, пра якога ідзе гаворка ў запісцы	1 бал
2. Чые гуманістычныя і культурна-асветніцкія традыцыі ён працягнуў і чые грамадска-палітычныя і рэлігійныя погляды падзяляў?	2 балы
3. Стварыце карту Google і пазначце на ёй месца нараджэння асобы, мясціны, дзе знаходзіліся яго родавыя маёнткі	3 балы
4. Пазначце на карце Google мясціны, дзе ён заснаваў друкарню і вёў друкарскую дзейнасць.	4 балы
5. Дзе захоўваецца адзінае выданне гэтага друкара?	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні гісторыку.

1. Якая кніга гэтага друкара засталася нам у спадчыну (назва)? Калі яна была надрукавана?	1 бал
2. Якіх грамадска-палітычных і рэлігійных поглядаў прытрымліваўся друкар?	2 балы
3. Дзе змешчаны "Катэхызисъ, або Соума Науки детей въ Христе Исусе", які, магчыма, належыць гэтаму друкару?	3 балы
4. Што вядома пра апошнія гады жыцця гэтага чалавека?	4 балы
5. Прымаўце фотафайл з выявамі гэтага беларуса	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Заданні літаратуразнаўцу.

1. На якіх мовах выдаваў сваю кнігу гэты друкар? Якім чынам аздоблена выданне?	1 бал
2. Кніга мае арыгінальную будову. Якую?	2 балы
3. Чым вылучаецца прадмова да гэтага выдання?	3 балы
4. Ёсць меркаванні, што ў 1562 г. ён надрукаваў у Нясвіжы два творы. Якія?	4 балы
5. Сфармулюйце галоўную заслугу яго дзейнасці як асветніка	5 балаў
Агульная колькасць балаў 15	

Творчае заданне ўсім удзельнікам: складзіце красворд па тэме вэб-квэста.

Справаздача зробленага можа быць прадстаўлена на ўроку беларускай літаратуры ў IX класе ў I чвэрці (10-ы ўрок па календарна-тэматычным планаванні).

Ірына КАЗАЧЭНКА,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
Лельчыцкай раённай гімназіі.

ВОБРАЗ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ Ў БЕЛАРУСКАЙ ЛІТАРАТУРЫ

УРОК-ПРАЕКТ (XІ КЛАС)

Мэты праекта: 1. Узнавіць асноўныя этапы і факты жыцця Францыска Скарыны. 2. Даць агульную характарыстыку дзейнасці Францыска Скарыны. 3. Пазнаёміць з творамі сучаснай беларускай літаратуры, прысвечанымі жыццю і дзейнасці Францыска Скарыны. 4. Стымуляваць цікавасць вучняў да творчай спадчыны Францыска Скарыны. 5. Абудзіць інтарэс вучняў да сучаснай беларускай літаратуры. 6. Развіваць уменне арганізацыі самастойнай даследчыцкай дзейнасці. 7. Развіваць крытычнае мысленне. 8. Спрыяць выхаванню адказнасці за агульную справу і асабіста выкананую працу. 9. Выхоўваць павагу да айчыннай гісторыі і найлепшых яе прадстаўнікоў.

Працягласць працы: 3 тыдні.

Этапы падрыхтоўкі і абароны праекта

1. Праектная ініцыятыва.

Выбар, фармуляванне, абмеркаванне тэмы праекта (“Вобраз Францыска Скарыны ў творах сучаснай беларускай літаратуры”); вызначэнне матэрыялу для даследавання (сучасныя навукова-публіцыстычныя творы, паэзія, проза, драматургія).

2. Вызначэнне канчатковага выніку праекта.

Усведамленне вобраза Францыска Скарыны, створанага даследчыкамі і майстрамі слова, як чалавека, патрыёта, хрысціяніна, навукоўцы і асветніка.

3. Стварэнне груп і размеркаванне абавязкаў.

Кіраўнік праекта, біёграфы-публіцысты, даследчыкі паэзіі, даследчыкі прозы, даследчыкі драматургіі, аналітыкі.

4. Распрацоўка групавога навучальнага маршруту: 1) знайсці і прачытаць творы сучаснай літаратуры па вызначанай тэме; 2) даведацца пра ўмовы жыцця і дзейнасці Ф. Скарыны і іх мастацкую інтэрпрэтацыю нашымі сучаснікамі; 3) вызначыць рысы асобы Ф. Скарыны, паказаныя пісьменнікамі; 4) падзяліцца назіраннямі і вывадамі з вучнямі класа.

5. Размеркаванне заданняў.

6. Збор і самастойнае вывучэнне матэрыялаў. Кансультаванне настаўнікам.

7. Калектыўнае абмеркаванне выкананай работы.

Выбар формы абароны праекта (творчая канферэнцыя) і спосабаў падачы асобных матэрыялаў даследавання.

8. Абарона праекта.

Кіраўнік абгрунтоўвае актуальнасць выбранай тэмы, агучвае асноўныя мэты і задачы праекта.

Біёграфы-публіцысты ўзнаўляюць асноўныя этапы і факты жыцця Францыска Скарыны, выка-

рыстоўваючы матэрыялы з кніг “Таямніцы полацкай гісторыі” (“У гасподзе падуанскай”) У. Арлова і “Шляхамі Францыска Скарыны” А. Цітова.

Даследчыкі паэзіі прадстаўляюць вершы “Францыск Скарына” У. Мазго, “Скарына ў Празе” Л. Рублеўскай, “Баладны маналог Францыска Скарыны” В. Шніпа, “У Кракаве” і “Сум па Францішку Скарыне” У. Мароза, а таксама робяць агляд кнігі перастварэнняў “Францыск Скарына. Маём найбольшае самі” А. Разанава.

Даследчыкі прозы робяць анатацыю рамана “Францыск Скарына, або Сонца Маладзіковае” і аповесці “Скарына на Градчанах” А. Лойкі, а таксама прадстаўляюць важныя ў ідэйна-тэматычным плане ўрыўкі, перакладзеныя на беларускую мову, з аповесці “Экзамен” Т. Лашук.

Даследчыкі драматургіі знаёмяць з п’есамі “Віры своя” С. Шыдлоўскага і І. Андрэевай, “Кар’ера доктара Раўса” В. Марціновіча, а таксама даводзяць да ведама інфармацыю пра пастаноўку апошняй на сцэне РТБД.

Аналітыкі падводзяць вынікі даследавання пра адлюстраванне вобраза Францыска Скарыны ў творах сучаснай беларускай літаратуры.

Кіраўнік праекта прапануе ўсім прысутным сфармуляваць і запісаць выснову. (*Прыкладны варыянт.* У сучаснай беларускай літаратуры створаны вобраз Францыска Скарыны як чалавека добрага і мяккага па характары, але цвёрдага ў перакананнях і вернага ў маральных прынцыпах; як вялікага патрыёта і грамадзяніна; як сапраўднага хрысціяніна, які служэнне Богу бачыў у працяжэнні любові да людзей, пакутаваў за праўду і справядлівасць; як прагрэсіўнага і геніяльнага вучонага, творчай асобы; як гуманіста-асветніка, што мэтай свайго жыцця абраў несці святло ісціны і дабра “людзям паспалітаму”).

9. Падвядзенне агульнага выніку працы над праектам.

Спіс літаратуры

1. **Выкарыстанне сучасных адукацыйных тэхналогій на ўроках беларускай мовы і літаратуры** / В. У. Бухавец [і інш.]; пад агул. рэд. С. І. Цыбульскай. – Мінск: Сэр-Віт, 2006. – 208 с.

2. **Запрудский, Н. И.** Современные школьные технологии: пособие для учителей / Н. И. Запрудский. – Мінск, 2004. – 288 с.

Таццяна КАРПЕЧЫНА,

настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 55 г. Мінска.

Аўтар ахвярае ганарар на развіццё часопіса.

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА – БЕЛАРУСКІ АСВЕТНІК І ПЕРШАДРУКАР ВУСНЫ ЧАСОПІС (VII – VIII КЛАСЫ)

эта: пашырыць веды пра гістарычную і культурную спадчыну краіны.

Задачы: садзейнічаць спасціжэнню шматграннага таленту і духоўнага свету першадрукара ўсходніх славян, асветніка-гуманіста Францыска Скарыны; стварыць умовы для развіцця пазнавальнай актыўнасці, фарміравання камунікатыўных уменняў і культуры маўлення; развіваць творчыя здольнасці, садзейнічаць выхаванню грамадзянскасці, пачуцця патрыятызму, павагі да роднай мовы.

Абсталяванне: выстава кніг, прысвечаных Францыску Скарыну; рэпрадукцыі карцін Я. Драздовіча, П. Сергіевіча, М. Савіцкага; Біблія; прэзентацыя “Шляхамі Францыска Скарыны”; выявы гравюр Францыска Скарыны; выказванні майстроў слова пра Францыска Скарыну (*запісы на дошцы*):

Я родам з Адраджэння, ды цяпер
Усім часам, прасторам я належу...

М. Арочка.

Францыск Скарына даў нам павучальны ўрок, што можа зрабіць адзін чалавек дзеля мірнага жыцця і ўзаемнага ўзбагачэння народаў.

Адам Мальдзіс.

Яго імя свяціла нашаму народу надзея і вераю ў самыя цяжкія часы беларускай гісторыі. Бо на працягу стагоддзяў нечуваны здзек трывала Беларусь: быць радзімай ўсходнеславянскага кнігадрукавання і не мець права выдаваць кнігі на роднай мове.

Анатоль Клышка.

Эпіграф: Францыск Скарына... якое сэрца беларуса не зварухнецца з гордасцю і ўдзячнасцю пры гэтым імені.

Анатоль Вяцінскі.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Настаўнік. Колькі мы ведаем імёнаў, носьбіты якіх пакінулі значны след у гісторыі нашай краіны! Колькі людзей аддана служылі народу, моц і духоўныя традыцыі якога ўзгадалі, узрасцілі іх для таго, каб яны потым адкрылі новыя шляхі ў будучыню, абаранілі гонар і незалежнасць роднай зямлі!

Гістарычнае мінулае нашай Бацькаўшчыны адзначана многімі заўважнымі постацямі. Аднак, бадай, ні адна з іх так, як Францыск Скарына, не заслугуе шматразовага эпітэта *першы*. Ён увайшоў у гісторыю як першадрукар, асветнік і гуманіст, пісьменнік і паэт, перакладчык, вучо-

ны, доктар, астраном і астролаг, філосаф і мастак. У тым, што мы сёння – нацыя і грамадзяне, ёсць заслуга Францыска Скарыны. У 1517-м – пачатак, вытокі. 500 гадоў таму наш славуты зямляк з Полацка, Францыск Скарына, надрукаваў у Празе першую беларускую кнігу “Псалтыр”. Перанясемся ў тую эпоху, каб лепш усвядоміць, зразумець і асэнсаваць здзейсненае ім.

I СТАРОНКА. ВЫТОКІ

Чытальнік. Ад сівых аблокаў, рэчкі ціхай,
Гульняў і бацькоўскага цяпла
Полацкага хлопчыка Францішка
Ў свет далёкі сцежка павяла.
Места забывалася на сына
Ў безлічы падзей, турбот і спраў,
А ён раптам гонарам Айчыны,
Гонарам народа свайго стаў...

Н. Гальпяровіч.

Гісторык. Францыск Скарына нарадзіўся ў Полацку – адным з найстаражытнейшых гарадоў Беларусі, знакамітым цэнтрам ўсходнеславянскай культуры і пісьменства. Дакладных звестак пра час нараджэння Францыска Скарыны, на жаль, не выяўлена. На гербе Скарыны можна ўбачыць сонечны дыск і паўмесяц. Некаторыя навукоўцы лічаць, што ён нарадзіўся ў год сонечнага зацьмення – 1486.

Чытальнік. Цэлы горад схіліў калені,
калі голас пачуўся Твой...
Ты з’явіўся ў пару зацьмення,
каб народ асвяціць сабой.

Э. Акулін.

Настаўнік. Таксама ёсць меркаванні, што ён нарадзіўся каля 1490 г., а выявы Сонца і Месяца на гербе глумачаць як сімвал асветы.

Гісторык. Францыск Скарына нарадзіўся ў сям’і полацкага купца Лукаша Скарыны, які вёў гандаль у многіх гарадах, у тым ліку Рызе, Познані, Гданьску, Вільні. Гандляваў ён каштоўным для таго часу таварам – скурамі, матэрыялам, які ішоў на адзенне, абутак, зброю. Пра маці ніякіх звестак не захавалася, нават імя яе невядома. У Францыска быў брат Іван, старэйшы за яго гадоў на дзесяць. Лёс Івана склаўся трагічна: ён памёр у 1530 г. падчас эпідэміі.

II СТАРОНКА. КРАКАЎ

Гісторык. Мяркуюць, што першапачатковую адукацыю Францыск Скарына атрымаў у доме бацькоў, там навучыўся чытаць па “Псалтыры” і пі-

саць кірылаўскімі літарамі. Ад бацькоў ён пераняў любоў да Полацка, павагу да людзей роднай зямлі.

Бацька спадзяваўся, што Францыск стане купцом, але той марыў пра іншае... Ён імкнуўся працягнуць адукацыю. Для гэтага ён павінен быў засвоіць латынь, тагачасную мову адукаваных людзей. Зрабіць гэта ў дамашніх умовах было складана. Таму існуе меркаванне, што Францыск Скарына мог нейкі час вучыцца ў Вільні або ў адной са школ каталіцкага ордэна бернардынцаў.

На славянскіх землях тады было толькі два ўніверсітэты – у чэшскай Празе і ў польскім Кракаве. Кракаў быў бліжэй... Але бацька быў супраць таго, каб сын вучыўся далей.

• **Інцэніроўка** (наводле верша “Пачатак” У. Скарыніна).

Аўтар. Расчырванелы,
З пенаю ля рота,
Сцябаў Лука Францішака
Дубцом.

Лука. Я выб’ю дураўство з цябе,
Блазота!
Ты будзеш,
Будзеш у мяне купцом!
Я ведаю жыццё,
Я не святоша.
Не гандляваў –
Дык быў бы старцам сам.
Два грошы трэба, кажаш?
Я ні гроша

Табе не дам,
Не дам,
Не дам!
Я пакажу табе, паршывец,
Кракаў!

Аўтар. Узняў Лука дубец
Над галавой.
Францыск не здрыгануўся,
Не заплакаў,
На бацьку кінуў
Светлы позірк свой.

Францыск. Я з футрам і са скурамі
Да Рыгі
Не буду больш спускацца
Па Дзвіне.
Душу маю
Запаланілі кнігі.
Яны і днём
І ноччу сняцца мне...
Я гандляваць не буду,
Як Іван.
У Кракаў я
З купецкім караванам
Вучыцца еду
Праз чатыры дні.
Лічу я кнігі

Скарбамі сваімі.
Хачу,
Каб непісьменнасці імгла
Не зацямніла,
Не перамагла!

Гісторык. У 1504 г. Францыск Скарына ў ліку васьмі юнакоў з полацкага біскупства выпраўляецца ў Кракаў і паступае там ва ўніверсітэт, дзе вывучае так званыя вольныя навукі. Тады яму было каля 14 гадоў.

Настаўнік. Кракаўскі ўніверсітэт быў вядомы выдатнымі вучонымі – астраномам, матэматыкамі. Ці падобны былі заняткі шкаляроў у той час на вашы ўрокі? Не. Заняткаў працягваўся гадзіну, а не 45 хвілін. Улетку займаліся дзесяць гадзін: ад чацвёртай раніцы да чацвёртай вечара з перапынкам на дзве гадзіны – з васьмі да дзесяці. Узімку заняткі пачыналіся а шостаў раніцы за свечкамі і канчаліся а трэцяй вечара, з перапынкам ад дзевяці да дзесяці.

Гісторык. У 1506 г. Францыск паспяхова скончыў Кракаўскі ўніверсітэт з вучонай ступенню бакалаўра вольных навук. Усе веды тады дзяліліся на мастацтвы: багаслоўе, права, медыцына – і вольныя навукі: арыфметыка, геаметрыя, астраномія, граматыка, рыторыка, дыялектыка, музыка. Францыск атрымаў права вучыць дзяцей у школах пры ўніверсітэтах. Але самае галоўнае – у гэтым горадзе Скарына ўпершыню пазнаёміўся з друкаванай кнігай.

Адсюль, з Кракава, Скарыну выгнаў мор – чорная смерць. Што за жах гэта быў! Па вузкіх кракаўскіх вуліцах часам цяжка было прабрацца з-за чорных, зваленых у кучы мерцвякоў. Усё гэта ўрэзалася ў душу, у памяць яму – тады яшчэ зусім маладому Францыску. І, ужо думаючы не столькі пра сябе, колькі пра пакуты людскія, ён вырашае стаць лекарам.

Скарына падарожнічае па Еўропе, паглыбляе веды, але невядома, у якіх установах ён атрымаў ступень магістра.

III СТАРОНКА. ІТАЛІЯ

Настаўнік. Восенню 1512 г. Францыск Скарына прыбыў у Падуанскі ўніверсітэт. Падуанскі ўніверсітэт – адзін з найстарэйшых універсітэтаў у Еўропе; заснаваны ў 1222 г., ён стаў адным з цэнтраў навукі эпохі Адраджэння. Тут вучыліся або выкладалі вучоныя першай велічыні – Капернік, Галілей, адзін з заснавальнікаў італьянскай літаратурнай мовы П’этра Бэмба...

Гісторык. 5 лістапада 1512 г. у Падуі была склікана калегія найслаўнейшых прафесараў мастацтваў і медыцыны, на якой дэкан паведаміў: “Прыбыў нейкі вельмі вучоны малады чалавек, доктар мастацтваў, бедны, родам з надзвычай далёкіх краёў, магчыма, на чатыры ты-

сячы міляў і больш ад гэтага слаўнага горада, для таго, каб узвялічыць славу і бляск Падуі... Ён звярнуўся да калегіі з просьбай дазволіць яму падвергнуцца выпрабаванню у галіне медыцыны. 9 лістапада пан Францыск, сын нябожчыка пана Лукі Скарыны з Полацка, быў экзаменаваны ў асобым і строгім парадку... Атрымаў аднадушнае ўхваленне ўсіх прысутных без выключэння, і было прызнана, што ён мае дастатковыя веды ў галіне медыцыны”.

Настаўнік. Не Падуі, а далёкага роднага Полацка славу ўзвялічваў Францыск Скарына. І славу ён спазнаў спаўна, калі не ў зялёную, што азначала нязгоду, а ў чырвоную скрыню былі апушчаны шары ўсіх прысутных прафесараў.

Вось што захаваў нам дакумент: “Выдатны рускі доктар мастацтваў Францыск Скарына на пытанні, сёння раніцаю яму дадзеныя, гэтак пахвальна і бездакорна адказваў на гэтым сваім строгім экзамене, на памяць працытаваўшы дадзеныя яму пытанні і выдатнымі доказами запырэчыўшы на іх, што ўсімі прысутнымі там дактарамі, пры поўнай адсутнасці нязгодных, быў ухвалены і прызнаны годным да лекарскіх навук і ў прынятым парадку абвешчаны доктарам лекарскіх навук”.

Цяпер у славутай зале Сарака Падуанскага ўніверсітэта ёсць фрэска з надпісам: “Францыск Скарына з Полацка”.

Чытальнік.

Над Падуяй неба такое наўкруг,
як сны мастакоў Адраджэння.
Падуя – горад вялікіх навук,
славурых падзей і імкненняў.

Заціхлі званы, адбылася імша,
йзноў спева гучаць на лаціне.
Дыплом уручаюць: ён сын Лукаша,
палачанін, Францішак Скарына...

.....
Ўжо доктар навукі пад сілу яму.
З Падуі слаўнай, з чужыны,
вязе Беларусі, народу свайму
жыццё сваё, званні і імя.

Не князь і не шляхціц, без дворні і слуг,
праз пушчы, мядзведжыя тропы
вяртаецца доктар медычных навук,
першы доктар на ўсходзе Еўропы.

Л. Геніюш.

IV СТАРОНКА. ПРАГА

Настаўнік. Але не вольныя мастацтвы і не медыцына сталі сэнсам яго жыцця. Скарына “ізбрал оставити в науце и в книгах вечную славу и память свою”. Яго кнігі на роднай мове сталі той паходняй, якая ўказвала людзям сапраўд-

ны шлях у будучыню, тым знічам, які саграваў і асвятляў людское жыццё ў непагадзь і завею. Пра пяць гадоў, што мінулі пасля вучобы Скарыны ў Падуі, не засталася сведчанню ў дакументах той эпохі. Пэўна, гэта быў час тытанічнай працы Скарыны. Ён рыхтаваў да выдання кнігу – першую друкаваную кнігу ўсходніх славян.

Уважліва разгледзьце гравюру “Друкарня XVI стагоддзя”. На гравюры – этапы выдання кнігі: на першым плане – брашуроўшчык, ззаду ад яго і справа – друкарскія станкі, між якімі на шнурках сохнуць аркушы паперы. Злева – наборшчык каля касы і карэктар. За імі на лаўцы ляжаць стосы паперы, перавязаныя шнурам. Гэта – кнігі. У тыя часы яны перапляталіся ў друкарнях. Уладальнікі кніг заказвалі вокладкі ў спецыяльных пераплётных майстэрнях.

Гісторык. 6 жніўня 1517 года ў Празе ўбачыла свет першая друкаваная кніга Францыска Скарыны, разлічаная на простага, масавага чытача, – “Псалтыр”.

Кніга кніг беларускага асветніка стала першай друкаванай Бібліяй у паўднёвых і ўсходнеславянскіх народаў.

Настаўнік. У прадмове да кнігі беларускі першадрукар пісаў: “Я, Францишек, Скоринин сын с Полоцка, в лекарских науках доктор, повелел есми Псалтырю тиснути рускими словами, а словенским языком”. У тыя часы “рускай мовай” называлі беларускую, у адрозненне ад царкоўна-славянскай, якую называлі “славенскай”.

Не выпадкова была абрана гэтая кніга: акрамя рэлігійнага прызначэння, яна, па сутнасці, была першым букваром. Хочаш ведаць граматыку ці, кажучы па-нашаму, грамату, якая вучыць чытаць і правільна гаварыць, – звяртайся да Бібліі, чытай у ёй “Псалтыр”. Скарына бачыў у гэтай кнізе “детем малым початок всякое доброе науки, dorosлым помножение в науце”.

Чытальнік. Пачатак добрае навукі

Усё ж ён вывеў на прастор.

У белы свет рассунуў сцены

З тае спрадвечнае глушы,

Быць меўся лекарам для цела,

А стаўся доктарам душы.

М. Лужанін.

Настаўнік. У 1517 – 1519 гг. у Празе Францыск Скарына выдаў 23 кнігі Бібліі. Яго першадрукі стаяць на ўзроўні найлепшых узораў таго часу.

V СТАРОНКА. ВІЛЬНЯ

Гісторык. У самым пачатку 1520 г. дзейнасць Скарыны ў Празе раптоўна спыняецца. Першадрукар вяртаецца на радзіму, у стольную Вільню, дзе жылі багатыя апекуны Скарыны – Якуб

Бабіч, Багдан Онкаў і іншыя. У доме бурмістра Якуба Бабіча Скарына заснаваў друкарню, дзе ўбачылі свет “Малая падарожная кніжка” (1522) і “Апостал” (1525).

Настаўнік. Скарынавы кнігі нічым не саступалі найлепшым тады ў свеце венецыянскім выданням. Яны былі надрукаваны ў дзве фарбы, з прыгожымі літарамі – ініцыяламі і віньеткамі, з раслінным арнамантам.

Гісторык. Якія гэта былі зграбныя ініцыялы! Кожная літара ўпрыгожана прадметам, назва якога пачынаецца з таго ж гука, што гэтая літара абазначае. «Каля “к” – “казляняткі”, каля “з” – “звер”, каля “м” – “музыка”, а да літары “я” – Скарынаў партрэт у сонечных промнях». Францыск Скарына сказаў пражскаму друкару, што зрабіў гэта знарок. У яго на радзіме дзеці па гэтых кнігах будуць вучыцца грамаце. Дык хай ім лягчэй і запамінаюцца гэтыя літары.

У кнігах Францыск Скарына змясціў больш за 40 гравюр не толькі для прыгажосці, але каб чытач змог лепш разумець сэнс надрукаванага. Цікавыя малюнкi на гравюрах. Не маўклівыя святыя, а больш людзі, занятыя працай – у полі, на жніве, ці на будоўлі...

Чытальнік. Гравюры Скарыны!
 Ён выказаў іх
 На спаконвечным
 Дрэве гісторыі
 Свайго народа,
 Хоць мог бы падабраць
 І больш падатлівы,
 І больш удзячны
 Матэрыял.
 І выказаў ён іх
 Не штыхелем-разцом,
 А промнем сонца,
 Промнем сваёй веры
 І любові да народа.
 Таму штых кожны
 Быў такі глыбокі,
 Што ні агонь,
 Ні забыццё,
 Ні ворагі,
 Ні час
 Гравюраў гэтых
 Знішчыць
 Не змаглі.
 І сёння
 Нейкая чароўная
 Жыве ў іх сіла,
 Якая сляпым
 Вяртае зрок,
 Глухім – іх слых,
 Няпомнячым – іх памяць,
 А без’языкім – мову.

М. Танк.

Настаўнік. А яшчэ выразны, наглядны шрыфт... Нават старонкі пранумараваныя, але замест лічбаў літары: “в” – значыць 2, “г” – 3, “д” – 4... Асветнік увёў тытульны ліст, прабелы паміж радкамі, абзацы.

Добра прадуманы фармат выданняў. “Апостал” меў невялікі памер. Сваім выглядам кніга казала, што яна разлічана не для царкоўнай службы, а для хатняга чытання.

“Малая падарожная кніжка” мела 864 старонкі. Яна зручна змяшчалася ў кішэні. У кнігу ўваходзілі “Псалтыр”, малітвы, царкоўны календар, даваліся падрабязныя звесткі па астраноміі. Гэтай кнігай карысталіся ўсе, каму даводзілася вандраваць: купцы, службовыя асобы, воіны.

Гісторык. У сярэдзіне 30-х гг. XVI ст. асветнік пакідае Вільню. Каля 1535 г. ён вяртаецца ў Прагу, у 1536 г. прымае запрашэнне чэшскага караля Фердынанда I і пачынае працаваць каралеўскім медыкам і садоўнікам. За межамі радзімы Францыск Скарына пражыў да канца сваіх дзён. Ёсць падставы сцвярджаць, што памёр першадрукар у канцы 1551 г. ці ў самым пачатку 1552 г.

Настаўнік. “Напісанае застаецца”, – гаварылі старажытныя рымляне. Францыск Скарына пакінуў нашчадкам кнігі, якія сёння ўспрымаюцца як самая дарагая рэліквія, духоўны скарб, нацыянальная святыня, як сімвал усёй тысячагадовай беларускай культуры. Як заповіт нашчадкам даносяцца да нас з XVI стагоддзя пранікнёныя і мудрыя словы Скарыны: “Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі, лекі для душы”.

Подзвіг Францыска Скарыны як усходнеславянскага першадрукара, мастака, асветніка, перакладчыка, публіцыста, паэта высока ацэнены ў Беларусі і свеце. Мемарыяльныя дошкі ў яго гонар усталяваны ў Кракаве, Падурі і Празе. Помнікі Францыску Скарыну пастаўлены ў Полацку, Лідзе, Вільні, Калінінградзе, Празе і іншых гарадах. У Мінску помнікі Францыску Скарыну можна ўбачыць каля Нацыянальнай бібліятэкі і ва ўніверсітэцкім дворыку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта. У Полацку працуе музей кнігадрукавання. Імя асветніка прысвоена Гомельскаму дзяржаўнаму ўніверсітэту.

Імем Францыска Скарыны названа малая планета № 3283 (1979 QA10) Сонечнай сістэмы. У 1990 г. па рашэнні ЮНЕСКА пяцісотгадовы юбілей Скарыны адзначаўся ва ўсім свеце. Уведзены дзяржаўныя ўзнагароды Беларусі – медаль Францыска Скарыны (1989) і ордэн Францыска Скарыны (1995) – работнікам навукі, адукацыі і культуры за выдатныя дасягненні ў прафесійнай дзейнасці, значны асабісты ўклад у развіццё і памнажэнне духоўнага і інтэлекту-

альнага патэнцыялу, культурнай спадчыны беларускага народа.

Кожны беларус заўсёды павінен помніць, хто стаяў ля вытокаў беларускай кнігі, беларускай мовы, хто прынёс нам свет друкаванага слова, зрабіў кнігу даступнай, хто паказаў прыклад адданага служэння Радзіме. Помніць і ганарыцца тым, што гэты чалавек належыць нашай беларускай зямлі.

Чытальнік. Асветнік, вучоны
І першадрукар,
Наш гонар –
Францішак Скарына.
Запомні ўсім сэрцам
Як велічны дар
Радзімы
Славу тага сына.

Праклаў ён дарогу
Да Слова, Святла,
За Матчыну Мову

Паклікаў змагацца,
Каб вольнай заўсёды
Між вольных магла
Дзяржавава
Белая Русь
Назвацца.

М. Пазнякоў.

Спіс літаратуры

1. **Бярозкіна, Н. Ю.** Гісторыя кнігадрукавання Беларусі / Н. Ю. Бярозкіна. – Мінск : Беларус. навука, 2000.
2. **Верціхоўская, В. У.** Вывучэнне творчасці Ф. Скарыны ў школе / В. У. Верціхоўская. – Мінск : Аверсэв, 2006.
3. **Клышка, А. К.** Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга / А. К. Клышка. – Мінск : Юнацтва, 1983.
4. **Лойка, А.** Францыск Скарына, або Сонца Маладзёковае / А. Лойка. – Мінск : Маст. літ., 1990.

Алена ДАШКЕВІЧ,
настаўнік вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 2 г. Новалукомля.

Цікава ведаць

ДРУКАВАНАЯ СПАДЧЫНА ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

Кнігі Скарыны – выключная з’ява сусветнай культуры. Да нашага часу ў бібліятэках і музеях свету захавалася 240 экзэмпляраў пражскіх выданняў і больш за 150 экзэмпляраў – віленскіх. У верасні гэтага года плануецца адкрыццё выставы “Францыск Скарына і яго эпоха”, дзе будуць прадстаўлены арыгіналы выданняў Францыска Скарыны з розных краін.

Найбольшая колькасць кніг Скарыны захавалася ў рэспубліках былога Савецкага Саюза: Расійская Федэрацыя: *Казань* – 1 у навуковай бібліятэцы Казанскага дзяржаўнага ўніверсітэта; *Масква* – 82 экз. у Расійскай нацыянальнай бібліятэцы, 83 экз. у Дзяржаўным гістарычным музеі, 4 у Маскоўскім дзяржаўным універсітэце імя М. В. Ламаносава, 15 у Цэнтральным дзяржаўным архіве старажытных актаў; *Санкт-Пецярбург* – 80 у Дзяржаўнай публічнай бібліятэцы імя М. Я. Салтыкова-Шчадрына, 8 у бібліятэцы РАН; *Саратаў* – 2 у навуковай бібліятэцы Саратаўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя М. Р. Чарнышэўскага; *Суздаль* – 5 ва Уладзіміра-Суздальскім музеі-запаведніку; *Цюмень* – 5 у краязнаўчым музеі; *Украіна: Закарпацце* – 5 у Дзяржаўным краязнаўчым музеі; *Кіеў* – 9 у Цэнтральнай навуковай бібліятэцы АН РУ; *Львоў* – 18 у Музеі ўкраінскага мастацтва, 1 у

Дзяржаўнай навуковай бібліятэцы АН РУ; *Адэса* – 7 у Дзяржаўнай навуковай бібліятэцы; *Літва: Вільнюс* – 1 у бібліятэцы Акадэміі навук; *Польшча: Вроцлаў* – 8 у бібліятэцы Вроцлаўскага ўніверсітэта, *Кракаў* – 13 у бібліятэцы Ягелонскага ўніверсітэта; *Вялікабрытанія: Кембрыдж* – 1 у бібліятэцы Кембрыджскага ўніверсітэта; *Лондан* – 2 у бібліятэцы Брытанскага музея; *Данія: Капенгаген* – 18 у каралеўскай бібліятэцы; *Славенія: Любляна* – 2 у бібліятэцы мясцовага ўніверсітэта.

У роднай для Ф. Скарыны **Беларусі** захоўваецца 17 кніг, з іх 16 асобнікаў у Нацыянальнай бібліятэцы.

Нацыянальная бібліятэка Беларусі разам з партнёрамі рэалізавала маштабны праект “Кніжная спадчына Францыска Скарыны: факсімільнае выданне” (20 тамоў). Вынік можна было бачыць на XXIV Мінскай міжнароднай кніжнай выставе-кірмашы: праца атрымала ўзнагароду Гран-пры “Трыумф” 56-га нацыянальнага конкурсу “Мастацтва кнігі”.

Паводле *БелТА*, а таксама: **Усовіч, К.** Асоба планетарнага маштабу, або Геаграфія жыццяпісу Францыска Скарыны [Электронны рэсурс] / К. Усовіч. – Рэжым доступу : <http://new.gsu.by/?p=370>.

АСВЕТНІК БЕЛАРУСКАЙ ЗЯМЛІ

ГУЛЬНЯ (VIII – XI КЛАСЫ)

АДБОРАЧНЫ ТУР

Пытанні па чарзе задаюцца ўсім удзельнікам. Пасля няправільнага адказу ўдзельнік выбывае.

Правільны адказ дае магчымасць працягваць гульню далей.

1. На чым пісалі старажытныя славяне? (*На бяросце.*)

2. Хто вынайшаў паперу? (*Кітайцы.*)

3. Дзе ў Мінску знаходзіцца “Музей кнігі”? (*У Нацыянальнай бібліятэцы Беларусі.*)

4. Назавіце самую вялікую бібліятэку на тэрыторыі сучаснай Беларусі часоў Сярэднявечча. (*Бібліятэка пры Сафійскім саборы ў Полацку.*)

5. Хто прыдумаў славянскую азбуку? (*Кірыл і Мяфодзій.*)

6. Назавіце самую знакамітую перапісчыцу кніг у Беларусі. (*Еўфрасіння Полацкая.*)

7. Хто вынайшаў друкарскі станок? (*Іаган Гутэнберг.*)

8. Назавіце самую старажытную кнігу ўсходніх славян, якая захавалася да нашага часу. (*Тураўскае Евангелле.*)

9. Як называецца першая друкаваная кніга? (*Біблія.*)

10. У якім горадзе была надрукавана першая кніга? (*У Майнцы.*)

11. Назавіце беларускага князя-кніжніка. (*Ізяслаў.*)

12. Якая бібліятэка лічыцца самай старажытнай? (*Бібліятэка асірыйскага цара Ашурбаніпала.*)

13. Дзе на сучаснай тэрыторыі Беларусі з’явілася першая друкарня? (*У Брэсце.*)

14. Хто заснаваў першую друкарню на тэрыторыі сучаснай Беларусі? (*Мікалай Радзівіл Чорны.*)

15. Як называецца дадатковая папяровая абгортка, якая “надзяваецца” на кнігу? (*Супервокладка.*)

16. Якім чынам скручваліся кнігі-світкі? (*Гарызантальна, злева направа.*)

17. Што такое пергамент? (*Спецыяльна вырабленая скура жывёл, прызначаная для пісьма.*)

18. Колькі літар у беларускім алфавіце? (32.)

19. Дзе знаходзіцца музей беларускага кнігадрукавання? (*У Полацку.*)

20. Хто з беларусаў, акрамя Ф. Скарыны, спрабаваў наладзіць кнігадрукаванне ў Маскве? (*Іван Фёдараў, Пётр Мсіціславец.*)

21. Якую мову ў часы Ф. Скарыны павінны былі ведаць усе студэнты? (*Лацінскую.*)

22. У якім годзе Іаган Гутэнберг вынайшаў друкарскі станок? (*Каля 1450 г.*)

23. Як называецца сучасная форма кнігі? (*Кодэкс.*)

24. Каму належаць словы “Кожны думае пра сваё і разважае па-свойму”? (*Францыску Скарыну.*)

25. Якая кніга самая папулярная ў свеце? (*Біблія.*)

26. Назавіце першую газету на беларускай мове. (*“Наша Доля”.*)

27. Што такое інкунабула? (*Першыя еўрапейскія друкаваныя кнігі.*)

28. Як называліся памяшканні, дзе перапісваліся кнігі ад рукі? (*Скрыпторыі.*)

29. Назавіце першы беларускамоўны дзіцячы часопіс. (*“Лучынка”.*)

30. Хто сярод славян прыдумаў буквар? (*Іван Фёдараў.*)

Пасля адборачнага тура фарміруюцца дзве каманды.

ТУР I. ЗВЕСТКІ З БІЯГРАФІІ

Кожнае пытанне задаецца пары ўдзельнікаў з прадстаўнікоў розных каманд. Адказвае вучань, які першы здагадаўся.

За кожны правільны адказ камандзе налічваецца адзін бал.

1. У якой дзяржаве нарадзіўся Ф. Скарына? (*ВКЛ.*)

2. Дзе Ф. Скарына атрымаў першапачатковую адукацыю? (*У школе пры бернардзінскім манастыры ў Полацку.*)

3. Кім быў бацька Ф. Скарыны? (*Купцом.*)

4. Дзе стаяў Скарынаў дом у Полацку? (*Недалёка ад Сафійскага сабора.*)

5. Навошта Ф. Скарына выдаваў Біблію некалькімі маленькімі кніжкамі, а не адной вялікай, як гэта рабілі да яго? (*Каб кнігі былі танныя і даступныя для простага людю.*)

6. Які быў лёс кніг, прывезеных Ф. Скарынам у Маскву? (*Іх спалілі.*)

7. Назавіце імя жонкі Ф. Скарыны. (*Маргарыта Адвернік.*)

8. У якім годзе нарадзіўся Ф. Скарына? (*У 1490 г.*)

9. Дзе Ф. Скарына атрымаў вышэйшую адукацыю? (*У Кракаве.*)

10. Падчас якой астранамічнай з’явы нарадзіўся Ф. Скарына? (*Сонечнага зацьмення.*)

11. Якую частку Бібліі першай выдаў Ф. Скарына? (*“Псалтыр”.*)

12. Колькі гадоў было Ф. Скарыну, калі ён паехаў вучыцца ў Кракаў? (*14.*)

13. На якой пасадзе Ф. Скарына служыў у караля Аўстрыі, Чэхіі і Венгрыі Фердынанда I Габсбурга? (*Садоўнік, лекар.*)

14. Якая прыродная стыхія перашкаджала выдавецкай справе Ф. Скарыны? (*Пажар.*)

15. На якім факультэце вучыўся Ф. Скарына ў Кракаве? (*Факультэце вольных мастацтваў або філасофіі.*)

16. Назавіце галоўных фундатараў Ф. Скарыны, калі ён прыехаў у Вільню выдаваць кнігі. (*Якуб Бабіч, Юрый Адвернік.*)

17. Што выратавала Ф. Скарыну ад арышту ў Маскве, калі ён прыехаў туды прадаваць свае кнігі? (*Грамата купца.*)

18. Дзе Ф. Скарына трымаў іспыты на званне доктара лекарскіх навук? (*У Падуі.*)

19. Як Ф. Скарына падпісваў некаторыя свае выданні? (*“Доктар Францыск Скарына са слаўнага горада Полацка”.*)

20. Назавіце краіны, дзе захоўваюцца выданні Ф. Скарыны. (*Беларусь, Украіна, Літва, Расія, Польшча, Германія, Чэхія, Данія, ЗША, Вялікабрытанія.*)

21. У якой краіне выданняў Ф. Скарыны больш за ўсё? (*Расія.*)

22. Калі памёр Ф. Скарына? (*Не пазней за 1552 г.*)

23. Якую першую кнігу Ф. Скарына выдаў у Вільні? (*“Малую падарожную кніжку”.*)

24. Колькі кніг у Празе выдаў Ф. Скарына? (*23.*)

25. Як называецца апошняя кніга, якую выдаў Ф. Скарына? (*“Апостал”.*)

ТУР II. СКАРЫНАЎСКІЯ ІНАВАЦЫІ Ў КНІГАДРУКАВАННІ

Адказвае каманда, якая першая будзе гатова даць адказ.

За кожны правільны адказ каманда атрымлівае два балы.

1. Вядома, што 6 жніўня 1517 г. у Празе Ф. Скарына выдаў “Псалтыр”. Чаму менавіта з гэтай кнігі ён пачаў сваю выдавецкую дзейнасць? (*На беларускіх землях “Псалтыр” шырока выкарыстоўваўся не толькі для набажэнства, але і для навучання грамаце і рэлігійна-маральнага выхавання. Менавіта “Псалтыр” быў самай запатрабаванай кнігай.*)

2. Назавіце, на якіх мовах Ф. Скарына выдаваў кнігі. (*Тэкст Бібліі на царкоўнаславянскай, тэкст прадмоў, пасляслоўяў, заўваг на старабеларускай.*)

3. Назавіце адрозненні “Псалтыра” Ф. Скарыны ад папярэдніх аналагічных выданняў. (*“Псалтыр” быў перакладзены з лацінскай мовы. Да асноўнага тэксту Ф. Скарына дадаў сваю прадмову, якая і адкрывае кнігу, у ёй асветнік паказаў значнасць кнігі для маральна-навуковых, эстэтычных, адукацыйных, выхаваўчых мэт; пасляслоўе; тлумачыў незразумелыя словы*

простай гаворкай; асноўнае прызначэнне – хатняе выкарыстанне; вялікая колькасць гравюр; спрошчаныя выявы літар.)

4. Вядома, што Ф. Скарына зрабіў пераклад Бібліі з лацінскай мовы амаль што першым у Еўропе. Назавіце, які народ апярэдзіў Ф. Скарыну. (*Чэхі.*)

5. Назавіце творы Ф. Скарыны, якія вы ведаеце. (*“У сціслыя словы ўкладаючы розум вялікі”, “Як пчола бароняць вулі свае”, “Прарочыў цар Саламон”, “Псалом – песнапеў анёльскі”, “Сказанне доктара Францыска Скарыны з Полацка да кнігі другога закону Маісеевага”, “Малітва імю Ісусаву”, “Ад нараджэння звяры...” і інш.*)

6. Што асабліва разлавала маскоўскіх манахаў у кнігах Ф. Скарыны, якія ён прывёз у Маскву? Што яны палічылі ерассю, святатацтвам і апаганьваннем Бібліі? (*Партрэт Ф. Скарыны.*)

7. У чым адрозненне “Малой падарожнай кніжкі” ад астатніх выданняў Ф. Скарыны? (*Кішэнны фармат, разлічаны на купцоў, каб тыя бралі яе з сабой у дарогу. Акрамя рэлігійнага зместу яна ўтрымлівае календары, астранамічныя і медыцынскія звесткі. Каляндар Ф. Скарыны, у адрозненне ад царкоўнага, змяшчаў звесткі: колькі дзён мае кожны месяц, даўжыню дня і ночы ў розных месяцах, даты веснавога і восеньскага раўнадзенства, летняга і зімовага сонцастаяння. Ф. Скарына прадказаў шэсць месячных і адно сонечнае зацьменне, якія адбыліся ў 1523 – 1530 гг. над тэрыторыяй Беларусі і Літвы.*)

8. Што азначае выдавецкі знак-сыгнет, які сустракаецца на шматлікіх выданнях Ф. Скарыны? (*На экране з’яўляецца выява знака / дэманструецца малюнак.*) (*Існуе некалькі меркаванняў. Адна лічаць, што гэта – зацьменне сонца, і тым самым Ф. Скарына паказаў год свайго нараджэння. Другія лічаць, што прамяністае сонца – сімвал асветы, святла, цяпла, а малады месяц – росту і маладосці. Трэція лічаць, што гэта знак гармоніі духоўнай і фізічнай сілы.*)

ТУР III. ЧАЛАВЕК СВЕТУ

Пералічыце ў храналагічным парадку геаграфію вандровак Ф. Скарыны. Назавіце асноўныя заняткі асветніка ў гэтых гарадах, укажыце даты.

За кожны правільна названы горад, дату і заняткі Ф. Скарыны каманда атрымлівае тры балы.

1. Полацк (1490) – нарадзіўся, атрымаў першапачатковую адукацыю.

2. Вільня – вучыўся ў школе пры бернардзінскім манастыры, удасканалваў свае веды.

3. Кракаў (прыехаў у 1504 г.) – атрымаў вышэйшую адукацыю.

4. Капенгаген (каля 1510 г.) – выконваў абавязкі сакратара караля Даніі, магчыма, менавіта тут вучыўся друкарскай справе.

5. Падуя (1512) – трымаў іспыты на званне доктара лекарскіх навук.

6. Вена (пасля 1512 г.) – магчыма, быў тут у складзе пасольскай місіі караля польскага, вялікага князя літоўскага Жыгімонта I Старога.

7. Венецыя (паміж 1514 – 1517 гг.) – дакладна невядома. Магчыма, вучыўся кнігадрукаванню, магчыма, проста вандраваў, магчыма, былі нейкія іншыя, пакуль што невядомыя нам, заняткі.

8. Прага (1517 – 1520) – выдае 23 кнігі Бібліі.

9. Вільня (1520 – 1525) – адкрывае ўласную друкарню, выдае “Апостал” і “Малую падарожнюю кніжку”.

10. Вітэнберг (1525) – магчыма, сустракаўся з М. Лютэрам.

11. Масква (1525) – хацеў прадаць свае кнігі і наладзіць друкарскую справу.

12. Вільня (1525 – 1529) – ажаніўся з Маргарытай Адвернік, нарадзіліся два сыны.

13. Кёнігсберг (1530) – служыў у прускага герцага Альбрэхта (дакладна невядома кім – альбо доктарам, альбо наладжваў друкарскую справу).

14. Познань (1532) – адсядзеў тры месяцы ў даўгавай турме за даўгі брата.

15. Прага (пасля 1532 г.) – працаваў садоўнікам і лекарам у караля Аўстрыі, Чэхіі і Венгрыі Фердынанда I Габсбурга.

ТУР IV. ПРЫГОЖЫЯ СЛОВЫ НА ПРЫГОЖАЙ МОВЕ

З літар складзіце словы, а з атрыманых слоў вызначце Францыска Скарыны.

РАЦІКНЫ ВІКУНА ШУЫД АНЯ ЦЮБІЛЕ
І СІУРАМДЦ АДЎЕВ ОБ ЕІКЛ ГКІНУ ЯДЛ

Даведка: Любіце кнігу, бо яна – крыніца мудрасці, ведаў і навукі, лекі для душы.

ТУР V. ФРАНЦЫСК СКАРЫНА – АБ’ЕКТ МАСТАЦТВА

Кожная каманда адказвае на свае пяць пытанняў. Удзельнікі каманд могуць радзіцца і абмяркоўваць адказы.

За кожны правільны адказ каманда атрымлівае два балы.

Заданні і пытанні для 1-й каманды:

1. На экране па чарзе з’яўляюцца выявы карцін, удзельнікі каманд павінны сказаць назву карціны і аўтара:

- “Франак Скарыніч у Полацку”, М. Купава;
- “Францыск Скарына”, С. Герус;
- “Францыск Скарына”, Я. Драздовіч.

2. Каму належаць радкі:

Марыў калісьці славуты Скарына,
“Ціснучы” кнігі на мове бацькоў:
Простаму люду ў роднай краіне
Зробіць даступнай ён мудрасць вякоў.
(Ніл Гілевіч, верш “Мара Скарыны”.)

3. Хто выканаў ролю Ф. Скарыны ў фільме “Я, Францыск Скарына...”? (Алег Янкоўскі.)

4. Назавіце п’есу М. Арочкі, прысвечаную Ф. Скарыну. (“Судны дзень Скарыны”.)

5. Назавіце аўтара оперы “Францыск Скарына”. (Дзмітрый Смольскі.)

Заданні і пытанні для 2-й каманды:

1. На экране па чарзе з’яўляюцца выявы карцін, удзельнікі каманд павінны сказаць назву карціны і аўтара:

- “Першыя крокі ў свет”, В. Целеш;
- “Францыск Скарына ў друкарні”, Я. Драздовіч;
- “Францыск Скарына ў Празе” (літаграфія), А. Кашкурэвіч.

2. Каму належаць радкі:

Яшчэ ў дні старыя, у век наш лучынны,
Аб горадзе Полацку слава ішла, –
Друкар там выдатны Францішак Скарына,
Што зоры, рассыпаў па роднай краіне
Крыштальныя словы навукі-святла...
(Пятрусь Броўка, паэма “Беларусь”.)

3. Назавіце рэжысёра фільма “Я, Францыск Скарына...”. (Барыс Сцяпанавіч.)

4. Назавіце п’есу А. Петрашкевіча, прысвечаную Ф. Скарыну. (“Прарок для Айчыны”.)

5. Хто выканаў галоўную ролю ў фільме-оперы “Францыск Скарына”? (Ігар Дзянісаў.)

ТУР VI. УШАНАВАННЕ ПАМЯЦІ

Каманды па чарзе называюць усё, што звязана з ушанаваннем памяці Ф. Скарыны.

Перамагае каманда, якая назаве больш. Ёй прысуджаецца тры балы.

• Помнікі Ф. Скарыну знаходзяцца ў Мінску, Полацку, Лідзе, Вільнюсе, Празе, Калінінградзе.

• Яго імем названы вуліцы ў Мінску, Полацку, Нясвіжы, Оршы, Віцебску, Слуцку, Баранавічах, Пінску, Бярозе, Брэсце, Львове.

• У Беларусі ўведзены вышэйшыя дзяржаўныя ўзнагароды: ордэн Францыска Скарыны і медаль Францыска Скарыны.

• Мемарыяльныя дошкі ў Мінску, Вільнюсе, Празе.

• Мемарыяльная дошка ў “зале славы” ў Падуанскім універсітэце.

• Мемарыяльная дошка на сцяне пражскага Клеменцінума.

• Яго імя носіць Гомельскі дзяржаўны ўніверсітэт.

• Яго імя носяць гімназіі Мінска і Полацка.

• Яго імя носіць сярэдняя школа ў Вільнюсе.

• Яго імя носіць грамадскае аб’яднанне “Таварыства беларускай мовы”.

• Яго імя носяць бібліятэкі, друкарні.

• Яго імя носіць малая планета № 3283 (1979 QA10) Сонечнай сістэмы.

- У гонар Ф. Скарыны выпушчаны юбілейныя манеты (у СССР у 1990 г. і ў Беларусі).
- У гонар Ф. Скарыны выпушчаны паштовыя маркі.
- Постаць Ф. Скарыны адлюстравана на жывапісных, графічных, скульптурных работах.
- Пра Ф. Скарыну зняты мастацкі фільм “Я, Францыск Скарына...” (Беларусфільм, 1969 г.).
- У гонар Ф. Скарыны Д. Смольскі напісаў оперу “Францыск Скарына”.
- Жыццё і дзейнасць Ф. Скарыны вывучае комплексная навуковая дысцыпліна – скарыназнаўства.
- Францыску Скарыну прысвечаны шматлікія навуковыя і навукова-папулярныя працы.

- Францыску Скарыну прысвечаны шматлікія мастацкія творы (раманы, апавяданні, п’есы, вершы, эсэ).

- У гонар Ф. Скарыны ладзяцца паэтычныя вечары.

- Беларускі гісторык і калекцыянер У. Ліхадзедаў па чарцяжах і малюнках зрабіў дакладную копію друкарскага станка, на якім друкаваў кнігі Ф. Скарына.

Падвядзенне вынікаў. Узнагароджванне пераможцаў.

Марына ПЕТРАШКЕВІЧ,
бібліятэкар дзіцячай бібліятэкі № 8 г. Мінска.

У метадычную скарбонку

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

ПА СТАРОНКАХ “РОДНАГА СЛОВА”

Тэарэтычныя артыкулы

Агіевіч, У. Да пытання аб пачатку беларускага кнігадруку. – 2006. – № 9. – С. 105.

Басько, В. Уласнабеларускія рысы ў мове Францішка Скарыны. – 2005. – № 5. – С. 16.

Болбас, В. Пад знакам пчалы: Этыка-педагагічныя погляды Францішка Скарыны. – 1994. – № 5. – С. 54 – 58.

Булыка, А. Лексіка выданняў Скарыны. – 1995. – № 3. – С. 32 – 36.

Варонька, К. Графіка-арфаграфічныя асаблівасці кніг “Руф” і “Суддзі” Францыска Скарыны. – 2012. – № 7. – С. 40.

Груца, А. Грунтоўны ўклад у Скарыніану (пра манаграфію “Мова выданняў Ф. Скарыны”). – 1991. – № 11. – С. 76 – 77.

Ждановіч, І. Сказаўшы “а”: Шчыры роздум з нагоды 500-годдзя Францішка Скарыны. – 1990. – № 12. – С. 3 – 6.

Казбярук, У. “Францішак, Скарынін сын” і яго вялікія справы: 500-годдзе з дня нараджэння Францішка Скарыны. – 1989. – № 8. – С. 46 – 50; № 11. – С. 32 – 35.

Каўка, А. Створана Маскоўскае таварыства беларускай культуры [Ці быў Ф. Скарына ў Маскве?]. – 1989. – № 4. – С. 79.

Лозка, А. “Псалтыр” Францыска Скарыны – не першая друкаваная беларуская кніга? – 2009. – № 2. – С. 106.

Няфагіна, Г. Светач беларускага народа: Вобраз Скарыны ў беларускай драматургіі. – 1992. – № 7-8. – С. 47 – 53.

Паўлавец, Д. З падстрэшша рук Скарынавых...: Развіццё традыцый беларускага Першадрукара яго паслядоўнікамі ў XVI – XVII стст. – 1990. – № 5. – С. 74 – 76.

Прыгодзіч, М. “У слаўным горадзе ў Празе...”: Да 480-годдзя першага выдання “Псалтыра” Францішка Скарыны. – 1997. – № 8. – С. 25 – 33.

Рачэўскі, С. Свята кнігі “Напісанае застаецца”. – 1989. – № 4. – С. 48 – 52.

Старычонок, В. Конкурс “Беларуская ластаўка”. Адказ на пытанне: Што вы ведаеце пра Францішка Скарыну – паэта? – 1997. – № 1. – С. 89 – 90.

Шавыркіна, М. Віленскія выданні Францішка Скарыны. – 2006. – № 8. – С. 6; Пражская друкарня Францішка Скарыны. – 2006. – № 8. – С. 5.

Шматаў, В. Мастацкае афармленне віленскіх выданняў Ф. Скарыны (1522 – 1525). – 1989. – № 1. – С. 47 – 52; Мастацкае афармленне пражскіх выданняў Ф. Скарыны (1517 – 1519). – 1988. – № 5. – С. 63 – 69; Партрэт першага беларускага друкара. – 1989. – № 9. – С. 62 – 68; Свято Скарынавых кніг: Традыцыі беларускага асветніка ў славянскім кнігадрукаванні. – 1992. – № 9. – С. 50 – 52; № 10. – С. 50 – 54; № 11. – С. 61 – 63.

Літаратура пра Францыска Скарыну: 3 картатэкі Інстытута літаратуры імя Янкі Купалы АН БССР. – 1990. – № 8. – С. 15 – 16.

Заканчэнне на с. 95.

ІМЯ І СПРАВА: ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

ГУЛЬНЯ (ІХ – Х КЛАСЫ)

Мэта: пашырыць веды пра жыццё і дзейнасць Францыска Скарыны; развіваць лагічнае і творчае мысленне, эстэтычную і камунікатыўную культуру; садзейнічаць выхаванню пачуцця павагі да мінулага беларускай зямлі, роднай культуры і мовы, спрыяць фарміраванню высокамаральнай асобы.

Абсталяванне: партрэт Францыска Скарыны, Біблія Скарыны (сучасны варыянт), фотаздымкі г. Полацка, крылатыя выслоўі (надрукаваны), рэпрадукцыі, прысвечаныя асветніку, бочачкі лато, кветкі.

Эпіграф: І перад намі ў стагоддзях узнімаецца магутная постаць Францыска Скарыны з Полацка, першага друкара на землях стыку еўрапейскага Захаду і Усходу.

Кузьма Чорны.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Настаўнік. Час сам выбірае тых, каму будзе наканавана стаць яго выразнікам і сведкам праз напластаванні вякоў. Час сам прызначае сувязных стагоддзяў і пакаленняў, захавальнікаў вечнасці і яе законаў. Толькі час, як непрадузяты суддзя людскіх спраў, іх “коханий и мыслей”, вызначае вартасць абраных і пакліканых ім.

Адным з выбранцаў часу і стаў Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар, выдавец, перакладчык Бібліі на родную мову, пісьменнік, філосаф-гуманіст, тэолаг, вучоны, лекар, батанік, грамадскі дзеяч. Жыццё і дзейнасць асветніка – своеасаблівы вынік развіцця ўсходнеславянскай культуры за пяць стагоддзяў, што прайшлі ад прыняцця хрысціянства.

Паводле рашэння ЮНЕСКА, Ф. Скарына быў уключаны ў спіс “Выдатных дзеячаў славянскай культуры”, а 1990 год быў аб’яўлены Міжнародным годам Францыска Скарыны. Падчас гульні вы зможаце прадеманстраваць веды пра нашага славутага асветніка.

Правілы гульні. У гульні ўдзельнічаюць дзве каманды. За кожны правільны адказ каманда атрымлівае кветку.

Конкурс 1. Размінка

Каманды па чарзе ўваходзяць у залу і адказваюць на аднолькавыя пытанні.

1. Горад, у якім нарадзіўся Ф. Скарына. (*Полацк.*)
2. Імя брата асветніка. (*Іван.*)
3. Дзе першадрукар атрымаў вучоную ступень доктара медыцыны? (*У Падуі.*)

4. Назва першай друкаванай кнігі. (*“Псалтыр”.*)
5. Якую вучоную ступень атрымаў у Кракаве? (*Бакалаўра.*)
6. Дзе выдадзена “Малая падарожная кніжыца”? (*У Вільні.*)
7. Кім быў бацька Ф. Скарыны? (*Купцом.*)
8. Хто дапамагаў адкрываць друкарні? (*Якуб Бабіч, Багдан Онкаў, Юрый Адвернік.*)
9. Як звалі жонку першадрукара? (*Маргарыта.*)
10. Якога фармату была “Малая падарожная кніжыца”? (*Кішэннага.*)

Падводзяцца прамежавыя вынікі.

Конкурс 2. Нечаканкі з бочкі

Кожны з удзельнікаў цягне нечаканку з нумарам пытання. Калі выпадае шчаслівы выпадак, каманда атрымлівае 3 кветкі.

1. Што давала права Ф. Скарыну выкладаць риторыку ў школе? (*Вучоная ступень бакалаўра.*)
2. Назавіце вядомых сучаснікаў асветніка. (*Капернік, Шэкспір.*)
3. За які перыяд выдае кнігі Бібліі? (*1517 – 1519 гг.*)
4. Каму прысвяціў пераклады кніг? (*“Людем посполитым”.*)
5. З якой мэтай пісаў прадмовы і пасляслоўі? (*Пашырыць асвету, дапамагчы простым людзям спазнаць мудрасць і навуку.*)
6. Што карыснага для падарожніка змешчана ў “Малой падарожнай кніжыцы”? (*Каляндарныя і астранамічныя звесткі.*)
7. Дзе завяршыў свой пераклад тэкстаў Бібліі? (*У Празе.*)
8. З якой мэтай Ф. Скарына звярнуўся да біблейскай легенды пра Юдзіф? (*Выказаць меркаванні пра патрыятычны абавязак кожнага чалавека перад народамі, пра вернасць Радзіме.*)
9. Чаму асветнік абраў Біблію для сваёй выдавецкай дзейнасці? (*Лічыў, што ў ёй можна знайсці адказы на розныя жыццёвыя пытанні, бачыў у ёй кодэкс хрысціянскай веры і маралі, крыніцу разнастайных ведаў.*)
10. Што новага ўвёў у свае кнігі? (*Тытульны ліст, тлумачэнні падзаголоўкаў, абзацы, ілюстрацыі.*)
11. Закончыце цытату: “Любіце кнігу, бо яна...” (*...крыніца мудрасці, ведаў і навукі, лекі для душы.*)
12. Што ў перакладзе з грэчаскай мовы азначае слова “біблія”? (*Кнігі.*)
13. У якой з кніг асветніка змешчаны словы: “Звяры, што ходзяць у пустыні, ведаюць ямы свае...”? (*У прадмове да кнігі “Юдзіф”.*)

Друкарскі станок Іагана Гутэнберга.

14. Чаму 1529 г. быў трагічным для Ф. Скарыны? (Памёр брат Іван, потым жонка, пакінуўшы малага сына.)

15. Дзе жыў і чым займаўся ў апошнія гады? (Быў садоўнікам у чэшскага караля.)

16. Ці можна назваць Ф. Скарыну пісьменнікам? (Можна – пісаў прадмовы і пасляслоўі да кніг Бібліі.)

17. У якую эпоху жыў першадрукар? (Адраджэння.)

18. Ф. Скарына з'яўляецца... (Першадрукаром, асветнікам, гуманістам, патрыётам, медыкам, пісьменнікам, астраномам...)

19. Год выдання кнігі "Апостал". (1525.)

20. Імя бацькі асветніка. (Лука.)

Падводзяцца прамежавыя вынікі.

Конкурс 3. Цёмны конік

Каманды павінны пазнаць асобу па апісанні (на хуткасць).

Кадр з фільма "Я, Францыск Скарына...".
Алег Янкоўскі ў ролі Францыска Скарыны.

1. Паслядоўнік Ф. Скарыны, выдаў на беларускай мове "Катэхізіс". (Сымон Будны.)

2. Паслядоўнік Ф. Скарыны, друкар, выдаў "Статут Вялікага Княства Літоўскага". (Пётр Мсціславец.)

3. Нарадзіўся ў сям'і паляўнічага, вучыўся ў Вільні, Польшчы, Італіі, напісаў вядомую паэму пра Беларусь. (Мікола Гусоўскі.)

4. Зямляк Ф. Скарыны, манах, выхавальнік царскіх дзяцей. (Сімяон Полацкі.)

Падводзяцца прамежавыя вынікі.

Конкурс 4. Ты – мне, я – табе

Прадстаўнікі каманд па чарзе задаюць загадкавыя падрыхтаваныя пытанні, выслухоўваюць адказы.

Конкурс 5. Гонка за лідарам

Каманды адказваюць на пытанні (на хуткасць).

1. Дзе ўсталяваны помнікі Ф. Скарыну? (У Мінску, Полацку, Лідзе, Вільнюсе, Празе, Калінінградзе.)

2. Якія навучальныя ўстановы ў нашай краіне носяць імя асветніка? (Універсітэт у Гомелі, 1-я гімназія ў Мінску, 1-я гімназія ў Полацку.)

3. Імя сына першадрукара? (Сымон.)

4. Ці ёсць планета, названая імем Ф. Скарыны? (Ёсць, № 3283, адкрытая астраномам М. Чарных.)

5. За што ўзнагароджваюць ордэнам Францыска Скарыны? (За значныя поспехі ў справе нацыянальна-дзяржаўнага адраджэння Беларусі, дасягненні ў галіне нацыянальнай мовы, літаратуры, мастацтва, а таксама прапаганды культурнай спадчыны беларускага народа; за заслугі ў гуманітарнай, дабрачыннай дзейнасці, у справе абароны чалавечай годнасці і праваў грамадзян, міласэрнасць і іншыя высакародныя ўчынкi.)

6. Што значыць, на думку Ф. Скарыны, быць Чалавекам? (Быць адданым зямлі, захоўваць і бараніць сваю годнасць.)

7. Хто выканаў галоўную ролю ў кінафільме пра асветніка? (Алег Янкоўскі.)

8. На якім станку друкаваў Ф. Скарына? (І. Гутэнберга.)

9. Колькі арыгінальных выданняў Ф. Скарыны знаходзіцца ў Рэспубліцы Беларусь? (17.)

10. Што сцвярджаецца ў прадмове да кнігі "Ёва"? (Быць цярдлівым, здольным вытрымліваць удары лёсу і не страціць веры.)

Падводзіцца агульны вынік гульні.

Настаўнік. Сябры, вы сабралі цудоўныя букеты для вялікага сына нашай зямлі, які на ўсе стагоддзі застанецца для нас прыкладам Чалавека з вялікай літары.

Таццяна ДАШКЕВІЧ,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 172 г. Мінска.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

“І ВЕЧНЫМ ЗАСТАНЕЦЦА СЛОВА”

ІНТЭЛЕКТУАЛЬНЫ РЫНГ (ІХ – X КЛАСЫ)

Мэта і задачы: сістэматызаваць і пашырыць веды пра гісторыю беларускага кнігадрукавання; садзейнічаць пашырэнню пазнавальных інтарэсаў вучняў, актывізацыі інтэлектуальных магчымасцей асобы; спрыяць фарміраванню грамадзянскасці і патрыятызму; выхоўваць пачуццё гонару і глыбокай павагі да нацыянальнай культуры.

Абсталяванне: камп’ютар, мультымедыйны праектар і экран, гульнявыя заданні ў выглядзе прэзентацыі, секундамер, дыпломы для ўзнагароджвання каманд.

Форма правядзення: у рынгу бяруць удзел 2 каманды, у склад якіх уваходзяць 6 – 8 навучэнцаў 9 – 10-х класаў.

Судзейская калегія, якая ацэньвае правільнасць адказаў удзельнікаў, вядзе ўлік набраных балаў, знаёміць удзельнікаў з вынікамі кожнага раўнда, падводзіць вынікі пасля ўсіх раўндаў гульні.

Правілы гульні. Гульня складаецца з трох тэматычных раўндаў. У кожным раўндзе каманды выбіраюць пытанне з пазначанай колькасцю балаў. На падрыхтоўку адказу на пытанне камандзе даецца 15 секунд. Калі адказ правільны, то камандзе налічваецца колькасць балаў, роўная “кошту” пытання, і яна мае права выбіраць наступнае пытанне. Калі каманда не здолее адказаць на пытанне, права адказу на яго пераходзіць да іншай каманды. Пераможца вызначаецца па найбольшай колькасці набраных балаў.

ХОД МЕРАПРЫЕМСТВА

Вядучы. Добры дзень, дарагія сябры! Мы рады вітаць усіх, хто сабраўся сёння, каб узяць удзел у інтэлектуальным рынгу “І вечным застанецца слова”. 2017 год – асаблівы год у гісторыі нашай краіны. 500 гадоў таму ў чэшскай Празе беларускі асветнік Францішак Скарына выпускаў у свет першую друкаваную кнігу на роднай мове. Першадрукар, асветнік, перакладчык... Шматбаковая, шматгранная дзейнасць Францыска Скарыны дзеля ўзвышэння роднай культуры, дзеля славы свайго народа – сапраўдны подзвіг чалавека, для якога служэнне сваёй зямлі было найвышэйшай мэтай жыцця.

Чытальнік.

Скарына! Кніг яго крылатых
Святло нам ззяе праз вякі.
Ён сеяў мудрасці зярняты,
Каб свет пазналі землякі.

Вучэння залажыў асновы,
Як трэба веды здабываць.
На беларускай роднай мове
Жадаў ён з намі размаўляць.

Н. Ярмак. “Скарынаўскае свята”.

Вядучы. Пытанні інтэлектуальнага рынгу будуць звязаны з жыццём і дзейнасцю Францыска Скарыны і яго паслядоўнікаў – Сымона Буднага і Васіля Цяпінскага.

• Знаёмства з правіламі гульні.

Раўнд I. “Францыск Скарына: што, дзе, калі?”

Колькасць балаў	Пытанне	Адказ
10	Пра жыццё Францыска Скарыны захавалася мала звестак. Вядома, што нарадзіўся ён у сям’і купца Лукі. Дзе і калі гэта адбылося?	У горадзе Полацку ў 1490 годзе
20	Якую вучоную ступень атрымаў Ф. Скарына пасля заканчэння Кракаўскага ўніверсітэта?	Бакалаўр вольных мастацтваў
30	Кім і дзе служыў Ф. Скарына ў апошнія гады свайго жыцця?	У Празе ён служыў у каралеўскім садзе батанікам
40	Шмат цяжкасцяў выпала на долю Скарыны, давялося яму і пасядзець у турме. За што Ф. Скарына быў кінуты ў турму?	Ф. Скарына сядзеў у турме за братавы даўгі
50	Дакументы сведчаць: “Францыск Скарына на пытанні, сёння раніцай яму зададзеныя, настолькі пахвальна і бездакорна адказаў на гэтым сваім экзамене...” Пра які экзамен ідзе гаворка? Дзе яго здаваў Ф. Скарына?	Ф. Скарына здаваў у Падуанскім ўніверсітэце (Італія) экзамен на атрыманне вучонай ступені доктара медыцыны
60	У 1990 г. адзначалася 500-годдзе з дня нараджэння выдатнага сына беларускай зямлі. Які музей адчыніў свае дзверы ў тыя дні ў Полацку?	Музей беларускага кнігадрукавання

• Журы падводзіць вынікі першага раўнда.

Вядучы. Францыск Скарына пражыў хоць і нядоўгае, але выключна багатае на вялікія справы жыццё. Гэта быў чалавек незвычайнай працаздольнасці, энергіі, нястомны шукальнік новага ў самых розных галінах. Выдавецкая дзейнасць Францыска Скарыны – гэта крок да неўміручасці.

Чытальнік.

У справах цудоўных
Вялікага сына –
Святло старажытнай адметнай краіны.

Ён першы друкар,
Ён прарок мудрых кніжак –
Францішак Скарына,
Скарына Францішак.
Жыве яго Слова –
У ім дух адраджэння,
Малітва-замова
Супроць адчужэння.
Хвала табе,
Маці святая – Краіна,
Што ты нарадзіла
Прамудрага сына!

В. Жуковіч.

Раўнд II. “Ён першы кнігу даў славянам”

Коль-касць балаў	Пытанне	Адказ
10	Які дзень лічыцца пачаткам беларускага кнігадрукавання?	6 жніўня 1517 года
20	З 1517 да 1519 г. Ф. Скарына выдае 23 кнігі Бібліі. Пад якім агульным заглаўкам яны былі выдадзены?	“Библія руска, выложена доктором Франциском Скориною из славнаго града Полоцька богу ко чти и людем посполитым к доброму научению”
30	У Вільні Ф. Скарына пры падтрымцы мецэнатаў стварае друкарню. Якую кнігу ён выдае там у 1522 г.?	“Малая падарожная кніжка”
40	У прадмове да Бібліі Скарына гаворыць, што ў гэтай кнізе поўнае навучанне сямі навукам вызваленым. Пра якія навукі ідзе гаворка?	Гаворка ідзе пра граматыку, логіку, рыторыку, музыку, арыфметыку, геаметрыю, астраномію
50	Вядома, што Ф. Скарына ў выдадзеных кнігах змясціў 51 гравюру, якія арганічна звязаны са зместам кніг, глыбока рэалістычныя па сваім характары. А ў якіх кнігах змешчаны яго знакітны аўтапартрэт?	У кнігах “Ісус Сірахаў”, “Быццё” і чацвёртай “Кнізе Царстваў”
60	На тытульным аркушы Бібліі адлюстравана, як лічаць даследчыкі, выява пячаткі (герба) Ф. Скарыны як доктара медыцыны. Якую назву мае гэтая выява, што на ёй адлюстравана?	“Сонца маладзіковае”. На ёй адлюстравана сонца і серп месяца, чалавечыя твары
70	Што сабою сімвалізуе пячатка (герб) Францыска Скарыны?	“Сонца маладзіковае” – сімвал атрымання і перадачы ведаў, фізічнага і духоўнага адраджэння чалавека

- **Журы падводзіць вынікі другога раўнда.**
- **Прагляд прэзентацыі.**

Вядучы. Вобраз Францыска Скарыны натхняў на творчасць не толькі паэтаў, але і скульптараў і мастакоў. Прапаную вам паглядзець слайд-прэзентацыю “Францыск Скарына – сын зямлі беларускай”. (Дэманстрацыя слайдаў з выявамі Ф. Скарыны.)

Чытальнік.

Бачу гэты ёмісты том,
Дзе на ўступных старонках
Славянская вязь
Скарынаўскіх першадрукаў,
Уквечаная адмысловымі гравюрамі,
З усемагчымымі завіткамі-кудзеркамі
Нашай старажытнай кірыліцы...

М. Мятліцкі.

Раўнд III. “Паслядоўнікі першадрукара”

Коль-касць балаў	Пытанне	Адказ
10	Сымон Будны заснаваў у Нясвіжы друкарню. У якім годзе і якую кнігу ён там выдаў?	У 1562 г. выдаў “Катэхізіс”
20	Васіль Цяпінскі нарадзіўся ў маёнтку Цяпіна, што на Полаччыне, адсюль яго псеўданім. Назавіце яго сапраўднае прозвішча	Амельяновіч
30	1570 г. Васіль Цяпінскі выдаў Евангелле. Аднак грошай хапіла на друкаванне толькі двух першых. Якія Евангеллі былі надрукаваны поўнаасцю?	Евангелле ад Мацея і Евангелле ад Марка
40	Васіль Цяпінскі на палях Евангелля тлумачыў асобныя словы. Якую назву мелі гэтыя заўвагі на палях кніжкі?	Глосы
50	Дзе знаходзіцца помнік Сымону Буднаму і Васілю Цяпінскаму і калі ён пастаўлены?	Помнік пастаўлены ў 2000 г. Знаходзіцца ва ўнутраным дварыку Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

• **Падвядзенне вынікаў трох раўндаў, узнагароджанне каманд.**

Вядучы. Вось і завяршыўся наш інтэлектуальны рынг. Вы паказалі добрыя веды.

Спадчына Скарыны – наш беларускі гонар, наш нацыянальны скарб і візітоўка нашай краіны. Ён першы ўзняў родную мову на ўзровень мастацкай, навуковай і сцвердзіў яе каштоўнасць і ролю ў духоўным адраджэнні нацыі.

Чытальнік. Табе мы рады пакланіцца,
Скарына, сэрцаў валадар,
За кніжак вечную крыніцу,
За гэты твой цудоўны дар.
Ты шлях праклаў нам да навукі,
Не пахіснуўся ў барацьбе...

Н. Ярмук.

Ала КАЗЕКА,
намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце,
настаўнік беларускай мовы і літаратуры
вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі
сярэдняй школы № 10 г. Слоніма.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

ЖЫЦЦЁ І ДЗЕЙНАСЦЬ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

ТЭСТАВАЯ РАБОТА (ІХ КЛАС)

Заўвага. Некаторыя пытанні змяшчаюць некалькі правільных адказаў.

1. Адзначце гады жыцця беларускага асветніка і гуманіста, першадрукара Францыска Скарыны.

- 1) Каля 1480 – 1533;
- 2) каля 1550 – пасля 1595;
- 3) 1490 – каля 1551;
- 4) 1470 – каля 1545.

2. Францыск Скарына нарадзіўся...

- 1) у Мінску;
- 2) у Полацку;
- 3) у Вільні;
- 4) у Віцебску.

3. У якой сям’і нарадзіўся Францыск Скарына?

- 1) У сям’і вучонага;
- 2) у сям’і купца;
- 3) у сям’і краўца.

4. У якім універсітэце атрымаў адукацыю Францыск Скарына?

- 1) Пражскім;
- 2) Маскоўскім;
- 3) Кракаўскім;
- 4) Варшаўскім.

5. Якую вучоную ступень атрымаў асветнік пасля заканчэння ўніверсітэта?

- 1) Доктар навук;
- 2) магістр педагогікі;
- 3) бакалаўр педагогікі.
- 4) бакалаўр свабодных навук.

6. У якім горадзе Францыск Скарына атрымаў вучоную ступень доктара медыцыны?

- 1) Парыж;
- 2) Падуя;
- 3) Рым;
- 4) Вена.

7. У якой краіне і якім горадзе была выдадзена першая друкаваная кніга Францыска Скарыны?

- 1) Прага (Чэхія);
- 2) Падуя (Італія);
- 3) Полацк (Беларусь).

8. Які дзень лічыцца днём нараджэння беларускага кнігадрукавання?

- 1) 7 чэрвеня 1517 год;
- 2) 10 мая 1517 г.;
- 3) 6 жніўня 1517 г.

9. Як называлася першая кніга, выдадзенная Францыскам Скарынам?

- 1) “Псалтыр”;
- 2) “Катэхізіс”;
- 3) “Лемантар”;
- 4) “Граматыка”.

10. На якой мове друкаваў кнігі Францыск Скарына?

- 1) Лацінскай;
- 2) польскай;
- 3) рускай;
- 4) беларускай.

11. У якой кнізе змешчаны аўтапартрэт Ф. Скарыны?

- 1) “Ісус Сірахаў”;
- 2) “Юдзіф”;
- 3) “Малая падарожная кніжыца”.

12. Калі і ў якім горадзе была выдадзена “Малая падарожная кніжыца”?

- 1) У Празе ў 1520 г.;
- 2) у Вільні ў 1522 г.;
- 3) у Полацку ў 1524 г.

13. Чаму для выдавецкай дзейнасці Францыск Скарына выбраў Біблію?

1) Хацеў даведацца пра стварэнне свету, жыццё і дзейнасць Ісуса Хрыста.

2) Біблія – не толькі помнік старажытнага пісьменства, але і своеасаблівы кодэкс хрысціянскай веры і маралі.

3) Бачыў у Бібліі крыніцу разнастайных ведаў.

4) Марыў наблізіць набажэнства на беларускіх землях да мовы “люду паспалітага”.

14. Якія пытанні першадрукар асэнсоўваў у прадмовах і пасляслоўях да Бібліі?

1) Прапаганда кнігі як крыніцы ведаў і сродку культурнага прагрэсу.

2) Чалавек і яго прызначэнне на зямлі.

3) Выхаванне патрыятызму.

4) Правілы наладжвання гандлёвых зносін.

5) Вера ў Бога.

15. Асаблівасці выданняў Ф. Скарыны:

1) асветнік упершыню ўвёў тытульны ліст, тлумачальныя падзагалоўкі, нумарацыю, абзацы;

2) увёў ілюстрацыі.

3) да кожнага выдання прыкладаў тлумачальны слоўнік незразумелых слоў;

4) некаторыя гравюры і застаўкі пазначыў асабістым знакам, своеасаблівым гербам.

16. Што было адлюстравана на гербе Ф. Скарыны?

1) Сонца і серп месяца;

2) чалавечыя твары;

3) каласы;

4) горад.

17. Кім працаваў Скарына ў чэшскага караля?

1) Бібліятэкарам;

2) садоўнікам;

3) перакладчыкам;

4) сакратаром.

18. У якім універсітэце ў зале Сарак змешчана фрэска з выявай Францыска Скарыны?

1) Кракаўскі ўніверсітэт;

2) Падуанскі ўніверсітэт;

3) Маскоўскі ўніверсітэт.

19. У нашай краіне ордэнам Францыска Скарыны і медалём Францыска Скарыны ўзнагароджваюць за выдатныя дасягненні:

1) у развіцці навукі;

2) у развіцці культуры;

3) у адукацыі.

Ала КАЗЕКА,

намеснік дырэктара па вучэбнай рабоце, настаўнік беларускай мовы і літаратуры вышэйшай кваліфікацыйнай катэгорыі сярэдняй школы № 10 г. Слоніма.

Аўтар ахвяруе ганарар на развіццё часопіса.

СТВАРЭННЕ АДУКАЦЫЙНАГА КОМІКСА

КОМІКС-БІАГРАФІЯ ФРАНЦЫСКА СКАРЫНЫ

УДК 741.5

У артыкуле разглядаецца адукацыйны комікс, прыводзяцца прыклады яго выкарыстання. Разбіраюцца этапы яго падрыхтоўкі на прыкладзе праекта выцінанкавай стылізацыі, прысвечанай юбілею Францыска Скарыны.

Ключавыя словы: *комікс, графічна-літаратурны жанр, адукацыя, выхаванне, выцінанка, Францыск Скарына.*

The article considers the educational comics, provides examples of its applying. Stages of its preparation are analyzed on example of vytinanka-style comics which dedicated to Francysk Skaryna's anniversary.

учаснае грамадства чарговы раз наблізілася да моманту, калі адукацыйны працэс патрабуе адаптацыі да запытаў новага пакалення. За апошнія дзесяцігоддзі тэхнічна-інфармацыйная прастора здзейсніла гіганцкі скачок, вынікам якога стала паўсюднае ўкараненне камп'ютарнай тэхнікі асабістага карыстання і неабмежаваны доступ практычна да любой інфармацыі праз інтэрнэт.

Экспаненцыяльны рост аб'ёмаў інфармацыі, з якімі штодзень сутыкаецца сярэднястатыстычны падлетак, не можа не ўплываць на светаўспрыманне. Класічны жарт – “кніжка без малюнкаў нецікавая” – сёння становіцца аб'ектыўнай рэальнасцю і сведчыць не пра ляноту або адсталасць сучаснага пакалення, а пра якасна іншы механізм успрымання: калі чалавек з дзяцінства звыклы да мультымедычных камунікацыйных каналаў, рэзкі пераход да медыя з монасістэмай выклікае інстынктыўнае пачуццё незадавальнення.

Падобная спецыфіка мыслення можа мець і негатыўныя наступствы (асабліва актуальнымі ў наш час становяцца праблемы кліпавага мыслення і зніжэння здольнасці да крытычнага ўспрымання інфармацыі), аднак перабудова некаторых псіхічных механізмаў пад уплывам інфармацыйнай плыні – факт аб'ектыўнай рэальнасці. Найбольш дзейсны спосаб трымаць узровень адукаванасці соцыуму на ўзроўні папярэдніх пакаленняў і нават павысіць яго – гаварыць з аўдыторыяй “на яе мове”, пры дапамозе носьбітаў, што спалучаюць некалькі камунікацыйных каналаў.

У Беларусі такая метадыка часткова рэалізуецца праз выкарыстанне ў навучальным працэсе прэзентацый, аўдыя- і відэаматэрыялаў. Аднак, на нашу думку, большасць педагогаў незаслужана абыходзяць увагай такі мультымедычны інфармацыйны носьбіт, як комікс.

Комікс спалучае вербальны (тэкст дыялогаў, подпісаў, гукаімітацыйныя элементы) і невербальны (сігналы праз малюнкi, іх колер і размяшчэнне) каналы камунікацыі. Гэты жанр сек-

венцыйнага мастацтва мае развітую тыпалогію, якая ахоплівае найважнейшыя крытэрыі як з пункту гледжання сацыяльных навук (дэмаграфічныя прыкметы аўдыторыі, грамадская значнасць тэмы твора), так і з пазіцыі выдавецкай статыстыкі. Ён мае складаную ўнутраную структуру, якая ўключае элементы, характэрныя толькі для гэтага віду мастацтва: панэлі з раскадроўкамі руху, шары дыялогаў, рамкі з субцітрамі; сумяшчае сюжэтнасць літаратурнага твора і выразнасць графічных абразкоў. Маніпуляцыі з кадрамі рознай набліжанасці да чытача, іх арганізацыя на старонцы, а нярэдка і крэалізаваны тэкст дазваляюць стварыць уражанне непарыўнай гісторыі пры фактычнай наяўнасці толькі набору паслядоўных малюнкаў.

Мастакі выкарыстоўваюць для дасягнення гэтай мэты разнастайныя камбінацыі тэксту і выяваў, спецыяльныя пераходы і ракурсы, эксперыментуюць з лініямі і колерамі. Вынікам становіцца наладжванне камунікацыйнага канала “аўтар – чытач”, калі першы можа практычна без пагрозы непаразумення данесці да аўдыторыі візуалізаваныя вобразы, што складаюць аснову твора, а другі – з дапамогай “дадумвання” можа “ажывіць” абмежаваную колькасць кадраў праз уласны жыццёвы досвед, надаўшы апавяданню рух і часовае вымярэнне.

Падобны метады ўзаемадзеяння робіцца ўсё больш актуальным ва ўмовах сучаснага грамадства, што за апошнія дзесяцігоддзі прызвычалася да мультымедычнага інфармацыйнага асяроддзя. Навукова даказана, што звесткі, прапанаваныя ў выглядзе камбінацыі тэксту і графічных выяў, лепш засвойваюцца адрастам і даўжэй застаюцца ў памяці. Комікс з гэтага пункту гледжання можна назваць адным з самых аптымальных інструментаў адукацыйнага характару. Ён здольны не толькі прывіваць дзіцячай аўдыторыі любоў да чытання (нягледзячы на папулярны памылковы погляд, што коміксы прыніжаюць літаратуру і адрасаваны малаадукаваным людзям, у гэтым жанры выходзяць інтэрпрэтацыі класічных твораў і шмат-

старонкавыя сацыяльна значныя раманы, напісаныя мовай, што цалкам адпавядае ўсім літаратурным нормам), але і выхоўваць адначасова мастацкі густ, станоўча ўплываць на прасторава-вобразнае мысленне.

Адукацыйная каштоўнасць комікса неаднаразова пацверджана замежнай і айчынай выдавецкай практыкай. Прывядзем некалькі актуальных прыкладаў беларускіх коміксаў, што выкарыстоўваюцца ў навучальным або выхаваўчым працэсе.

Паспяховы дапаможны матэрыял для вывучэння беларускай мовы дзецьмі – кнігі “Дзіцячая заМова” і “Дзіцячая заМова 2” журналіста Глеба Лабадзенкі [1; 2], дзе пры дапамозе стылізаваных пад дзіцячыя малюнкi манахромных коміксаў глумачацца семантычныя адрозненні рускіх і беларускіх слоў-амонімаў і спецыфічная беларуская лексіка.

Электронныя коміксы для павышэння фінансавай адукаванасці сярод дзяцей і моладзі падрыхтаваў Беларускі народны банк: на яго сайце размешчаны руска- і беларускамоўны варыянты каляровай вэб-брашуры пра прыгоды льва Лявона [3] (у даступнай для дзяцей форме распавядаецца пра прынцыпы абмену валют і карыстання банкаўскімі карткамі). Ёсць і праект, прысвечаны інтэрнэт-бяспецы: на сайце “Анлайн-бяспека для імбрыкаў” [4] размешчаны коміксы серыял пра сабаку Піфа – таямнічага супергероя, што дапамагае сваім гаспадарам разабрацца з рознымі складанасцямі інтэрнэт-прасторы [5] (коміксы на трох мовах – беларускай, рускай і англійскай – знаёмяць чытача з элементарнымі правіламі бяспекі пры карыстанні браўзерамі, сацыяльнымі сеткамі і г. д.).

Жанравая адметнасць комікса робіць яго выкарыстанне ў навучальнай сферы практычна неабмежаваным: праз вобразы, дапоўненыя словамі, можна ў лаканічнай форме данесці да аўдыторыі не толькі правілы асобных дысцыплін або інструкцыі да прыкладных заняткаў, але і фундаментальныя законы, тэарэмы. Вядомы прыклады афармлення навукова-папулярных твораў у выглядзе комікса: кнігі “Разуменне комікса” (“Understanding Comics”), “Вынаходніцтва комікса нанова” (“Reinventing Comics”), “Стварэнне комікса” (“Making Comics”) Скота МакКлаўда (Scott McCloud), што прысвечаны вывучэнню структуры комікса і яго жанравых асаблівасцяў [6 – 8]. І нават фундаментальныя навуковыя працы могуць быць адаптаваны да падобнага фармату: напрыклад, у Японіі разам з выданнямі сусветнай мастацкай класікі былі выпушчаны мангі* па “Капітал” (“Das

Kapital”) Карла Маркса і “Псіхалогіі несвядомага” (“Wandlungen und Symbole der Libido”) Карла Густава Юнга [9; 10].

У візуальным плане стыль выканання можа вагацца ад спрошчана-схематычнага да паўнаклернага рэалістычнага. У асобных выпадках комікс можа набыць спецыфічныя нацыянальныя рысы. У выпадку з беларускім коміксам такой выўленчай тэхнікай з высокай верагоднасцю магла б стаць стылізацыя пад выцінанку**. Выцінанка непатрабавальная да матэрыялаў і параўнальна простая ў выкананні, хоць у суаднесенні з традыцыйным маляваннем і жывапісам дае мастаку меншую свабоду дзеяння, паколькі прывязана да сіметрыі і геаметрычнасці. Аднак выкарыстанне вектарных графічных рэдактараў пры працы з восьмі сіметрыі, сілуэтамі і люстраваннем частак выявы дапамагае нівеляваць гэтую розніцу.

Прыкладам выкарыстання комікса для культурнай адукацыі падлеткаў і моладзі можа стаць стварэнне графічнага апавядання пра знакамітага гістарычнага дзеяча. У 2017 годзе, які прысвечаны 500-годдзю беларускага кнігадрукавання, найбольш актуальным прэтэндэнтам на ролю галоўнага героя можна назваць менавіта славутага першадрукара.

На першы погляд Францыск Скарына падаецца асобай, што не патрабуе дадатковых прадстаўленняў – яго дзейнасць ушаноўваецца, яго іменем называюць вуліцы і дзяржаўныя ўстановы, герб “Сонца Маладзіковае” вядомы нават маленькім беларусам.

Аднак медыйны вобраз чалавека з кнігай у руках, на жаль, не спрыяе наладжванню эмацыйнай сувязі між героем і грамадствам. Няхай і бліскуча-дасканалы, ён застаецца толькі сімвалам – эпохі, адукацыі, дзяржавы.

Скарына ж быў чалавекам неардынарным: жыццё асветніка багатае на цікавыя здарэнні і нават авантуры. Так, беларускі першадрукар не толькі меў якасную еўрапейскую адукацыю і ступень доктара медыцынскіх навук, але і паспеў за сваё жыццё папрацаваць каралеўскім сакратаром і садоўнікам [12]. Вядомы выпадак, калі ён пасля аказання лекарскай дапамогі ў Кёнігсбергу (верагодна, з нагоды эпідэміі “англійскай гарачкі” у 1530 г.) “звёў” з сабой ад герцага Альбрэхта друкара і лекара-яўрэя [13], правёў некаторы час у турме з-за судовай справы, звязанай са “спадчыннымі даўгамі” памерлага брата Івана, пакуль не быў адпушчаны па асабістым загадзе караля Жыгімонта I.

** **Выцінанка** (выразанка, выразка, выстрыганка, выбіванка) – від народнага дэкаратыўна-прыкладнага мастацтва, ажурны ўзор, выразаны з белай, чорнай ці каляровай паперы [11, с. 121 – 122].

* Найменне японскага комікса.

Крэатыўны падыход да прэзентацыі гэтых звестак аўдыторыі навучэнцаў або заахвочванне іх да самастойнага пошуку падобнай цікавай інфармацыі могуць быць удала рэалізаваны якраз праз выяўленчую форму комікса. Магчымы два асноўныя шляхі яго выкарыстання:

1. Стварэнне педагогам кароткіх, арыгінальна аформленых графічных гісторый для адукацыйных мэт, што з высокай верагоднасцю зацікавяць вучняў і надоўга застануцца ў памяці.

2. Падрыхтоўка педагогам творчых заданняў па стварэнні вучнямі ўласных коміксаў на прапанаваную тэму.

У абодвух выпадках будуць дарэчнымі прыведзеныя ніжэй этапы падрыхтоўкі гістарычнага комікса і парады па іх выкананні.

1. Стварэнне сцэнарыя. Сцэнарыі – першааснова твора, своеасаблівы сюжэтны каркас. Ён дэманструе змест комікса праз дэталнае пералічэнне эпізодаў і важных заўваг. Якасць сцэнарыя, як правіла, з’яўляецца гарантыяй поспеху ў аўдыторыі ў значна большай ступені, чым выяўленчыя сродкі, выбраныя для яго рэалізацыі. Французскі каміксіст Луі Транхайм (Lewiс Trondheim), аўтар комікса “Цудоўныя прыгоды Лапіно” (“Les Formidables Aventures de Lapinot”), удасканалваў свой стыль на працягу ўсёй гэтай серыі (10 тамоў): першыя яго малюнкi надзвычай спрошчаныя, але адказны падыход да сэнсавага напаўнення кожнага тома падтрымліваў цікавасць да комікса на працягу 8 гадоў.

Сцэнарыі дазваляе вылучыць асноўныя рысы твора ў канцэнтраваным выглядзе: асобныя моманты пасля можна ўзмацніць або нівеляваць праз адпаведныя прыёмы. Аднак галоўнае яго прызначэнне – нагадаць пра непарыўны ланцуг падзей.

Няма ўніверсальнага метаду або формы напісання сцэнарыяў, а падрабязнасць яго апісальных сегментаў нідзе не рэгламентавана, гэтыя параметры залежаць непасрэдна ад аўтара (хоць у выпадку прафесіянальных коміксных прац асобныя замежныя выдавецтвы, дзе прадугледжана стаўка сцэнарыста, маюць пэўныя правілы, паводле якіх павінен быць аформлены тэкст).

Алгарытмы працы са сцэнарыем вядомых каміксістаў значна розняцца. Напрыклад, Скот МакКлаўд раіць у першую чаргу вызначыцца з жанрам твора і пазнаёміцца з яго тыповай формулай, каб пасля скарыстаць яе або распрацаваць на яе аснове ўласную [8, р. 9 – 14]; Уіл Айснер (Will Eisner) у кнізе “Коміксы і секвенцыйнае мастацтва” прыводзіць уласныя эскізы з “кінемаграфічным падыходам” да комікса “Здань”, дзе ўжо на першым этапе зроблена разбіўка на панэлі, а ў тэксце пазначаны толькі субцітры і дыяло-

гі [14, р. 129 – 132]; Стэн Лі (Stan Lee) на пачатку кар’еры, курыруючы вялікую колькасць часопісаў, для эканоміі часу мог абмяжоўвацца вуснай размовай з мастакамі і дадаваць дыялогі ў кадры толькі на заключным этапе [15]; Алан Мур (Alan Moore) аддае перавагу надзвычай падрабязным сцэнарыям, прапісваючы ўсе дэталі і нават размяшчэнне іх у кадры (а перад тым робіць для сябе пазнакі пра герояў, іх атачэнне і сусвет, дзе адбываецца дзеянне) [16; 17].

Сярод асноўнай інфармацыі, што мусіць быць у сцэнарыі, варты назваць рэплікі персанажаў і кароткі паясняльны тэкст, які нясе мнеманічную або апісальную функцыю ў залежнасці ад таго, ці з’яўляецца сцэнарыст адначасова і мастаком.

Шаблон сцэнарыя.

СЦЭНАРЫЙ	
Галоўныя героі:	
ПЕРСАНАЖ 1 – апісанне знешнасці і характару. ПЕРСАНАЖ 2 – апісанне знешнасці і характару.	
Старонка 1. Кадр 1: апісанне фону / дзеянняў.	
	ПЕРСАНАЖ 1 Рэпліка
	ПЕРСАНАЖ 2 Рэпліка
Кадр 2: апісанне фону / дзеянняў. Кадр 3: апісанне фону / дзеянняў. ...	

Такая падача інфармацыі даволі зручная, паколькі шрыфтавыя вылучэнні і адпаведнае афармленне тэксту дазваляюць пры чытанні з лёгкасцю арыентавацца на старонцы, бачыць колькасць кадраў і імёны асоб, што ўдзельнічаюць у той ці іншай сцэне.

2. Стварэнне канцэпт-артаў. Канцэпт-арт (англ. *concept-art*) – (1) кірунак у мастацтве, у якім на першы план выносіцца ідэя, а не форма або знешнія атрыбуты [18]; (2) канкрэтная яго праява: канцэптальныя малюнкi і эскізы, што дазваляюць прадеманстраваць ідэю мастака без яе дэталізацыі.

Як правіла, канцэпт-арты выкарыстоўваюцца мастакамі на першым этапе стварэння праектаў, калі трэба абазначыць вектар прац, неабходныя для камунікацыі з аўдыторыяй вобразы, вырашыць для сябе, як будзе выглядаць канчатковы вынік, выбраць найбольш удалыя з напрацаваных варыянтаў. Алгарытм іх стварэння досыць просты – вызначаюцца асноўныя пункты, якія неабходна давесці да гледача, а пасля праз стварэнне эскізаў візуалізуецца вобраз, які дапаможа гэта здзейсніць.

Найбольш часта выкарыстоўваюцца два тыпы канцэпт-артаў: *эскізы персанажаў і эскізы лакацый*, дзе адбываецца дзеянне.

Персанажы. Пры стварэнні персанажа для комікса варта звярнуць увагу на характарыстыкі і дэталі знешнасці героя, якія трапяцца чытачу на вочы ў першую чаргу – сілуэт і пластыка. Пасля прапрацоўваюцца больш канкрэтныя моманты – адзенне, характар (праз адпаведную міміку, жэсты і позы), пры неабходнасці колеравая гама. Усе гэтыя складнікі накіраваны на канструяванне цэльнага вобраза, што будзе падавацца аўдыторыі рэальным чалавекам, а не ўмоўнай функцыянальнай часткай гісторыі. Няма строгага рэгламенту выканання канцэпт-арта – кожны мастак сам вырашае, наколькі мэтазгодна падбіраць колеры або выразы твараў, колькі варыянтаў рыхтаваць і г. д. Малюнак можа быць дапоўнены тэкставымі тлумачэннямі, да якіх зручна звяртацца на працягу ўсёй гісторыі, а можа застацца і звычайным эскізам-чарнавіком.

У выпадку комікса пра Францыска Скарыну перад распрацоўкай вобразаў варта азнаёміцца з гістарычнымі рэаліямі перыяду, падчас якога разгортваецца дзеянне твора. Не ўсе яны будуць уключаны ў канчатковы варыянт, паколькі комікс – гэта ўсё ж стылізацыя і тут прысутнічае мастацкая выдумка. Аднак варта ўлічваць, напрыклад, базавыя рысы сярэднявечнай Еўропы для стварэння адпаведнай атмасферы. Можна звярнуцца да характэрных выяваў тагачасных мужчын і партрэтаў першадрукара, вядомых сучаснаму беларусу і пазнавальных для яго. Акрамя таго, пры выкарыстанні тэхнікі выцінанкі варта спачатку стварыць некалькі сіметрычных постацяў з прарэзанымі дэталіямі, каб выбраць аптымальную форму для герояў першага і другога плана. Выдатныя прыклады падобнай стылізацыі – выцінанкі Юрыя Малышэўскага або анімацыйныя фільмы “Беларускія прымаўкі” і “Як служыў жа я ў пана...” Міхаіла Тумелі.

Лакацыі. Прапрацоўка дэталей фону часцей за ўсё залежыць ад тыпу комікса: яна практычна не патрабуецца ў газетных гумарыстычных, але для рэалістычных графічных раманаў мае вялікае значэнне.

Месца, дзе адбываецца дзеянне твора, можа быць адлюстравана надзвычай схематычна, аднак, як слушна адзначае С. МакКлаўд, “...ёсць розніца між *веданнем*, дзе адбываецца дзеянне, і *прысутнасцю там*” [8, р. 159]. Дэталёва намаляваны, аб’ёмны свет з выверанай перспектывай сапраўды здольны дапамагчы адчуць чытачу эфект прысутнасці, заглыбіцца ў плынь гісторыі.

У творах, заснаваных на рэальных падзеях, варта зрабіць фонавыя лакацыі пазнавальнымі для чытача: знаёмыя архітэктура і ландшафт уключанага ў сюжэт месца дапамогуць дадаць коміксу дадатковае вымярэнне, сувязь з паўсядзённасцю. У выпадку выкарыстання выцінанкі яе сіметрычнасць і паўторы ўзораў толькі спрыяюць павышэнню эстэтычнасці твора: ажурная расліннасць або архітэктура са своеасаблівым выяўленчым рытмам захоўваюць прынцып “залатога сячэння”.

3. Стварэнне раскадроўкі. Раскадроўка – паслядоўнасць малюнкаў, якая служыць для папярэдняй візуалізацыі твораў секвенцыйнага мастацтва (кіно, анімацыі, коміксаў, камп’ютарных гульняў).

Яна выступае аналагам сцэнарыя, але перадае інфармацыю ў невербальнай форме. З дапамогай паслядоўных эскізаў аўтар можа некалькімі лініямі наглядна абазначыць тое, што тэкстава апісваецца доўгімі абзацамі. Раскадроўка звычайна не патрабуе высокіх мастацкіх навыкаў, кадры малююцца схематычнымі, асноўная ўвага аддаецца ракурсам, набліжанасці фокуса да гледача, размяшчэнню аб’ектаў на панэлі.

Важны адбор кадраў і іх паслядоўнасць. Паколькі комікс цалкам складаецца з “замарожаных” у часе выяваў, на старонках павінны застацца самыя выразныя і інфарматыўныя малюнкi. Каміксіст Уіл Айснер заўважае, што мастак павінен абапірацца на калектыўны вопыт чытачоў і дазваляць ім дадумваць ход падзей, пакідаючы толькі ключавыя моманты [14, р. 106]. Усе элементы старонкі павінны служыць мэтам гісторыі, для стварэння адпаведнага эмацыйнага настрою варта эксперыментавать з формай кадра, крэалізаваным тэкстам, перспектывай. Напрыклад, “выгляд зверху”, па яго словах, падсвядома выклікае ў чытача пачуццё некагортай адасобленасці, “выгляд знізу”, “ад падлогі” – наадварот, напружанасць і неабароненасць, асабліва перад адлюстраванымі ў кадры асобамі [14, р. 89 – 90].

Падрабязнасць кадраў, іх напаяўненне і частата залежаць ад тэмпу гісторыі. Па словах Скота МакКлаўда, большасць аўтараў імкнецца даць чытачу ўяўленне пра свет, у якім адбываюцца падзеі, праз так званыя “ўстаноўачныя” кадры, дзе дэманструюцца пейзажныя панарамы або памяшканні, а пасля пераходзіць да меншых кадраў з дзейнымі асобамі [8, р. 160]. Праз драбленне кадраў, іх форму і пераходы перадаецца часовае вымярэнне комікса: рэзкія пераключэнні надаюць дынамізм, паўторныя кадры аднолькавай формы або адзін працяглы ствараюць пачуццё паўзы, замаруджвання. Буйныя планы, выхад малюнка за рамку, частая змена ракурсу дапамагаюць выклікаць у аўдыторыі напружа-

насьць, уключэнне ў сюжэт, таму імі нельга злоўжываць: часты зварот да такіх кадраў, неапраўданы гісторыяй, стамляе чытача і тым самым мінімізуе свой эфект [8, р. 45 – 49].

4. Выбар колеравай гамы. Гэты крок факультатывы, паколькі многія коміксы трапляюць да аўдыторыі і ў манахромным выглядзе.

Стыль выканання комікса, як і колеравая гама, цалкам залежыць ад аўтара. Перавага можа аддавацца той ці іншай стылістыцы як з эстэтычных прычын, так і з-за абмежаванняў тэхналогіі выдаўца. Пераважная большасць японскіх коміксаў – чорна-белыя, паколькі ў такім выглядзе яны хутчэй ствараюцца і танней друкуюцца; супергероі коміксаў залатога і сярэбранага веку* – Супермэн, Капітан Амерыка, Чалавек-паук і г. д. – маляваліся ў касцюмах чырвона-сіня-белай колеравай гамы не толькі з патрыстычнага сімвалізму (гэта колеры сцяга ЗША), але і таму, што менавіта гэтыя фарбы пры тагачасным друку было лягчэй за ўсё беспамылкова ўзнавіць на старонках часопісаў.

Важна ўлічваць дзве акалічнасці: тэхніку выканання і эмацыйна-сэнсавае нападзенне гісторыі. Містычнаму коміксу пасуюць рэзкія рысы і цёмныя насычаныя колеры, рамантычнай камедыі – светлыя акварэльныя адценні. Можна падрыхтаваць асобныя палітры для персанажаў і фону ў дзённы і начны час.

5. Завяршэнне працы. Пасля таго як усе падрыхтоўчыя крокі будуць зроблены, застаецца толькі рэалізаваць задуму на паперы або камп'ютарным экране. Згодна з раскладоўкай афармляюцца кадры, малююцца контуры і рамкі, дадаюцца колеры і цені. У апошнюю чаргу звычайна афармляюцца шары дыялогаў (тэкст): сэнны іх лёгка можна дадаць пры дапамозе графічных рэдактараў. Аднак варта памятаць, што дыялогі з'яўляюцца такой жа часткай старонкі, што і візуальныя вобразы, таму адпаведнае месца для іх пакідаюць загадзя.

Прапанаваная паслядоўнасць на першы погляд можа падацца складанай, аднак на практыцы яна мала чым адрозніваецца ад любога іншага творчага акта: перад напісаннем апавядання аўтар складае яго план, шматколернай карціне папярэднічае схематычны эскіз, бліскучаму мультычаснаму выкананню – запіс нот.

Стварэнне ўласнага комікса, падрыхтоўка яго з навучэнцамі аднолькава дапамогуць добра вывучыць абраную для падобнай рэалізацыі тэму.

Акрамя таго, метады можа быць выкарыстаны і для стварэння мастацкага комікса. У гэтым выпадку ён прыдасца практыкам выяў-

ленчых жанраў (каміксістам, мастакам, графічным дызайнерам). Прымяненне алгарытму для стварэння адукацыйнага комікса любой тэматычнай накіраванасці з высокай верагоднасцю будзе паспяховым, а аформленая такім чынам тэма надоўга запомніцца навучэнцам і зможа заахоціць іх да больш глыбокага вывучэння прадмета.

Спіс літаратуры

1. **Лабадзенка, Г.** Дзіцячая замова / Г. Лабадзенка. – Мінск, 2015. – 130 с.
2. **Лабадзенка, Г.** Дзіцячая замова 2 / Г. Лабадзенка. – Мінск, 2015. – 126 с.
3. **Павышэнне фінансавай граматычнасці дзяцей і моладзі** [Электронны рэсурс] / Беларускі народны банк. – Дата доступу: 10.08.2016. – Рэжым доступу: <http://www.bnb.by/by/ab-banku/fnansavaya-gramatnastsj/pavyshenne-fn-gramatnasts.html>.
4. **Анлайн-бяспека для імбрыкаў** [Электронны рэсурс]. – Дата доступу: 10.08.2016. – Рэжым доступу: <http://superpeif.com>.
5. **Прыгоды Супер-Піфа**: комікс-серыял [Электронны рэсурс] // Анлайн-бяспека для імбрыкаў. – Дата доступу: 10.08.2016. – Рэжым доступу: http://comics.superpeif.com/index_by.html.
6. **McCloud, S.** Understanding Comics: The Invisible Art / S. McCloud. – Northampton: Kitchen Sink Print, 1993. – 224 p.
7. **McCloud, S.** Reinventing Comics: How Imagination and Technology Are Revolutionizing an Art Form / S. McCloud. – N.-Y.: William Morrow Paperbacks, 2000. – 256 p.
8. **McCloud, S.** Making Comics: Storytelling Secrets of Comics, Manga and Graphic Novels / S. McCloud. – Northampton: Harper, 2006. – 272 p.
9. **Capital in Manga!** [Electronic resource]. – Date of access: 10.11.2016. – Mode of access: <http://redquillbooks.com/portfolio-posts/capital-manga/>.
10. **分析心理学・自我と無意識 (まんがで読破)** [Electronic resource]. – Date of access: 10.11.2016. – Mode of access: <https://www.amazon.co.jp/dp/4781605478>.
11. **Этнаграфія Беларусі**: энцыклапедыя / рэдкал.: І. П. Шамякін (гал. рэд.) [і інш.]. – Мінск: БелСЭ, 1989. – 376 с.
12. **Суша, А. А.** Францыск Скарына: у 3 ч. / А. А. Суша. – Мінск: БелЭн, 2016. – Ч. 1. Чалавек-энцыклапедыя – 120 с.
13. **Галенчанка, Г. Я.** Францыск Скарына – беларускі і ўсходнеславянскі першадрукар / Г. Я. Галенчанка. – Мінск: Навука і тэхніка, 1993. – 280 с.
14. **Eisner, W.** Comics and Sequential Art / W. Eisner. – Tamarac: PoorHouse Press, 1985. – 166 p.
15. **Romero, G.** 7 Lessons on Collaboration from Marvel's Stan Lee [Electronic resource] / G. Romero. – Date of access: 10.11.2016. – Mode of access: <http://www.ginaromero.com/7-lessons-on-collaboration-from-marvels-stan-lee/>.
16. **Удовиченко, А.** Жизнь и творчество Алана Мура [Электронный ресурс] / А. Удовиченко. – Дата доступу: 10.11.2016. – Режим доступу: <http://comicstrade.ru/2016/08/alan-moore-part04/>.
17. **Moore, A.** Writing for Comics / A. Moore. – Rantoul: Avatar Press, 2003. – 48 p.
18. **Концепт-арт** [Электронный ресурс]. – Дата доступу: 10.11.2016. – Режим доступу: http://dic.academic.ru/dic.nsf/dic_fwords/20527.

Юлія МАРКОЎКА,
магістр філалагічных навук.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 21 сакавіка 2017 г.

* Перыяды ў гісторыі амерыканскага комікса (з канца 1930-х да 1970-х гг.).

ЭВАЛЮЦЫЯ ФОРМ КІТАЙСКОЙ КНІГІ АД ПЕРШАБЫТНАСЦІ ДА СЯРЭДНЯВЕЧЧА

Майстар кнігі.

яе форм – вялікі вопыт усяго кітайскага грамадства, якое ў часы дынастый Чжоу, Хань, Тан, Сун, Мін і іншых рухалася наперад і дасягала класічнага росквіту ў культуры.

Кітайскія культура і гісторыя перасталі быць маладаследаванай тэмай. На сёння напісана шмат навуковых культуралагічных і мастацтвазнаўчых матэрыялаў, існуе шырокая даведачная літаратура [2; 13; 14]. Аднак наспеў час больш дэталёва акрэсліць значнасць для сучаснасці тых эпохальных каштоўнасцей, якія яшчэ чакаюць новага асэнсавання. Гэта тычыцца і мастацтва стварэння кітайскай кнігі, якое ў новым стагоддзі перажывае перыяд тэхналагічных інавацый, але пры гэтым не губляе жывых сувязей з традыцыямі.

У Беларусі таксама існуе вельмі слаўная гісторыя кнігі, якая прайшла ўзорны рукатворны і першадрукаваны перыяды [1; 3; 12; 16]. Беларусь – кніжная дзяржава, дзе перыядычна праводзяцца міжнародныя конкурсы кнігі рознай накіраванасці. Таму актуальным будзе данесці новыя навуковыя звесткі пра старадаўні кітайскі вопыт, які можа паслужыць добрым прыкладам для даследчыкаў, маста-

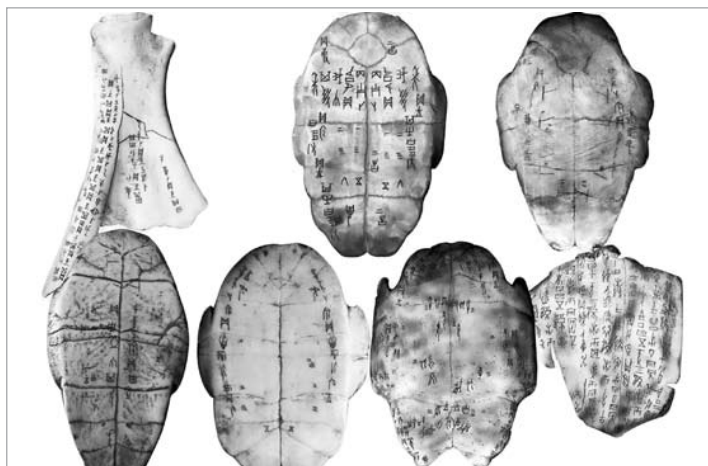
коў, калекцыянераў, усіх тых, хто горнецца да кнігі як да вечнай крыніцы адкрыццяў.

Гісторыя кітайскай кнігі мае вельмі далёкія вытокі, што губляюцца за даляглядамі мінуўшчыны. Аднак археалагічныя адкрыцці вынеслі на паверхню кітайскай зямлі шмат надзвычайных сведчанняў інтэлектуальнай дзейнасці, якая атрымала ўмоўнае найменне *пратакніга*. Сапраўднымі скарбніцамі для захавання старых манускрыптаў сталі культывыя і палацавыя комплексы, што далі сучасным навукоўцам магчымасць дакрануцца да пажоўклых старонак унікальных кніг старажытнага свету. У выніку з'явілася вялікая колькасць даследаванняў. Абапіраючыся на адкрыцці кітайскіх аўтараў, можна прасачыць галоўныя этапы кніжнай эвалюцыі, якая ахоплівае не адно тысячагоддзе, і зрабіць новыя высновы і абагульненні.

ІЕРАГЛІФІЧНЫЯ НАДПІСЫ НА КАСЦЯХ І ЧАРАПАХАВЫХ ПАНЦЫРАХ

Магчыма, ужо не знойдуцца больш раннія факты, якія сведчылі б пра самабытныя пачаткі кітайскай цывілізацыі. У іх можна таксама бачыць першыя перадумовы зараджэння нацыянальнага пісьменства, а потым і мастацтва кнігі ў яе эмбрыянальным выглядзе.

Іерагліфічныя надпісы на касцях і чарапахавых шчытках 3000-гадовай даўнасці былі выяўлены ў гістарычных раскопках самых ранніх часоў. Яны адносяцца пераважна да эпохі Інь. У вялікай колькасці падобныя артэфакты знойдзены ў горадзе Аньян (правінцыя Хэнань). Іх

Надпісы на касцях.

Надписы на бронзавым рытуальным посудзе.

выкарыстоўвалі для варажбы жрацы на вельмі адказным узроўні, калі вырашаліся найважнейшыя дзяржаўныя пытанні [21, с. 43].

У старажытнасці людзі, у тым ліку эліта грамадства, кіраўнікі старадаўніх уладанняў, былі вельмі забабоннымі. Перад нападам на суседнія краіны, пачаткам палявання, пэўных этапаў каляндарна-земляробчага цыкла, а таксама каб пазбегнуць стыхійных бедстваў і хвароб, праводзілі рытуалы варажбы. Па расколінах і метках пасля здабывання з вогнішча тэкстаў на касцях і панцырах жрацы маглі здагадвацца пра падзеі, якія павінны былі адбыцца. Выяўлена вялікая колькасць рэчавых доказаў падобных практык, на якіх напісаны дзясяткі тысяч самых старажытных кітайскіх іерогліфаў.

НАДПИСЫ НА БРОНЗЕ

Іерагліфічныя знакі на касцях і чарапахавых шчытках саступілі месца выгравіраваным надпісам на бронзавых рытуальных сасудах. Надписы з'явіліся ў пачатку дынастыі Шан. Самы кароткі тэкст складаўся з аднаго іерогліфа, самы доўгі меў не больш за 50 іерогліфаў [23, с. 38 – 40]. Асноўны сэнс такіх тэкстаў быў адносна простым: назва племені, веравызнанне і да т. п. Эпоха Заходняй Чжоу стала вяршыняй для надпісаў на бронзе. Надписы таго часу звязаны з прыдворным жыццём, заваёвамі, судаводствам, перадачай зямлі і іншымі падзеямі. Іх змест мае вялікую гістарычную каштоўнасць, а самі надписы застаюцца адной з крыніц кітайскай каліграфіі, а таксама маюць вялікае значэнне для вывучэння вытокаў гэтага мастацтва.

Бронза дынастыі Шан і Чжоу складаецца з рытуальных атрыбутаў, музычных інструментаў, зброі і іншых побытавых прадметаў. Гэтыя

рэчы належалі арыстакратыі. Акрамя асноўнага прызначэння, іх выкарыстоўвалі і для розных рытуалаў. Шматлікія войны паміж дзяржавамі падштурхоўвалі да захоўвання такіх бронзавых каштоўнасцей пад зямлёй да іншых часоў. Гэта азначала, што краіна не знішчалася канчаткова і магла адрадіцца. У пахаваннях арыстакратаў абавязкова знаходзілі сімвалічнае месца бронзавыя прадметы са шматзначнымі надпісамі. Захаваліся пахаванні дынастыі Хань, дзе выяўлены дзясяткі тысяч бронзавых прадметаў, на якіх нанесена больш за 10 000 надпісаў. На літых бронзавых рэчах звычайна гравіравалася імя ўладальніка. Такія аб'екты былі пацвярджэннем заможнасці і высакароднасці. Кіраўнікі выкарыстоўвалі надписы для працяглага захоўвання важных дакументальных звестак, для абазначэння вялікіх падзей. Такім чынам, колькасць слоў у надпісах нястрымна расла ад стагоддзя да стагоддзя. Можна сказаць, што “бронзавая кніга” гістарычных надпісаў з'яўляецца непераўздзенай нацыянальнай каштоўнасцю, хоць далёка не ўсе могуць прачытаць старажытныя тэксты.

БАМБУКАВЫЯ ДОШЧАЧКІ ДЛЯ ТЭКСТАЎ

Бамбукавыя дошчачкі для тэкстаў з'явіліся ў час дынастыі Чжоу і шырока распаўсюдзіліся ў перыяд дынастыі Цынь і Хань. Сюй Шэн у “Размоўных тэкстах і тлумачэннях іерогліфаў” сказаў: “Напісанае на бамбуку і шоўку вядома пад назвай кніга” [20, с. 30; 26, с. 27 – 35]. Кітайская кніга пачынала фарміравацца з бамбукавай дошчачкі для надпісаў (цзянь цэ), матэрыялам для яе служылі бамбук, дрэва, а таксама золата і яшма. Бамбук і дрэва расшчаплялі на тонкія палоскі, на якіх пасля саскрэбвання паверхні можна было пісаць. Бамбукавая дошчачка для тэкстаў складалася з некалькіх асобных дошчачак з адтулінамі, звязаных паміж сабой шнурам, каб сфарміраваць бамбукавую кнігу. Вярхоўка магла быць зроблена з шоўку (сы бян) ці са скуры

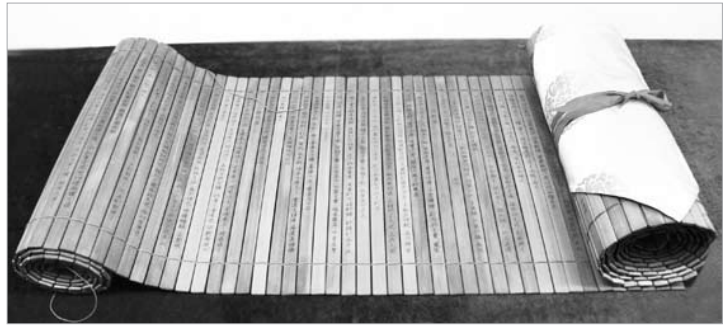
Надписы на бронзе.

(вэй бян). У “Гістарычных нататках” адзначалася: «Канфуцый любіў “Кнігу Перамен” і ў апошнія гады жыцця вельмі часта чытаў яе, таму скураны шнур “рваўся шмат разоў» [26, с. 40]. Гэтая інфармацыя паказвае, што Канфуцый сур’ёзна ставіўся да вывучэння падобных кніг, разам з тым яна захоўвае апісанне іх знешняга выгляду.

Першыя дзве дошчачкі кнігі з бамбуку называюцца прабельнымі (чжуй-цзянь), яны амаль пустыя: на іх адвароце звычайна ўказвалася назва кнігі ці яе нумар. (Можна сказаць, што гэта было своеасаблівае прадчуванне сучаснага тытульнага аркуша кнігі.) Апошняя асобная дошчачка з бамбукавай кнігі (моцзянь) пры скручванні ўсіх дошчачак злева направа выступае цэнтральнай воссю і паказвае назву кнігі, а прабельныя дошчачкі, выстаўленыя вонкі, фактычна рабіліся вокладкай. Каб абараніць кнігу ад гніення і насякомых-шкоднікаў, бамбукавыя дошчачкі сушылі над агнём і выдалялі з іх знешні слой кары.

Хоць выраб бамбукавых і драўняных матэрыялаў быў танна, а працэс вытворчасці – параўнальна лёгка, з-за вагі кнігі стала нязручна насіць з сабой, асабліва з павелічэннем іх даўжыні. Кніга з бамбуку ўтрымлівала абмежаваную колькасць слоў. Калі для старажытнага тэксту не хапала адной бамбукавай кнігі, яго працягвалі ў іншых кнігах, назва якіх дапаўнялася парадкавым нумарам. Напрыклад, кніга “Лунь Юй (Класічны канон канфуцыянскага вучэння)” уключае “Першае вучэнне” і “Другое вучэнне”; трактат “Чжуан Ці” складаецца з “Першага падарожжа” і “Другога падарожжа” і г. д. Дошчачкі змяшчаліся ў спецыяльны мяшок, дзе было зручна шукаць патрэбную кнігу, каб потым раскруціць яе і чытаць.

Бамбукавыя дошчачкі для тэкстаў – самая старажытная форма афармлення кнігі ў Кітаі. Яны моцна паўплывалі на эвалюцыю яе наступ-

Бамбукавая кніга.

нага выгляду. Напрыклад, паняцце “цэ” і наступнае паняцце “старонка кнігі” – гэтыя сінонімы. Прабельныя дошчачкі ў далейшым развіліся ў супервокладку, вокладку і тытульны аркуш; мяшок для захоўвання стаў кніжнай скрынкай і г. д. Бамбукавыя дошчачкі для тэкстаў былі выцеснены з ужытку папяровай кнігай.

КАТУШАЧНАЕ АФАРМЛЕННЕ КНІГІ

Выкарыстанне вельмі тонкага шоўку для афармлення кнігі пачалося з VI ст. да н. э. Лёгка і мяккі натуральны шоўк зручна пераносіць і захоўваць, што рабіла яго больш прыдатным для перадачы тэкстаў у параўнанні з бамбукам. У кнізе “Разнастайнасць шоўку” Ван Шыджына часоў дынастыі Цын [27; 30] пералічваюцца віды гэтага матэрыялу: “бо”, “су”, “вэн”, “чайнай”, “чжэн”, “дын”, “сію”. У старажытнасці людзі больш за ўсё любілі самы тонкі шоўк “су”, што, паводле Ван Шыджына, азначае сціплы характар, “дын” – мяккі характар, “чжэн” – моцны характар і г. д.

Кнігі, якія пісалі на розных гатунках шоўку, так адпаведна і называліся: “кніга бо”, “кніга дын”, “кніга су”, “кніга чжэн”. Кнігі на шоўку вылучаліся вялікай плошчай для размяшчэння тэксту, зручнасцю ў пераносе, хуткім нанясеннем тушы і г. д. Аднак яны былі дарагімі. Шаўковы матэрыял выкарыстоўваўся толькі для рэдкіх класічных тэкстаў, напісання святых выслоўяў і інш.

Сярэдняя даўжыня шоўку ў кнізе – каля 12 м. Зрэшты, яна магла павялічвацца ў залежнасці ад аб’ёму тэксту, пры неабходнасці кавалкі шаўковай тканіны сшывалі паміж сабой. Па звестках навуковых даследаванняў, падчас дынастыі Хань ужо з’явіўся тонкі шоўк, што прызначаўся для стварэння найлепшых кніг [27, с. 159]. На шоўку малявалі ці нават ткалі чырвоныя і чорныя межы для тэкстаў: калонка “вусі” або калонка “чжунсі”. Шоўк дзякуючы мяккасці і эластычнасці можна захоўваць у складзеным ці больш зручным скручаным катушачным выглядзе. Вядома некалькі відаў захоўвання шаўковых кніг. Адзін з іх прадугледжваў выраб шаўковых “ар-

Фрагмент бамбукавай кнігі з малюнкам.

Прыёмы звязвання бамбукавых кніг.

кушаў” аднаго памеру, якія складвалі адзін на адзін, а потым змяшчалі ў спецыяльную скрынку. Такім чынам ствараліся гістарычныя перадумовы для будучай аркушавай сістэмы кнігі. Катувачнае захоўванне таксама мела свае перавагі. Пасля завяршэння запісу шаўковая паласа тканіны акуратна скручвалася злева направа ў ролик. Праўда, танюткі шоўк цяжка закруціць роўна. Таму майстры кнігі прымацоўвалі злева да тканіны планку ці палачку ў якасці восі і намотвалі вакол яе кнігу для захавання.

Паводле гістарычных запісаў і археалагічных адкрыццяў, папера як новы матэрыял для кнігі з’явілася ў перыяд дынастыі Хань. У кнізе “Дынастыя Позняя Хань. Біяграфія Цай Луня”

Сшыўныя брашурны і канверты для іх захавання.

[25, с. 123] напісана: “У старажытныя часы кніга, зробленая з бамбуку, і кніга з тонкага шоўку былі горшымі за папяровыя. Найтанчэйшы шоўк – дарагі, а бамбук цяжкі. Гэта не зручна”. Існуе меркаванне, што менавіта Цай Лунь быў вынаходнікам паперы, які лічыў, што для яе вырабу падыходзяць кара, кавалкі тканіны, старыя рыбаюўныя сеткі і інш. Насамрэч першасная тэхналогія тады ўжо была вядома, а ён проста ўдасканаліў яе.

У перыяд дынастыі Заходняя Хань, каб змяніць дарагі тонкі шоўк і цяжкі бамбук, кітайцы выпрабавалі розныя валокны для вырабу паперы. Цай Лунь даследаваў досвед папярэднікаў і ў 105 г. да н. э. зрабіў свой варыянт паперы. Дзякуючы яго новаўвядзенням папера стала папулярнай. Для кніг пачалі выкарыстоўваць танную жоўтую паперу. Скручаная папяровая кніга складалася з катушкі (цзюань), вала (чжоу), першай старонкі (пяа) і тасьмы (дэй). У такой кнізе можна было наклеіваць старонкі, выпраўляць тэксты і да т. п. На франтысііс вокладкі катушкі наклеівалася шылдачка (піа) і мацаваўся шнур (дэй) для звязвання кнігі.

Катушачныя кнігі выкарыстоўваліся вельмі доўга, пачынаючы з дынастыі Чжоу. Яны заставаліся папулярнымі і ў перыяд дынастыі Сун і Тан. Дэкаратыўны выгляд кніжнай катушкі адрозніваўся матэрыяламі і ўзорамі вала, тасьмы, вокладкі, закладкі, што вызначала прыцып класіфікацыі старажытных кніг. Напрыклад, у час імператара Ян Гуана кошт кнігі залежаў ад восі: найлепшымі лічыліся чырвоныя паліваныя восі, сярэднімі па цане былі чырвона-белыя паліваныя восі, а самымі даступнымі – лавкавыя.

Кнігі, закручаныя на катушку, размяшчалі ўпоперак паліцы. Для зручнасці пошуку на знешні бок восі падвешвалі маленькія карткі з указаннем назвы і колькасці старонак. Такія карткі называліся закладкамі (цянь). Кнігі захоўваліся з дапамогай розных шматколерных варыянтаў “вопраткі”, матэрыялам для якой служылі лён, шоўк і інш. У такі футарал звычайна загортвалі па 5 – 10 экзэмпляраў.

Тэкст папяровай катушачнай кнігі звычайна пісаўся з аднаго боку аркуша, які ўжо мог змяшчаць розныя заўвагі і дадатковыя запісы. У канцы старонкі пакідалі звесткі пра ахвяраванні, даты перапісвання кнігі, імёны перапісчыкаў і г. д.

КНІГА-АЛЬБОМ (ЗАПІСНАЯ КНІЖКА)**СА СКЛАДЗЕНАЙ ГАРМОНІКАМ ПАПЯРОВАЙ ПАЛАСЫ**

Вынаходніцтва паперы адыграла важную ролю ў гісторыі развіцця кнігі. Найперш адбыўся пераход афармлення кнігі ад скрутка да альбома-гармоніка. Раней трэба было доўга раскручваць кнігі, марнуючы час. Вядома, што кнігі-альбомы з'явіліся ў перыяд дынастыі Тан пад уплывам будыйскіх кніг, якія мелі падобны выгляд [17; 18].

Спачатку кнігі-альбомы друкаваліся на адным баку аркуша, часам на двух. Потым з'явіўся іншы метада – злучыць пярэдняю і заднюю вокладку, што і сімвалізавала пераход формы кнігі да альбома. У XI ст. адбылася яшчэ адна вялікая падзея ў кніжнай эвалюцыі. Былі вынайдзены перасоўныя іерагліфічныя кубікі з дрэва, а потым і з металу. Гэта дазволіла хутка і якасна друкаваць тэксты, хоць рукапісны прынцып стварэння кнігі таксама застаўся. Асабліва гэта тычылася невялікіх паэтычных або рытуальных твораў на паперы ці шоўку, якія пераносілі на вееры ці іншыя эксклюзіўныя вырабы арыстакратычнага побыту.

ВІХРАВЫ ПЕРАПЛЁТ

Каб зрабіць гэтую адмысловую форму кнігі, неабходна перагнуць вялікі аркуш паперы папалам, адну палову прыклеіць да першай старонкі кнігі-гармоніка, а другую – да апошняй. Чытач мог прагартваць усю кнігу да канца і вярнуцца ў пачатак. Пад яго пальцамі, нібы ад павеваў ветру, старонкі закручваліся як віхор, таму гэты прынцып зборкі кнігі быў названы віхравым пераплётам. Ураганы, што праносіліся над Старажытным Кітаем, відаць, паўплывалі на вынаходніцтва такой арыгінальнай формы [22, с. 370; 24, с. 101]. Яна вядома яшчэ пад назвай “тарнада”. Сёння ўзоры гэтага старажытнага пераплёту можна ўбачыць толькі ў імператарскіх музейных сховішчах Гугуна.

БРАШУРОЎКА

Форма гармоніка для папярвай кнігі аказалася неідэальнай, бо ў месцы згінання папера хутка зношвалася і кніга магла рвацца на часткі. Брашуроўка, што з'явілася ў часы дынастыі Тан, – гэта спецыяльнае перагінанне паперы па ўнутраным баку з прамежкавым швом. З улікам гэтага шва сумяшчаюцца ўсе кніжныя старонкі. Прачытаць брашурованую кнігу – нібы расправіць крылы матылька, як вобразна выказаўся Йэ Дэньхун [19, с. 115].

Гэты від пераплёту мае і перавагі, і пэўныя недахопы. Найперш такая кніга зручная дзякуючы магчымасці размяшчэння ўсяго тэксту ў адным выданні. Да таго ж яе карэньчык засце-

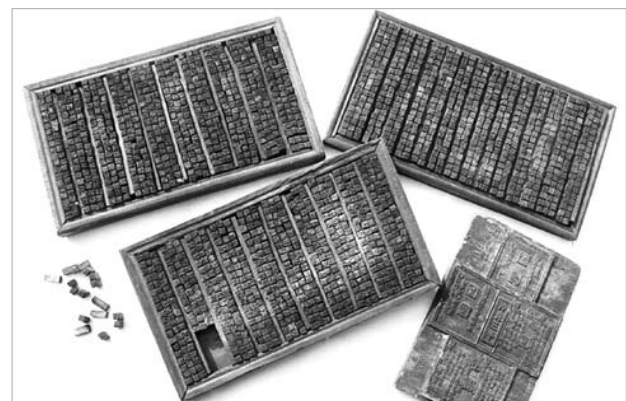
Прыём захоўвання кніг.

рагае кнігу ад пылу, што важна для захавання. Аднак у брашурованай кнігі застаюцца пустыя старонкі, бо тагачасныя тэксты звычайна пісаліся толькі з аднаго боку аркуша. Да нашага часу дайшла вялікая колькасць старажытных кніг, створаных метадам брашуроўкі ў перыяд дынастыі Сун. Напрыклад, у Цэнтральнай пекінскай бібліятэцы захоўваецца больш за 300 такіх экзэмпляраў.

Вядомы таксама від кніжнай вокладкі “хуан”, названай у гонар яе стваральніка, вядомага бібліяфіла Хуана Пэйле дынастыі Цін. Каб пазбегнуць пашкоджання кніжных старонак рознымі насякомымі, ён палепшыў метада брашуроўкі: дзве апошнія старонкі кнігі змазваў клейстарам. Кніга шчыльна закрывалася, і паміж старонкамі не было зазораў.

ПРАШЫЎНАЯ БРАШУРОЎКА

У перыяд дынастыі Мін з'явілася прашыўная брашуроўка. Такую кнігу цяжка падзяліць на

Прыстасаванне для друкавання кніг.

часткі і “рассыпаць”. Яе прыгожая форма – сведчанне “сталасці” старажытнай кітайскай кнігі. Прашыўная брашуроўка патрабуе наяўнасці пярэдняй і задняй вокладак, паміж імі размяшчаюць няшытыя аркушы паперы, абразаюць іх, шліфуюць пемзай і звязваюць з карэньчыкам пры дапамозе шаўковай ці баваўнянай ніткі [17, с. 57]. Найбольш распаўсюджаны метады скольвання старонак – набор з чатырох, шасці ці васьмі іголак. Прашыўная брашуроўка выкарыстоўваецца да гэтага часу. У спосабах прашыўкі адбыліся пэўныя змены, але яны не выходзяць за межы традыцыйнай сярэднявечнай тэхналогіі.

Існуюць розныя віды прашыўной брашуроўкі: “тэйхе”, “танбэн”, “сімун” і інш. Аснова любой падобнай кнігі – вокладка. Пад ёй знаходзяцца старонка падтрымкі, старонкі з назвамі, правіламі карыстання, каталог, непасрэдна тэкст кнігі, дадатак і пасляслоўе. У кнігах з прашыўной брашуроўкай краі старонак могуць з часам зношвацца, таму іх трэба захоўваць у гарызантальным становішчы. Для зручнасці на карэньчыку кнігі пішацца яе назва і парадкавы нумар. Паколькі кніга пры захаванні ляжыць, а не стаіць на паліцы, няма патрэбы рабіць цвёрдую вокладку. Часцей за ўсё з гэтай мэтай прымянялі шчыльную тканіну, таму кніга здавалася мяккай. Каб пазбегнуць магчымых пашкоджанняў, пачалі выкарыстоўваць спецыяльныя канверты, памеры якіх адпавядалі памерам самой кнігі. Іх рабілі з цвёрдага кардону і белай паперы, сінім колерам упрыгожвалі верх канверта. Акрамя гэтага, кнігі захоўвалі і ў драўляных скрынках. Усё гэта не толькі зберагала кнігу, але і павялічвала яе значнасць як віду мастацтва асаблівай прыгажосці і каштоўнасці.

Прашыўная брашуроўка часоў дынастыі Мін і Цынь блізка да сучаснага спосабу кніжнага пераплёту. Гэта вяршыня ў эвалюцыі традыцыйнай кнігі Кітая, што сімвалізавала канчатковае фарміраванне яе знешняга вобраза.

У сучасным свеце традыцыйная кніга не страціла сваёй культурнай ролі ў жыцці грамадства, нягледзячы на новыя тэхналогіі, што значна паскорылі і ўдасканалі працэс атрымання і перадачы неабходнай тэкставай і візуальнай інфармацыі. На кожным этапе развіцця кніга і зместам, і арыгінальнай формай інспіравала наватарскія ідэі, якія потым рэалізаваліся ў якасць новых праяваў і вынаходніцтваў. Эвалюцыя формы кітайскай кнігі дазваляе ўбачыць вялікія культурныя здабыткі, якія могуць спарадзіць яшчэ не адну творчую задуму, што будзе служыць прагрэсіўнаму развіццю сучаснай цывілізацыі. Таму і надалей важна звяртацца да старадаўніх кніжных каштоўнасцей.

Спіс літаратуры

1. **Баразна, М. Р.** Мастацтва кнігі Беларусі XX стагоддзя / М. Р. Баразна. – Мінск : Беларусь, 2007. – 239 с.
2. **Все о Китае** / под ред. Т. И. Царевой. – М. : Полиграфист, 2001. – 640 с.
3. **Лазука, Б. А.** Гісторыя беларускага мастацтва : у 2 т. / Б. А. Лазука. – Мінск : Беларусь, 2007.
12. **Нікалаеў, М.** Палата кнігапіснай. Рукапісная кніга на Беларусі ў X – XVIII стагоддзях / М. Нікалаеў. – Мінск : Маст. літ., 1993. – 239 с.
13. **Соколов-Ремизов, С. Н.** Литература. Каллиграфия. Живопись. К проблеме синтеза искусств в художественной культуре Дальнего Востока / С. Н. Соколов-Ремизов. – М. : Наука, 1985. – 309 с.
14. **Павленко, Н. А.** История письма / Н. А. Павленко. – Минск : Выш. школа, 1987. – 236 с.
16. **Шматаў, В. Ф.** Мастацтва беларускіх старадрукаў XVI – XVIII стст. / В. Ф. Шматаў. – Мінск : Тэхналогія, 2000. – 129 с.
17. **Чжэн, Цзю.** Кнігі і іх афармленне / Цзю Чжэн. – Шанхай, 2007. – 134 с. *(на кітайскай мове)*.
18. **Дэн, Чжунхэ.** Творчы вобраз кнігі / Чжунхэ Дэн. – Пекін : Выд-ва кітайскай моладзі, 2004. – 377 с. *(на кітайскай мове)*.
19. **Цянь, Чжун.** Абуджэнне мастацтва кнігі / Чжун Цянь. – Гуйлінь : Выд-ва Педагагічнага ўніверсітэта Гуансі, 2009. – 315 с. *(на кітайскай мове)*.
20. **Цю, Чэндэ.** Мастацтва афармлення кнігі / Чэндэ Цю, Шыхунь Цю. – Пекін : Выд-ва друкаванай прамысловасці, 2013. – 221 с. *(на кітайскай мове)*.
21. **Ян, Юндэ.** Гісторыя мастацтва афармлення кнігі Кітая за 4000 гадоў / Юндэ Ян, Цзэ Цзян. – Пекін : Выд-ва кітайскай моладзі, 2013. – 233 с. *(на кітайскай мове)*.
22. **Лі, Мінцзю.** Мастацтва афармлення кнігі шматвяковага Кітая / Мінцзю Лі. – Пекін : Выд-ва помнікаў Пекіна, 2009. – 275 с. *(на кітайскай мове)*.
23. **Цю, Лін.** Кароткая гісторыя мастацтва афармлення кнігі Кітая / Лін Цю. – Харбін, 1984. – 147 с. *(на кітайскай мове)*.
24. **Цянь, Цуньсюнь.** Кітайскія кнігі і пісьмовыя справаздачы да вынаходніцтва кнігадрукавання / Цуньсюнь Цянь. – Пекін : Выд-ва друкаванай прамысловасці, 1988. – 180 с. *(на кітайскай мове)*.
25. **Цянь, Цуньсюнь.** Гісторыя кітайскай паперы і культуры друку / Цуньсюнь Цянь. – Гуйлінь : Выд-ва Педагагічнага ўніверсітэта Гуансі, 2004. – 442 с. *(на кітайскай мове)*.
26. **Цянь, Цуньсюнь.** Бамбукавая і шаўковая тканіна кнігі / Цуньсюнь Цянь. – Шанхай, 2004. – 212 с. *(на кітайскай мове)*.
27. **Сунь, Янь.** Элегантнае “адзенне” кнігі / Янь Сунь, Цуйпін Тун. – Пекін, 2006. – 431 с. *(на кітайскай мове)*.
28. **Люй, Цзімін.** Старажытная літаратура і ўнікальны экзэмпляр кнігі / Цзімін Люй, Сін І. – Пекін : Кнігавыдавецтва прашыўной брашуроўкі, 2006. – 269 с. *(на кітайскай мове)*.
29. **Чжаа, Цзянь.** Абмен вопытам афармлення кнігі паміж Усходам і Захадам / Цзянь Чжаа. – Гуанчжоу, 2008. – 100 с. *(на кітайскай мове)*.
30. **Фу, Кэхуй.** Гісторыя мастацтва кнігі Кітая / Фу Кэхуй. – Чунцін : Выд-ва Універсітэта Чунціна, 2008. – 318 с. *(на кітайскай мове)*.

Чжоу ЦІН,
аспірант Беларускай дзяржаўнай акадэміі мастацтваў.

Артыкул паступіў у рэдакцыю 9 студзеня 2017 г.

ФРАНЦЫСК СКАРЫНА

ПА СТАРОНКАХ “РОДНАГА СЛОВА”

Заканчэнне. Пачатак на с. 78.

Метадычныя распрацоўкі

Белы, А. Скарына ў “Зале сарака”: Тэксты для работы з каляровымі ілюстрацыямі. – 1991. – № 10. – С. 64 – 65.

Грыбаў, М. Пытанні нацыянальнай культуры на занятках. – 1988. – № 8. – С. 59.

Ігнацюк, А. Асветніцкія традыцыі Францыска Скарыны і сучаснасць: Праграма факультыўнага курса для вучняў старшых класаў. – 2001. – № 9. – С. 65.

Кушнярэвіч, В. “Скарына – гэта цэлы свет”. – 1990. – № 4. – С. 33 – 35.

Лебедзева, М. “Ён сеяў мудрасці зярняты”: Сачыненне-апісанне помніка Францішку Скарыну (з вопыту). – 1991. – № 10. – С. 20 – 22.

Ляксеева, І., Марачкін, А. Скарына ў творах Драздовіча. Тэксты для работы з каляровымі ілюстрацыямі. – 1991. – № 10. – С. 62 – 64.

Мархель, У. Праграма-праспект па беларускай літаратуры для VIII – XI класаў сярэдняй школы: Літаратура XIV – першай паловы XVII стст. [Францішак (Францыск) Скарына]. – 1992. – № 7-8. – С. 25 – 26.

Мілун, Р. Сейбіт асветы: Урок у IX класе, прысвечаны жыццю і дзейнасці Францішка Скарыны. – 1990. – № 4. – С. 29 – 33.

Міхновіч, Н. Падступіцца да Скарыны: Апытанне з дапамогай картак і перфакартак. – 1999. – № 4. – С. 132.

Патаповіч, Л. Францішак Скарына: Жыццё і творчасць. – 2005. – № 9. – С. 36.

Раманцэвіч, В. Жыццёвымі сцяжынкамі Францішка Скарыны: Урокі пазакласнага чытання па кнізе А. Клышкі “Францыск Скарына, альбо Як да нас прыйшла кніга”. – 1990. – № 4. – С. 26 – 29; Ці ведаеш ты гісторыю свайго народа: Гульня “Што? Дзе? Калі?": 500 гадоў з дня нараджэння Ф. Скарыны. – 1989. – № 10. – С. 75 – 77.

Руцкая, А. Шляхамі Скарыны: Урок-падарожжа. – 1990. – № 8. – С. 10 – 15.

Усовіч, Г. Вывучэнне творчай спадчыны Францішка Скарыны на ўроках мовы. – 2002. – № 5. – С. 52.

Яфімава, М. Сын зямлі беларускай: Сцэнарый тэатралізаванага вечара, прысвечанага юбілею Ф. Скарыны. – 1989. – № 7. – С. 74 – 80.

Артыкулы пра творы іншых жанраў мастацтва

Азгур, З. “Маё натхненне – беларуская спадчына”. – 1988. – № 2. – С. 73.

Барэйша, М. Вялікі палачанін. [Пра помнік Ф. Скарыну ў Полацку]. – 1989. – № 4. – С. 79.

Белы, А. Медалі ў гонар Скарыны. – 1991. – № 11. – С. 56 – 59.

Калясінскі, В. Памятныя манеты, прысвечаныя пісьменнікам [Францішак Скарына, Янка Купала, Якуб Колас]. – 2002. – № 11. – С. 91.

Кісялёў, Г. Францішак Скарына: Загадкі партрэта. – 2006. – № 3. – С. 96.

Купава, М. Мастак і мова [Мастацкае афармленне энцыклапедычнага даведніка “Францыск Скарына і яго час”]. – 1996. – № 1. – С. 115 – 120.

Шамрук, А. Прыйшоў з мінулага, каб увайсці ў будучыню: Помнік Францішку Скарыну ў Празе. – 2000. – № 9. – С. 81.

Ілюстрацыйны / наглядны матэрыял

Ахрэмчык, І. Карціна “Партрэт Францішка Скарыны”. – 1993. – № 12.

Драздовіч, Я. Карціна “Друкарня Ф. Скарыны ў Вільні”. 1940 г. – 1991. – № 10; Карціна “Развітанне з Полацкам”. 1944 г. – 1991. – № 10; Карціна “Са свету з навукай”. 1944 г. – 1991. – № 10; Карціна “Скарына”. 1927 г. – 1991. – № 10.

Марачкін, А. Карціна “Пачатак. Францыск Скарына”. 1978 г. – 1993. – № 10; Карціна-трыпціх “Размова аб вечнасці. Скарына і Парацэльс”. 1990 г. – 1993. – № 10.

Помнік Францыску Скарыну ў Полацку. – 1991. – № 10.

Францыск Скарына. Партрэт з кнігі “Ісус Сірахаў”. 1517 г. – 1989. – № 9.

Форна, Дж. Фрэска ў зале Сарака Падуанскага ўніверсітэта “Францыск Скарына з Полацка”. 1942 г. – 2008. – № 8.

Ціханаў, В. “Слова аб Радзіме. Францішак Скарына”. 1980 – 1985 гг. – 1990. – № 10.

Янушкевіч, В. Мадэль помніка Францішку Скарыну ў Лідзе. 1989 г. – 1993. – № 12; Мемарыяльная дошка, прысвечаная Францішку Скарыну, у Падуанскім універсітэце. 1992 г. – 1993. – № 12.

Янушкевіч, Ф. Карціна “Ранак у Вільні”. 1988 г. 3 нізкі “Шляхамі Скарыны, шляхамі Каліноўскага”. – 1993. – № 12.

“ЛЮБІЦЕ І ШАНУЙЦЕ, ЯК СВЯТЫНЮ, РОДНАЕ СЛОВА”

КРЫЖАВАНКА

ix і на Русі). 19. Апошняя літара грэчаскага алфавіта. 22. Хімічны элемент. 23. “Дык шануй, беларус, сваю мову – / Гэта ... нам на вечныя годы” – слова з верша “Ты, мой брат, каго зваць беларусам” Алеся Гаруна. 25. “... – люстэрка людскога жыцця і душэўных лекі, уцеха – самотным, знявераным помач, і асабліва тым, каго немач точыць і верад рушыць” – слова з выказвання Ф. Скарыны. 29. Кароткі выклад зместу кнігі; выкарыстаны ў творах Ф. Скарынам. 31. Партыя для аднаго голасу. 32. Паясніца. 33. “Любіце кнігу, яна – ... ведаў і навукі, лекі для душы” – слова з выказвання Ф. Скарыны.

Па вертыкалі: 1. Тое, што і ізумруд (уст.). 2. Лік, які ў мас-тацкім плане сімвалізуе ідэю сіметрыі. 3. “Кажуць, мова мая аджывае / Век свой ціхі: ёй знікнуць ... / Для мяне ж яна вечна жывая, / Як раса, як слеза, як зара” – слова з верша “Родная мова” Пімена Панчанкі. 4. Прыбор для асвятлення. 5. Грашовая адзінка Бразіліі. 6. “Любіце і шануйце, як святыню, роднае слова, з якім вас літасцівы ... на свет пусціў” – слова з выказвання Ф. Скарыны. 7. “Кожны чалавек разумее сваё ... па-свойму” – слова з выказвання Ф. Скарыны. 11. Закаваны арыштант. 12. Пісчы матэрыял, які выкарыстоўвалі нашы далёкія продкі. 20. Від хвалебнага царкоўнага песнаспеву. 21. “Скарына, ... лекарскіх навук / У доўгай вопратцы на вежы сочыць зоры” – слова з верша “Безнадзейнасць” Максіма Багдановіча. 24. Мужчынскае імя. 26. Пра таго, хто паказвае шлях да чаго-небудзь (перан). 27. Вузкая паласа, лінія. 28. “Зямная слава – прах і попел, як ... разыходзіцца, як вадзяная пара – гіне” – слова з выказвання Еўфрасінні Полацкай. 30. “У прытчах затоена мудрасць, як ... у каштоўным камені, як золата ў зямлі і ядро ў арэху” – слова з выказвання Ф. Скарыны.

Па гарызанталі: 3. Першая кніга на беларускай мове, якую выдаў Францішак Скарына ў Празе ў жніўні 1517 г. 8. “Кожны народ мае хаця б адзін геніяльны твор, і гэты твор – ...” – слова з выказвання паэта Алеся Разанава, які пераклаў некаторыя творы Ф. Скарыны на сучасную беларускую мову. 9. Пень, вывернуты з зямлі. 10. Уводны артыкул да якога-небудзь твора; пачынальнік такога жанру – Ф. Скарына. 13. Чырвоны радок, водступ управа ў пачатку першага радка тэксту; быў ужыты Ф. Скарынам. 14. “Збірайце добрыя думкі ў сэрцы сваім, як ... мёд” – слова з выказвання Еўфрасінні Полацкай. 15. Частка астранамічнага года. 16. Старадаўняя зброя. 17. Хуткая змена, пералівы колераў, святла. 18. Старажытная скандынаўская літара (знаходзілі

слова з выказвання Ф. Скарыны. 19. Апошняя літара грэчаскага алфавіта. 22. Хімічны элемент. 23. “Дык шануй, беларус, сваю мову – / Гэта ... нам на вечныя годы” – слова з верша “Ты, мой брат, каго зваць беларусам” Алеся Гаруна. 25. “... – люстэрка людскога жыцця і душэўных лекі, уцеха – самотным, знявераным помач, і асабліва тым, каго немач точыць і верад рушыць” – слова з выказвання Ф. Скарыны. 29. Кароткі выклад зместу кнігі; выкарыстаны ў творах Ф. Скарынам. 31. Партыя для аднаго голасу. 32. Паясніца. 33. “Любіце кнігу, яна – ... ведаў і навукі, лекі для душы” – слова з выказвання Ф. Скарыны.

Адказы

21. Доктар. 24. Антон. 26. Маяк. 27. Рыса. 28. Дым. 30. Моп.
Па вертыкалі: 1. Смаргуд. 2. Два. 3. Пяра. 4. Лямпа. 5. Рэал. 6. Бор. 7. Шахцэ. 11. Кайданнік. 12. Перамянт. 20. Акафіст.
Па гарызанталі: 3. Псалтыр. 8. Мова. 9. Корч. 10. Прадмова. 13. Абаз. 14. Пяча. 15. Месця. 16. Дзіда. 17. Іпра. 18. Руна. 19. Амега. 22. Осмі. 23. Скарыб. 25. Кніга. 29. Анатэпця. 31. Арыва. 32. Покс. 33. Крыніца.

Склаў **Лявон ЦЕЛЕШ**.

Установа «Рэдакцыя часопіса “Роднае слова”». Заснавальнікі: Міністэрства адукацыі Рэспублікі Беларусь, грамадскае аб’яднанне “Саюз пісьменнікаў Беларусі”. Рэгістрацыйны нумар часопіса 561.

220035, г. Мінск, пр. Пераможцаў, 47, кор. 1, пад’езд 2 (уваход з вул. Гвардзейскай, код на ўваходзе: 43 + К).

Р/р № 3015702170012 ЦБП № 527 ААТ “Белінвестбанк” г. Мінска, код 739, УНП 190241571, АКПА 37551965.

Тэлефоны:

галоўнага рэдактара (017) 203-35-17, намесніка галоўнага рэдактара (017) 203-24-69, рэдактараў і галоўнага бухгалтара (017) 203-34-79, адказнага сакратара (017) 203-07-40, факс (017) 203-07-40.

E-mail: rodnaje_slova@tut.by

www.rs.unibel.by

Пап. да друку 10.05.2017. Фармат 60x84 1/8. Папера газетная. Гарнітура “Minion Pro”. Афсетны друк. Ум.-друк. арк. 9,1.

Ум.-фарб. адбіт. 11,07. Ул.-выд. арк. 11,16. Тыраж 1100 экз. Зак. 1132.

Надрукавана ў Рэспубліканскім унітарным прадпрыемстве «Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

220013, Мінск, пр. Незалежнасці, 79. ЛП № 02330/106 ад 30.04.2004.